GT

FÜZETEK

ADÓSSÁG

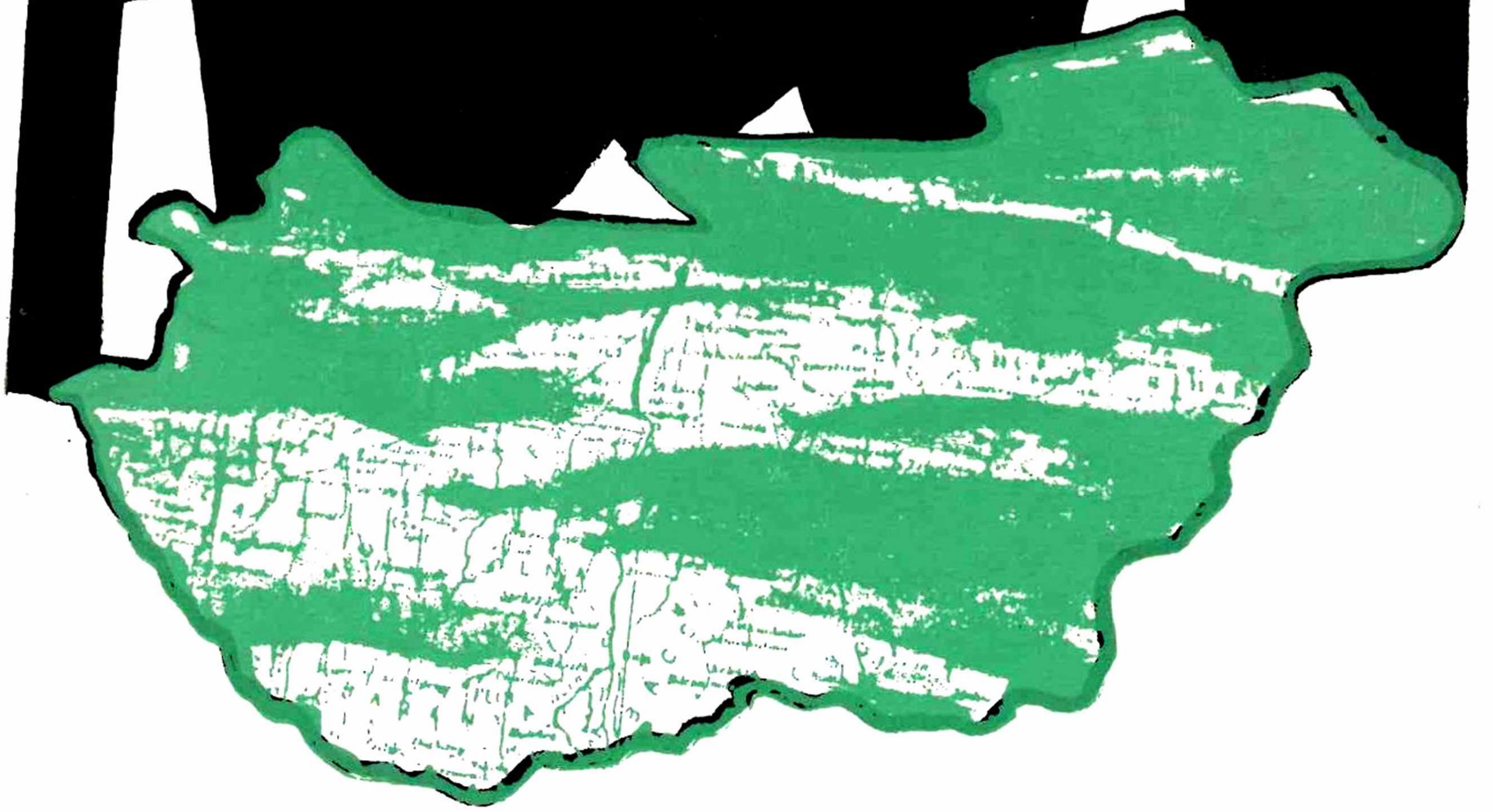

Budapest 1990

Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete

ADÓSSÁG

Tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről

Budapest 1990

Összeállította: Vigvári András

ISSN 0866-269X

ISBN 963 608 134 4

© Vigvári András, Lóránt Károly, Andor László, Nyilas András, Czabán László

Minden jog fenntartva

Kiadja az SZGTI

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet igazgató

Szerkesztő: Rathmanné Túry Mária

A borítót tervezte: Kiss Tibor

Tartalom

Előszó

Vigvári András: Eladósodás és adósságkezelés 7

Lóránt Károly: Az adósságcsapda 53

Andor László: Ellenvélemény az adósságválságról 85

Nyilas András: Gazdasági válság — adósságválság Magyarországon 113

Czabán László: Világgazdaság és nemzetközi pénzügyi rendszer 121

Adósság — politika (válogatott kronológia) 135

Szerzők:

Andor László aspiráns, tudományos munkatárs

Czabán László egyetemi tanársegéd, Budapesti Műszaki Egyetem

Lóránt Károly tudományos osztályvezető-helyettes,
PM Gazdasági és Tervezési Intézet

Nyilas András a közgazdaság-tudomány doktora

Vigvári András a közgazdaság-tudomány kandidátusa,
tudományos osztályvezető

Előszó

A Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézetében 1989 tavaszától folyik olyan kutatómunka, amely az ország eladósodottságából kivezető utat, a jelenlegi helyzetben lehetséges gazdaságpolitikai alternatívákat vizsgálja. A kutatás első szakaszában a magyar gazdaság közelmúltbeli eladósodásának történetét, a ma külső és belső politikai és gazdasági meghatározottságait és az adósságmenedzselés nemzetközi tapasztalatait vizsgáltuk. A feladatokat saját kutatásaink, nemzetközi kapcsolataink, szakértők által elvégzett elemzések révén igyekszünk megoldani.

A kutatásaink első eredményeit 1990 júniusában, az MTA Jövőkutatási Bizottságával közösen vitattuk meg. Általános felismerés ma már a világban – és ezt alátámasztotta az 1990. májusában Budapesten rendezett Jövőkutatási Világkonferencia is –, hogy sem nemzetközi, sem nemzetgazdasági szinten az adósságprobléma megoldása nélkül nem lehet előrehaladni.

E kötet az Intézetben készült – az 1990. júniusi tanácskozáson megvitatott – tanulmányokat és a vitán elhangzott hozzászólások közül kettő tézisszerű összefoglalását tartalmazza.

Véleményünk szerint a közelmúlt gazdasági folyamatainak és gazdasági döntéseinek ismerete nélkül nem lehetséges a jelenre és a jövőre vonatkozó megalapozott következtetések levonása. A közelmúlt döntéseinek eredményei a mai gazdaságpolitika számára objektív előfeltételek, amelyek évekre, sőt esetenként évtizedekre is kihatnak mindennapjainkra. Különösen fontos – tovább folytatandó – feladat a döntési rendszer működésének, a döntések mozgatórugóinak feltérképezése. Reális ugyanis a veszély, hogy a külsőségek változása ellenére e területen sok lesz a nem kívánatos folytonosság.

Az adósságválság makroökonómiai megközelítésének és a lehetséges megoldási javaslatoknak a közreadásával az a szándékunk, hogy a témáról olvasható neoliberális, monetarista – a pénzügyi, pénzügy-technikai folyamatokra koncentráló — megközelítések monopóliumát kissé enyhítsük és más szemlélettel is találkozzon az Olvasó.

Az adósságkezelés és a politikai feltételek összefüggéseit elemző tanulmány olyan területre irányítja az olvasó figyelmét, amelyről a múltban sem illett, de ma sem illik nyilvánosan beszélni.

A tanulmányok és a két hozzászólás szerzőinek szakmai felfogása sok mindenben különböző. Nem törekedtünk szellemi egységesítésre. A közös nevező az, hogy mindannyian kulcskérdésnek tekintik a témát, és azt állítják, hogy a közelmúlt és a jelen adósságmenedzselési gyakorlata nem vezet a kívánt eredményhez.

Azzal a reménnyel ajánljuk az Olvasó figyelmébe e kötetet, hogy hozzájárulunk a téma árnyalt és tárgyilagos elemzéséhez, és a munkavállalói érdekeket is figyelembevevő gazdaságpolitika körvonalainak kidolgozásához.

Budapest, 1990. szeptember

Vigvári András

VIGVÁRI ANDRÁS:

Eladósodás és adósságkezelés*

(Vázlat a magyar gazdaság közelmúltjának egy fontos kérdéséről)

A jelen írásban publikus források (szakcikkek, sajtóközlemények), levéltári iratok, valamint szakemberek, politikusok visszaemlékezései alapján kísérlem meg reprodukálni a magyar gazdaság 1970-es évekbeli végzetes eladósodását, illetve az adósságkezelés tízéves tapasztalatait. Erre annak tudatában vállalkozom, hogy a történelmi távlat hiánya, a források rendelkezésre állásának esetlegességei, a visszaemlékezők szubjektivitásából adódó tényezők, a szerző megközelítési módja miatt nyilván erősen vitatható állítások is megfogalmazásra kerülnek.

Ugyanakkor mivel az adósságprobléma a mai magyar gazdaság kulcskérdése, megoldását, kezelését egyetlen komoly gazdságpolitikai program sem kerülheti meg, mindenképpen szükséges a közelmúlt fejleményeinek elemzése. A problémát nem a szűken vett pénzügypolitika szempontjából, hanem az adott időszak reálfolyamatainak és általános gazdaságpolitikájának összefüggésrendszerében tárgyalom. Bizonyos pontokon nem mellőzhető a kül- és belpolitikai összefüggéseknek a bekapcsolása sem.

Elemzésemmel azt igyekszem bizonyítani, hogy az eladósodáshoz vezető út nem fogható fel sem úgy, mint fatális tévedések sorozata, sem úgy, mint egy eleve életképtelen rendszer szükségszerű végkifejlete. Objektív megkettőzöttségek, politikai szándékok helyenként egymást is semlegesítő sajátos kölcsönhatásaként alakult ki az ismert helyzet. Véleményem szerint a magyar gazdaság a többször változó külső feltételek és az öröklött és újratermelt gazdasági szerkezet miatt eladósodásra hajlamos. Emellett a gazdaságpolitikai szándékok a külső forrás bevonással kapcsolatban különböző időszakokban eltérőek voltak. A folyamatok periodizálásánál a fő szempont e változó szándékok érzékeltetése volt.

A tanulmány zárófejezetében néhány gazdaságpolitikai következtetés levonására vállalkozom, amelyek a jelen és a közeljövő folyamataival, kilátá-

* A tanulmányban felhasználásra kerültek az SZGTI számára különböző szakértők - Bogyó Tibor, Czabán László, Csáki György – által készített elemzések.

saival foglalkoznak. Ez egyben a további kutatások vezérfonalának is tekinthető.

1. A "spontán eladósodások" kora a "kezdetektől" 1968-ig

A magyar gazdaság eladósodásra való hajlama – szemben a még ma is közkeletű felfogásokkal – nem csupán az 1970-es években jellemző. Az első világháború utáni területi rendezésekkel kialakult helyzetben a külpiacoknak kiszolgáltatott, belső piaci kapcsolataitól, hagyományos piacainak nagyrészétől megfosztott, a világpolitikai helyzet változásából adódóan állandóan külgazdasági reorientációra kényszerített gazdaság jött létre. Az 1938-ban elkezdett, a német hadigazdaság igényeihez igazodó, majd némi szünet után – az 1940-es évek második felében módosított szerkezettel a szovjet gazdaság igényeihez igazítottan – folytatott iparosítási "take off" ezt a kiszolgáltatottságot tovább növelte. A nem-kapitalista fejlődési út szovjet modelljének átvétele nyomán kialakult hiánygazdság megteremtette a gazdaság csillapíthatatlan erőforráséhségét. Mindez gazdaságunkat eladósodásra hajlamossá tette.

Az ország 1945 utáni újjáépítési periódusát valamint az 1950-es évek első felét a korábbi szerkezeti adottságok és az egyoldalú iparosítás mellett terhelték a háborús részvételből származó jóvátételi és egyéb nemzetközi fizetési kötelezettségek.[1] A jóvátételi terhek hozzájárultak az ország egyoldalúan szovjet piacra orientált gazdasági szerkezetének kialakulásához. Emellett elvesztek az ország Németországgal szembeni követelései, viszont jelentős szállítási kötelezettségek terhelték kereskedelmi mérlegét. A jóvátételi szállítások az exportárualap lényeges részét kötötték le. Emellett korábbi nemzetközi tartozások törlesztésére is lényeges exportbevételeket kellett fordítani.

A viszonylag rövid távon ható jóvátételi kötelezettségek, az adott helyzetben kialakuló gazdasági szerkezet – amely a hidegháborús légkör figyelembevétele nélkül mai szemmel igazán nem is érthető – fokozta az ország eladósodási hajlamát. Az adott külső és belső politikai helyzetben külföldi működő tőke bevonására nem volt mód, így minden külső forrásbevonás közvetlenül adósságként jelent meg. E momentum miatt is helytelen párhuzamot vonni a kelet-európai szocialista országok és az újonnan iparosodott fejlődő országok fejlődési útjai között, mivel ez utóbbiak sikereinek alapja az oda irányuló állami és magán működőtőke-export volt.

A gazdaság adott szerkezete és külső feltételek mellett a gazdaságpolitikai döntések és a bevezetett tervgazdálkodási modell a szándékok ellenére erősítették a magyar gazdaság eladósodására való hajlamát. Az 1950-es években a hagyományos exportágazatok (mezőgazdaság, könnyűipar) háttérbe szo-

rulása, az 1960-as évek elejétől a gazdaság importigényességét növelő fejlesztések voltak ilyen hatásúak.

A gazdasági fejlődés – hasonlóan más kisméretű gazdaságokhoz – hazánk esetében is a külgazdasági kapcsolatok növekvő szerepét eredményezte. Ezt érzékelteti az első táblázat.

1. táblázat

	Átlagos évi növekedési ütemek (%)	
	1950-1970	1950-1987
Nemzeti jövedelem	5,7	4,6
Nemzeti jöv.belföldi felhaszn.	5,8	4,2
Külkereskedelmi forgalom	11,0	9,8
behozatal	11,5	9,8
kivitel	10,5	9,7

Az 1949-68 közötti időszakra egy sajátos ciklikus fejlődés jellemző. A ciklus fő mozgatórugója a beruházási tevékenység, amelynek időről-időre történt túlfutásai a készlethelyzet romlását, a külkereskedelmi mérleg passzívumát, a lakossági fogyasztás visszaszorulását eredményezték. A fejlődés e ciklikusságához hozzájárult a tervlebontásos gazdaságirányítás, amely érdekeltségi viszonyaival felerősítette az erőforrás-korlátos gazdaság azon jellemzőit, amelyek a túlberuházásra, a készletfelhalmozásra és a külső erőforrásbevonásra való hajlamban öltenek testet. Ezen jellemzőket már az 1950-es évek első felében felismerte a gazdasági szakértők egy csoportja.

A KSH -ban egy 1956-ban készült anyagban például a következők olvashatók:

> „Adottságaink és szükségleteink nem kellő figyelembevétele következtében a külkereskedelem bizonyos mértékig öncélúvá kezdett válni, a behozatal hovatovább nem elsősorban a tényleges belföldi szükségletek közvetlen vagy közvetett jó kielégítését szolgálta, hanem egyre inkább azért importáltunk, hogy legyen mit exportálni a további import biztosításához. Ugyanakkor a külkereskedelem kiterjesztésével párhuzamosan egyre nőttek adósságaink. Igy történhetett meg, hogy a termelés jelentős emelkedése és az export és import nagyszabású kiterjesztése nem biztosította a szükségletek megfelelően növekvő kielégítését."[2]

Ezt a hajlamot fokozta az erőltetett (elsősorban a beruházások túlfeszítésére alapozódott) növekedést preferáló gazdaságpolitika. A növekedési ütemet hajszoló gazdaságpolitika és a vállalatok növekedési aspirációi, a profitkorlát hiánya időről-időre a felhalmozáson (beruházáson és készlet-

felhalmozáson) alapuló újratermelési ciklust eredményeztek. A felhalmozás túlfutása időről-időre a külkereskedelmi mérleg passzívumát idézte elő, amelyet rövid lejáratú hitelekkel fedezett a gazdasági vezetés. E periódusra jellemző, hogy a külkereskedelmi deficit kritikusnak tartott szintje után a gazdasági vezetés restrikciót határozott el, amelynek eredményeként a passzívum mérséklődött. A folyamat lényege az volt, hogy a beruházások és a fogyasztás mérséklődésével csökkent az import, a belső felhasználás növekedésének mérséklődése és az exportösztönző intézkedések miatt növekedett az export és ezzel javult a külkereskedelmi mérleg. A gazdasági fejlődés e jellemzői tehát a gazdaságpolitikai szándékok ellenére vezettek időről-időre nem lényegtelen mértékű eladósodáshoz. Ezt a folyamatot nevezem spontán eladósodásnak.

2. sz. táblázat

A külső eladósodás néhány jelzőszáma 1951-1970

Év	1	2	3	4	5
1951	4,6	24	-	-	-
1952	6,8	24	-	-	-
1953	6,5	27	-	-	-
1954	8,1	34	23,2	18,7	58,1
1955	7,8	50	47,7	24,8	27,5
1956	12,3	43	42,5	10,9	46,6
1957	13,3	27	31,1	14,3	54,6
1958	8,4	27	35,6	15,8	48,6
1959	6,9	24	35,6	15,8	48,6
1960	7,1	30	51,8	12,9	35,3
1961	5,9	36	52,0	17,6	30,4
1962	5,9	43	51,2	17,2	31,6
1963	7,1	48	47,6	15,9	37,4
1964	7,3	51	52,6	14,1	33,3
1965	7,1	54	47,2	16,9	35,9
1966	5,3	57	51,1	15,3	33,6
1967	5,5	61	55,2	14,0	30,8
1968	5,4	64	46,2	17,1	36,7
1969	3,6	67	54,3	9,0	36,7
1970	4,3	76	61,2	15,1	23,7

1) A devizakövetelések és tartozások egyenlégenek kiegyenlítéséhez szükséges export (hónap)
2) A tőkés valutákban fennálló tartozás az összes tartozás %-ában
3) Tőkés devizában fennálló tartozások esedékessége %-ban 3 hónapon belül
4) Tőkés devizában fennálló tartozások esedékessége %-ban 3-6 hónap között
5) Tőkés devizában fennálló tartozások esedékessége %-ban 6-12 hónap

A folyamatok számszerű – hosszú időszakra is összehasonlító – leírása eléggé problematikus. Az adatok zömét még ma is titkosan kezelik, nehezíti a helyzetet a titkos statisztikák összeállításának gyakran változó módszere és technikája. A devizaadatok és a külkereskedelmi adatok alapdimenziója ebben az időszakban a devizaforint volt.A devizaforint nem más, mint az adott valuta és a forint deklarált aranytartalma alapján képzett szorzószám, amellyel a követelést vagy tartozást beszorozták és a különböző relációkat közös nevezőre hozták. A belföldi árrendszer és árkiegyenlítő kasszák működtetése szinte teljesen áttekinthetetlenné tette a helyzetet. A vizsgált időszakban három fő elszámolási reláció volt, amely már akkor sem feltétlenül esett egybe az országcsoportonkénti megoszlással. A rubel elszámolás a KGST szerződéses forgalmat, a kemény vagy szabaddevizás elszámolás az adott időszakban konvertibilis devizában lebonyolított forgalmat, az egyéb elszámolások a különböző klíring devizás ügyleteket fedték.

A spontán eladósodás annak ellenére zajlott le, hogy a nyugati tömb országai mind a kereskedelemben, mind a hitelezésben diszkriminatív intézkedéseket érvényesítettek országunkkal szemben. Ezen intézkedések a politikai indítékok mellett azért is élhettek, mert a második világháborút követő két évtizedben a fejlett tőkés világban szinte zavartalan volt a gazdasági növekedés, és Európa keleti fele a nyugati tőke érdeklődésen kívül esett. Az 1960-as évek közepéig, végéig fennállt hitelezési diszkrimináció a szabadfelhasználású (ún. finánc-)hiteletek elenyészően alacsony részarányában, a nyújtott kereskedelmi hitelek rövid futamidejében, valamint a beruházási hitelezés sajátos – térségünkre érvényes – szabályozásban érvényesült. Az úgynevezett Berni Unió a szocialista országok számára nyújtott beruházási hitelezést 10 százalékos előleg lefizetéséhez, az ügyletkor 10 százalékos készpénzfizetéshez kötötte. A fennmaradó 80 százalékra maximális 5 év futamidejű, félévenként egyenlő részletekben törlesztendő hitelt lehetett nyújtani. Látható tehát, hogy a nyugati országokból számottevő külső forrás bevonására nem volt mód, a hitelek átmeneti hiányok pótlását szolgálták. A szocialista országok egymás közötti hitelezése az országokban tapasztalható általános tőkehiány miatt nem volt lehetséges. A magyar gazdaság a tárgyalt időszakban – mintegy kivételként – számottevő közép- és hosszúlejáratú hitelhez csak 1956 végén, 1957 elején jutott. A több mint 3,5 milliárd devizaforintos hitelt nyolc szocialista ország nyújtotta kettő és hét év közötti lejáratra. E hitelkeretből 85 millió dollárt, 997 millió devizaforintot szabaddevizában kapott Magyarországon. Az összegek nagyságrendjének megítélésekor érzékeltetésül: hazánk 1956. évi importja 5 milliárd, az 1957. évi 7,6 milliárd devizaforint volt.

A spontán eladósodás korára jellemző, hogy a devizahelyzet romlásának fő tényezője mindvégig a passzív külkereskedelmi mérleg volt. 1951-1961

között a devizahelyzet 4 milliárd devizaforinttal romlott. Ebből az eladósodásból a külkereskedelmi mérleg passzívuma 2,7 milliárd devizaforintot tett ki. További negatív tételek voltak az 1956-ban elismert jugoszláv és angol adósságok kifizetése mintegy 1,1 milliárd devizaforint értékben, valamint az egyéb jóvátételi, segélyezési transzferkifizetések ugyancsak 1,1 milliárdos értékben. A helyzeten enyhített, hogy az ország mintegy 1 milliárdos bevételhez jutott közlekedési szolgáltatások révén.

A tervutasításos gazdaságirányítás irracionális elemei a külkereskedelem terén jelentkeztek talán a leglényegesebben. Az 1953 óta jelentkező reformvonal képviselői számos írásban adtak kritikát és megoldási koncepciót.

Az 1957 tavaszán működött Varga István féle Közgazdasági Bizottság gazdaságpolitikai vitáinak és előterjesztéseinek is központi kérdése volt a külkereskedelem és az eladósodás összefüggése. Egy 1957. május 16-án kelt, a bizottság által készített kormánynyilatkozat-tervezetben többek között a következő olvasható: "sok iparág műszaki elmaradottsága és az elégtelen mezőgazdasági termelés miatt akadozva fejlődött külkereskedelmi forgalmunk is. Így nem tudtuk mindig idejében biztosítani az ipar egyenletes termeléséhez és a lakosság ellátásához szükséges külföldi nyersanyagkészleteket, s kényszerhelyzetünkben nem egyszer gazdaságilag előnytelen üzletekkel kellett magunkon az utolsó pillanatban segíteni. Ezzel párhuzamosan eladósodtunk a külfölddel, különösen egyes tőkés országokkal szemben."[3]

A Varga-bizottság vitáin hangsúlyozták, hogy az ország külgazdasági helyzetét a már jelzett baráti hitelek rövid távon megoldották, ugyanakkor reális veszélynek tartották, hogy a Kádár-kormány életszínvonalcentrikus politikai vonalvezetése következtében a tőkés áruexport-alapnak alkalmas termékek növekvő részét kell itthon tartani. Az e vitákon is felmerült – később időről-időre előkerülő – dilemmára, hogy tudniillik az import csökkenésével vagy az export növekedésével egyensúlyozzák ki a külkereskedelmi mérleget, a bizottságban az a válasz született, hogy az importcsökkentést el kell kerülni és az export növelését kell biztosítani. Az export biztosításához kemény operatív eszközök alkalmazását is megengedhetőnek tartottak, ami annál is figyelemreméltóbb, mivel a Varga-bizottság javaslatai más területen inkább az indirekt gazdaságirányítás irányába mutattak. Ugyanakkor a hatékonyabb külkereskedelem érdekében javasolták, hogy a külkereskedelmi jogot, bizonyos hitelfelvételi lehetőségeket decentralizálják a nagyobb vállalatokhoz.

A bizottságban az a vélemény alakult ki, hogy az ország fejlesztését hosszabb távon nem célszerű hitelekre alapozni. A rendelkezésre álló hiteleket pedig célszerű volna úgy felhasználni, hogy azok nem csak a fogyasztást szolgálják közvetlenül vagy közvetve, hanem egy részüket a kívánatos szerkezetváltást megalapozó beruházásokra kellene fordítani.[4]

A bizottság javaslatai végülis sem a szerkezetpolitikában, sem a mechanizmus kérdésében nem valósultak meg az 1950-es és 60-as évek fordulóján. Tovább élt ugyanakkor az a szemlélet és gazdaságirányítói magatartás, amely a külső egyensúlyi problémák kiéleződése esetén erőteljes (elsősorban restrikciós) lépésekkel igyekezett a helyzetet konszolidálni. A túlzottan ambiciózus gazdaságpolitikai célok, a vállalati felhalmozási törekvések időről-időre túlosztásos állapotot hoztak létre, amely a külgazdasági szférában is lecsapódott. Az egyensúly helyreállítását a növekedési ütem fékezésével, a beruházások visszafogásával, importkorlátozással érték el, mintegy megalapozva egy későbbi túlosztási periódust.

Az 1957-58-as sikerek után nem kellett sokat várni az egyensúlyi problémák újbóli megjelenésére. A II. ötéves terv előkészítése során világossá vált az újabb túlosztás veszélye. Ezt az úgynevezett "közgazdász ellenzék" Kis Árpáddal – az OT akkori elnökével – az élen próbálta megakadályozni azzal, hogy a politikai vezetést kevésbé ambiciózus terv jóváhagyására próbálta rávenni.[5] Ebben az időszakban a tovább folytatott iparosítás mellett zajlott a nem kis erőforrásokat igénylő mezőgazdsági kollektivizálás, valamint az 1960-as évek elején sor került a hadsereg átfegyverzésére is. Ez egyes becslések szerint a védelmi kiadások 60 százalékos emelkedését eredményezte 1960-63 között. Erre az időszakra esett az 1956-57-es hitelek törlesztése is. Mindez a II. ötéves terv céljait túlfeszítette tette.

Mindezek miatt sor került a II. ötéves terv többszöri átdolgozására. Ezen átdolgozások során központi kérdés volt a tőkés viszonylatú adósságállomány növekedésének elkerülése. E cél megvalósítása érdekében a Szovjetunió áruhitelt nyújtott a tőkés import egy részének kiváltására.[6]

A sikeres politikai konszolidációnak, a kollektivizálás befejezésének "sajátos áraként" a külső és belső egyensúlyi gondok 1964-re végletesen kiéleződtek. Az MSZMP Központi Bizottsága ebben a helyzetben olyan határozatot hozott, amely egyrészt a gazdasági egyensúly drasztikus eszközökkel történő megteremtését, másrészt egy új gazdasági mechanizmus bevezetését szolgáló szakértői munka felgyorsítását írta elő. Az egyensúly kézivezérléses helyreállítása konszolidált feltételeket és tartalékokat biztosított az új mechanizmus 1966-68 közötti bevezetéséhez. Ezek a tények már jelzik az 1966-68-as magyar reformfolyamat egyik fontos mozgatórugóját, az 1950-es évek elején kialakult külgazdasági kapcsolatrendszer óvatos, de határozott reorientációjának, a külgazdasági "kétlábon állás" megteremtésének szándékát. E magyar törekvésekben több tényező játszott szerepet.

Az európai enyhülési folyamat - amely egybeesett a II. világháború utáni tőkésországokbeli magas rátájú gazdasági növekedési csodák végével - nem utolsó sorban azért bontakozott ki, mert a nyugat-európai tőkének új értékesítési piacokra volt szüksége. Ekkor kezdett enyhülni a szigorú nyugati

hitelezési gyakorlat, amely a szocialista országok számára szinte csak áruszállítások esetén tette lehetővé a hitelezést. Az 1960-as évek közepétől a szovjet politika - szoros összefüggésben a vietnami-amerikai háború eszkalációjával és a szovjet-kínai viszony mélypontra jutásával - újból kül- és katonapolitika-centrikus lett, a korábban elhatározott és részben kidolgozott (koszigini) reformok hivatalos deklaráció nélkül visszavonásra kerültek. E két tényező a magyar politikai és gazdaságpolitikai döntéselőkészítők és döntéshozók számára úgy csapódott le, hogy az 1957-ben módosított – életszínvonal-centrikusabb – gazdaságpolitika csak a Nyugattal való fokozottabb együttműködésre alapozottan folytatható. Ezt követeli - az akkori nézőpont szerint - a műszaki fejlődés felgyorsítása és további külső forrásbevonási igény.

Visszatérve a külső eladósodás témájára, e szakaszra egy nagyon lényeges dolog jellemző: a politikai vezetés az eladósodást (különösen nyugat felé) nem engedte túl egy ponton, a helyzetet igen kemény gazdaságpolitikai eszközökkel "konszolidálták".

Az 1964-ben elkezdett, a gazdságirányítás reformját célzó munkálatok egyik legtöbbet emlegetett célja éppen a nemzetközi fizetési helyzet egyszer s mindenkorra történő megoldása volt. A kor uralkodó közgazdasági szelleme "mechanizmus-centrikus" volt, ami egy kis túlzással azt jelentette, hogy szinte mindent megoldhatónak véltek egy ésszerűen működő gazdasági mechanizmus bevezetésével. A reform előkészítői közül néhányan hiába óvtak olyan illusióktól és szabályozási megoldásoktól, amelyek azt vélelmezték, hogy az ország nemzetközi fizetési helyzete kizárólag az ország gazdasági teljesítményétől függ, a mechanizmus-reform elvileg deklarált megoldásai, technikái nem számoltak az ország objektiv belső és külső egyensúlyi viszonyaival.

2. Kísérlet a reform "megfinanszszíroztatására", a tervszerű eladósodás terve (1968-1973)

Az 1968-as reform döntő szakmai problémája, hogy mind gazdaságfejlesztési, mind gazdaságirányítási szempontból az eddigi világgazdasági trendek mechanikus kivetítésére alapozódott. Ez a viszonylag gyors gazdasági növekedést, a világkereskedelem bővülését, viszonylag stabil nemzetközi pénzügyi rendszert, javuló (de legalábbis nem romló) külkereskedelmi cserearányokat jelentette a korabeli döntéselőkészítők és döntést hozók számára. A Bretton Woods-i rendszer látható válságát ugyan érzékelték, de a nemzetközi valutahelyzet stabilizálódását a pénzügyi rendszeren belüli reformokkal (például a tőkés valutaparitások új strukturájának megteremtésével) megoldhatónak vélték. (Már itt érdemes előreugrani egy pillanatra:

ez a világgazdasági realitásokat nélkülöző szemlélet 1973 után a világkereskedelem visszaesésekor is tartotta magát. A szakértők egy része kifejtette a "réselméletet", ti. hogy a magyar exportvolumen növelhető, ha megtaláljuk - a világgazdaság kisiparosaiként - a megfelelő réseket.) A politikai és tudományos szempontból egyaránt téves elképzelések alapját a kapitalizmus fejlődési lehetőségeivel kapcsolatos rossz diagnózis jelentette. Míg a dogmatikus sztálinista megítélés a kapitalizmus fejlődésképtelenségét, viszonylag gyors összeomlását prognosztizálta, addig az 1960-as évek második felének szakmai felfogását a zavarmentes tőkés fejlődés lehetőségének tételezése uralta. E neodogmatikus felfogás a sztálini elmélet tagadásaként jött létre. E prognózisok tetszettek a korabeli gazdaságpolitika alakítóinak is, hiszen az ország fejlődése szempontjából is kedvezőbb trendeket jelentettek.

A fejlett tőkés országokkal és a fejlődő világgal a gazdsági kapcsolatok szélesítésére törekedve a korábbinál jóval aktívabb nemzetközi hitelpolitika folytatását határozták el. Ennek célja döntően a további fejlődés érdekében külső források bevonása volt. Szakértői delegációk, szakembercserék, magyar szakemberek nyugati továbbképzései, a licenc és know-how vásárlások elszaporodása ennek a feltételeit igyekeztek megteremteni. A szemléletváltozást jól példázza az is, hogy ellentétben a korábbi gyakorlattal, az 1967-ben kezdődött hosszú távú tervezőmunka során a külső forrásbevonással, a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokkal a tervező szervek explicit módon foglalkozhattak. Pénzügyi szakértőink egy része a hosszúlejáratú hitelekhez való hozzájutás érdekében javasolta, hogy Magyarország kérje felvételét a Valutaalapba és a Világbankba. Az aktív hitelpolitika a tervezett exportoffenzíva miatt is elengedhetetlen volt, hiszen például a gépipari export fokozása (különösen a fejlődő világ felé akarták ezt elérni) a korábbinál nagyobb volumenű hitelnyújtást feltételezett, amelynek refinanszírozásához szintén külső hitelekre volt szükség.

A ki nem mondott elképzelések között ott szerepelt az a feltételezés is, hogy a tőkés piacgazdaságokhoz való jobb és rugalmasabb kapcsolódást biztosító "új mechanizmus" felkelti a nyugati üzleti körök érdeklődését, bizalmát. Ez növelheti az ország hitelképességét, mintegy a reform "megfinanszíroztatható". A magyar reform iránti nyugati érdeklődés akkor a vártnál kisebb volt. Ugyanakkor tény, hogy a reform bevezetése után lehetővé vált, hogy a döntően rövid lejáratú konvertibilis adósságállomány lejárati szerkezetén javítsanak. Fokozatosan javultak a felvett hitelek kamatfeltételei. Egyedi gépvásárlásokra a korábbinál kedvezőbb hitelkonstrukciókat alkalmaztak velünk szemben. Beruházási komplexumok vásárlásánál lazultak a Berni Konvenció merevségei, egyre több 5 évnél hosszabb futamidejű hitelt kapott Magyarország. Az európai pénzpiac kiépülésével egyre több lehetőség nyílt finánchitelek felvételére.[7]

3. sz. táblázat

*A konvertibilis adóssághelyzet néhány mutatója 1970-1988 között**

Év	1	2	3	4	5	6	7
1970	70,5	74	81	64,1	16,1	19,8	
1971	67,3	71	82	52,7	17,7	29,6	
1972	74,6	66	71	40,1	19,2	40,7	
1973	77,0	60	-	42,4	10,6	8,2	38,8
1974	85,5	69	-	43,9	8,2	9,6	38,3
1975	90,0	86	-	35,6	20,7	4,6	39,1
1976	91,6	90	118	34,2	16,6	90,0	40,2
1977	94,1	87	122	36,5	11,5	8,9	43,1
1978	94,7	91	185	36,6	11,3	17,7	34,4
1979	94,0	91	159	29,4	11,4	14,2	45,0
1980	92,3	92	159	30,4	13,8	10,2	49,6
1981	91,5	91,5	139	36,7	7,8	8,8	46,7
1982	90,5	91,4	151	26,6	5,8	10,4	57,2
1983	91,0	94,6	163	30,3	9,2	10,4	50,1
1984	92,4	96	182	26,3	6,9	11,8	55,0
1985	93,8	95	198	-	-	-	-
1986	95,4	95	234	-	-	-	-
1987	96,5	93	242	-	-	-	-
1988	97,8	94	247	-	-	-	-

* Számított adatok a KSH éves jelentései alapján
1) A konvertibilis adósság az éves adósság %-ában
2) A konvertibilis követelés a teljes követelés %-ában
3) A teljes adósság az adott évi export %-ában
4) A konvertibilis adósság lejárat szerinti összetétele 3 hónap alatt
5) A konvertibilis adósság lejárat szerinti összetétele 3-6 hónap alatt
6) A konvertibilis adósság lejárat szerinti összetétele 6-12 hóanp alatt
7) A konvertibilis adósság lejárat szerinti összetétele 12 hónapon

A reform "megfinanszíroztatása" koncepcióra utalnak azok az elképzelések is, amelyek az 1968-ban indult továbbfejlesztési munkálatok egyik központi kérdésévé a forint konvertibilitásának megteremtését tették.[8] Elindultak és 1972-73-ra realizálódtak azok a munkálatok, amelyek megteremtették a külföldi működőtőke fogadásának jogszabályi feltételeit.

Az óvatos, de határozott külgazdasági hangsúlyváltást jelezte, hogy a KGST-vel kapcsolatos magyar álláspont az alkalmazkodás helyett egy sajátos offenzív magatartásba csapott át. A KGST reformjával kapcsolatos magyar álláspont[9] az igazán még hazai pályán sem kipróbált szabályozott piaci mo-

dellt javasolta általánossá tenni. A magyar vezetés magatartása ambivalens volt a szovjet energiaszállítások hosszú távú biztosításával kapcsolatosan. Miközben a KGST-n belüli piaci viszonyok kiépítésének szükségességét hangsúlyozták (nyilván abból az érdekből kiindulva, hogy akkor éppen a világpiaci árak alacsonyabbak voltak a szerződéses importáraknál, tehát a piacibb árak akkor éppen az adottnál alacsonyabb vételárat jelentettek volna) a hosszúlejáratú tervezési munkák során arra törekedtek, hogy a Szovjetunióból származó nyersanyagimportra és az ellentételezésre ajánlott gépipari termékek exportjára 10-15 éves megállapodásokat létesítsenek. Ugyanakkor 1969-ben egy kölcsönösen előnyös szovjet-magyar beruházási hozzájárulási konstrukció hiúsult meg az utolsó pillanatban politikai döntéssel.

Ezen előkészített szerződés arra alapozott, hogy a szovjet félnek égető szüksége volt fogyasztási cikkekre. Ezek megfelelő ütemezésű szállítása esetén (e szállításokat mintegy beruházási hozzájárulásként elismerve) tíz év alatt adott mennyiségű olajat szállított volna fix áron. Az 1968-ban előkészített szerződés 130 millió rubel értékben 2 millió tonna olaj szállítására vonatkozott volna 17 Rubel/tonna áron. Ezen olajmennyiség fejében viszonylag kedvező, differenciált árakon különböző javakat kellett volna ugyanebben az értékben szállítani. Az egyes áruk sorszámot kaptak, amelyek azt fejezték ki, hogy az érvényes szerződéses árakhoz képest mennyit érnek az adott áruk az adott konstrukcióban. Így például a könnyűipari cikkek 2, a gyógyszerek 1,2, mezőgazdasági termékek 2, a gépek 0,8-as szorzót kaptak.

Csehszlovákia és az NDK élt ezzel a lehetőséggel, és így könnyebben vészelte át az első olajsokkot.

Az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején – a közhiedelemmel ellentétben – lényeges szerkezetváltások zajlottak le elsősorban az ún. mezo-szerkezetben. Elég az energiastruktúra szénhidrogénbázisra helyezésére, a vaskohászati rekonstrukciós fejlesztésekre, a petrolkémiai fejlesztésekre, a vegyipar (műtrágya- és növényvédődszer vertikum) fejlesztésére, textilipari rekonstrukcióra gondolni. E fejlesztéspolitika sajátossága a végtermékorientáltság (amit a gazdasági szabályozás konstrukcióinak hatása csak erősített), és az, hogy a termékszerkezet lényeges megváltozása ellenére sem javult a gazdaság tőkésexport-képessége.

A végtermékorientált fejlesztés, a háttéripari fejlesztés hiánya az eleve importigényes ágazatokra irányuló fejlesztésen túl tovább növelte az ország tőkésimport-igényességét. További momentum, hogy a nem túl nagy volumenű tőkés technológiai import átgondolatlansága (szűk keresztmetszet képződése) és a technológiákban a nyugatnémet túlsúly tovább fokozta a gazdaság tőkésimport-igényességét.

4. sz. táblázat

Az iparvállalatok által vásárolt licencek számának relációnkénti megoszlása

	1972	1973	1974	1975
Szocialista országok	2,8	21,4	15,5	30,0
ebből: Szu	—	11,9	11,1	7,5
NDK	2,8	4,8	4,4	17,5
Tőkés országok	97,2	78,6	84,5	70,0
ebből: NSZK	30,6	28,6	24,4	20,0

Forrás:Az ipari licencek és know-how-k, alkalmazása és nemzetközi forgalom 1972-75 (KSH 1977. február 10.)

5. sz. tábla

Magyarország szénhidrogénimportja

	millió tonna kőolaj	ebből szovjet import**	millió tonna földgáz	ebből szovjet import***
1968	3,22	3,22	200	-
1969	3,65	3,65	200	-
1970	4,05	3,95	200	-
1971	4,7	4,4	206	-
1972	6,06	5,18	199	-
1973	6,55	5,76	200	-
1974	6,81	6,12	200	-
1975	8,43	6,75	805	600
1976	8,78	7,72	1208	1000
1977	8,53	7,71	1203	1010
1978	9,96	8,49	1235	1024
1979	9,63	8,47	2723	2523
1980	8,33	7,5	4045	3847
1981	7,75	7,28	4001	3800
1982	8,77	6,98	3933	3733
1983	8,86	6,18	4070	3870
1984	8,81	6,88	3818	3798
1985	7,25	6,69	4008	4008
1986	7,56	7,30	4757	4693
1987	8,49	7,75	4909	4909
1988	7,26	7,00	5371	5371

Forrás: *Külkereskedelmi évkönyvek (KS). Az adatok tartalmazzák a reexportált olajat is.

**A kőolajimport többi része a közel-keleti országokból (Irán, Irak, Algeria) származott.

***A földgázimport másik része Romániából származott.

E megváltozott szerkezet sajátos csapdát rejtett magában. A számottevő működőtőke-bevonás híján a külföldi hitelekből származó beruházások és az ezek működtetéséhez szükséges pótlólagos anyagimport a folyó fizetési mérleget terhelték és ezzel az eladósodás tényezőjévé váltak. Emellett a gazdaság "ráállt" a dollár-rubel konverzióra. A magyar ipar és a KGST-n belüli importőr partnereink hamar "rászoktak" a nyugati félkésztermékeket és alkatrészeket tartalmazó javak gyártására illetve felhasználására. Egyelőre a rubel-dollár konverzió is működött, a szovjet szénhidrogén-szállítások növekedése zavartalannak látszott.

A hatvanas évek közepén elindult és az 1970-es évek elejére "beért" szerkezeti változások makrogazdasági szinten az élelmiszergazdasági ágazat felértékelődését eredményezték. Felgyorsult a mezőgazdaság fejlesztése (a nyugati gépek, technológiák jelentős részben ide áramoltak), és az iparfejlesztésben az ágazat modernizálását szolgáló ágazatok kerültek előtérbe. Az élelmiszergazdaság fejlesztését az életszínvonalpolitikai meggondolásokon túl azért is preferálták, mert az akkortájt uralkodó elképzelések szerint e népgazdasági ág az export-húzóágazat szerepét is betölthette volna.

A IV. ötéves terv előkészítésénél (és később az V. ötéves tervnél is) központban állt az ütem és az egyensúly dilemmája. A növekedésiütem-központú politikai és gazdaságpolitikai gondolkodás természetesen következett a rendszer legitimitásának megalapozási szándékából. Hiszen mind a védelmi képesség fenntartása, mind a hruscsovi békés gazdasági verseny (utolérni és túlszárnyalni) koncepciója a dinamikát feltételezte. A dinamika fetisizálása azonban nemcsak a politikusok bűne, hiszen jeles szakértők is ezt sulykolták mindenkibe. Bognár József professzor 1971-ben egy (cikkformában is megjelent) előadásában azt mondta: "Ha valamely gazdaság mégis választásra kényszerül, és a gyors és intenzív fejlődés, az egyensúly és a viszonylagos valutastabilitás nem védhető meg együttesen és egyszerre, úgy – véleményem szerint – a dinamika a legfontosabb, mert a mai világban a biztonság a dinamikában van."[10]

Az "ütem és egyensúly" dilemma végigvonul az IV. ötéves terv elkészítésének egész folyamatán. Témánk szempontjából megállapítható, hogy a szakértők és a döntéselőkészítő szakapparátusok optimistán ítélték meg a jövőt mind külkereskedelmi, mint nemzetközi szempontból.[11] A gazdaságirányítási rendszer működtetésének diszfunkcióit, problémáit szükséges kezdeti rossznak tartották, nem merült fel komolyan az az igény, hogy a gazdaságirányítás eszközrendeszerét és az ország külgazdasági pozicióit összhangba hozzák. Pedig az importhelyettesítési koncepciót felváltó exportorientációs gazdaságpolitika és az új mechanizmus szabályozott piaci modelljének "benemavatkozás"-párti gazdaságfilozófiája egyre nagyobb ellentmondásba kerültek egymással. Hamar kiderült, hogy a magyar gazdaság nem

egyensúlyi gazdaság, sürgős beavatkozásokra van szükség. Érdekes módon belső használatra készült szakértői és államapparátusi anyagokban erre már a reform kezdetétől felhívták a vezető gazdaságpolitikusok figyelmét, a megfelelő következtetéseket mégsem vonták le.

A megfelelő egyensúlyi helyzet biztosítása érdekében az 1968-ban bevezetett nyereségérdekeltségi rendszer hatását erősen korrigáló beavatkozásokra volt szükség. Az 1971-es beruházási stopra, az 50 nagyvállalat 1972 novembere utáni kiemelésére külgazdasági okokból is szükség volt. A kiemelt vállalatok közül a 47 iparvállalat adta 1968-ban az összesipari export 66, 1972-ben 62 százalékét, a három élelmiszeripari tröszt az összes élelmiszerexport 65, illetve 68 százalékát.[12]

A devizahelyzet[13] nem túl megnyugtatóan alakult. 1971-ben a korábbi évekhez hasonlóan döntően a külkereskedelmi mérleg hiánya miatt nőtt a konvertibilis adósság. A külkereskedelmi mérleg passzívumának hatását mérsékelte az idegenforgalmi és közlekedési szolgáltatások aktív egyenlege, illetve a nyugatnémet kártérítés. Az 1972-ben felvett középlejáratú hitelek nemcsak a nettó adósságnövekedést fedezték, hanem lehetővé tették a devizatartalékok növelését is. 1973-ban a rubel elszámolású forgalomban először került az ország nettó hitelezői pozícióba. A konvertibilis külkereskedelmi mérleg aktívuma mellett a devizahelyzet javult. Míg 1972-ben az ország nettó konvertibilis adósságállománya a konvertibilis export 80 százalékát tette ki, addig 1973-ban ugyanezen szám 46 százalék volt. Az 1973-as évben a devizahelyzetet javította az árfolyamnyereség, rontották a fuvar és egyéb áruforgalmon kívüli tételek passzívuma, valamint az USA, Svájc és Olaszország felé elismert kártalanítási kötelezettségek. A sokak számára kiemelkedően sikeres és a reform pozitív hatásait bizonyítónak tartott 1973-as esztendő eredményeit speciális tényezők okozták, amelyeknél akkori és utólagos túlértékelése is hiba. Először is az 1972. novemberi – azóta sokat szidott – intézkedések hatásait kell említeni. Másfelől fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a konvertibilis külkereskedelmi aktívum alig több mint 10 százaléka származott a fejlett tőkés országokkal folytatott kereskedelemből. A döntő, mintegy 80 százalékos rész szocialista országokkal szemben elért exporttöbblet volt.

3. Kattan az adósságcsapda

Az V. ötéves terv előkészítésének és első három évének kritikus időszakában értek össze (egymás negatív hatásait megsokszorozva) végleges eladósodássá azok a tényezők, amelyek a vizsgált időszak politikai és gazdaságpolitikai döntéshozói számára objektív adottságként jelentkeztek. Ezek – fontossági sorrend nélkül – a következők:

1. A magyar gazdaság sajátos kereszt-struktúrájúvá vált a külgazdasági kapcsolatok szempontjából. E jellemző lényege, hogy iparunk és mezőgazdaságunk két fő partnercsoport (KGST- és fejlett tőkés kapcsolatok) között transzferszerepet töltött be. A KGST-országok felé feldolgozott termékeket (könnyűipari termékek, fogyasztási cikkek, gépek és berendezések) szállítottunk igen lényeges dollár-import tartalommal. A fejlett tőkés országok felé alacsony feldolgozottságú termékeket (nyers- és alapanyagok, félkész-termékek) exportálunk, amelyek forrása jelentős részben a rubelimport. Leegyszerűsítve, dollár-rubel és rubel-dollár konverzió történik különösebb hazai plusz hozzáadása nélkül. Egy ilyen szerkezet négyszeres kiszolgáltatottságot jelent, mivel bármely pólus (dollár export-import, rubel-export-import) radikális kedvezőtlen változása szinte automatikusan áttevődik a többi pólusra, anélkül, hogy a hatásokat a hazai gazdasági teljesítmények számottevően moderálhatnák. Különösen érzékeny rész a KGST input (mennyiség-, ár- és ütemesség szempontjából), valamint a fejlett tőkés output. Ez utóbbi azért, mert az itt szereplő tételek jelentős része a rövid távú tőkés konjunktúraciklusoknak (mennyiségi- és árszempontból ingadozó feltételek mellett értékesíthető) kitett termék. Az előbbi pedig a gazdaság egészének működését meghatározó faktorként jelent érzékeny működési feltételrendszert.
2. A tőkés világgazdaság változásainak hatásai közül a cserearányok változásai mellett arra kell nyomatékosan utalni, hogy a világkereskedelem – mintegy a korábbi bővülő tendenciák visszahatásaként – számottevően visszaesett. A piacok szűkülése akkor következett be, amikor a magyar gazdaságpolitika az exportorientált növekedés politikájával kacérkodott. E fejlemény következtében jelentősen növekedett a közvetlen és közvetett diszkriminációs eszközök alkalmazása is az exportőrökkel (különösen a szocialista exportőrökkel) szemben.
3. A vizsgált időszakban következik be a szovjet nyersanyag- és energiaszállítások árfeltételeinek számunkra hátrányos radikális megváltozása. E drágulást tetézte, hogy a szovjet energia költségei az 1968-as feltételeknél jóval keményebb beruházási hozzájárulások miatt megnövekedtek. E beruházási hozzájárulások tőkés importvonzatainak kamatköltségeit a szovjet fél nem ismerte el. Ezen túl a nyújtott szolgáltatások, munkateljesítmények elszámolása is számunkra hátrányosan történt. E hatások – akár részleges – kivédésére nem voltunk felkészülve. E területen egyetlen pozitív fejlemény – amely jelentőségre 1978 után tesz szert – a szovjet-magyar olaj-gabona dollárelszámolású konstrukció 1976-os bevezetése. Meg kell jegyezni, hogy 1973 után a szocialista országok egymás közötti kereskedelmének dollárelszámolásu része nőtt. Ezen ügyletek nagyobb része közvetlen kapcsolatokon

alapult. Ezek közül voltak ad hoc, vállalati kapcsolatokon alapulók és ún. konstrukciós ügyletek. A forgalom kisebb része tőkés közvetítőkön keresztül bonyolódott.

4. Az ún. indirekt irányítási rendszer (eddig tárgyszerűen igazán végig nem elemzett) hatásai közül kettőre hívom fel a figyelmet. Egyfelől az 1968 után alkalmazott szabályozási modell logikája (a gyakran változtatott konstrukcióktól függetlenül) a meglévő, amúgy is végtermékorientált termék- és termelési szerkezet bővített újratermelése irányába mutatott. Másfelől a kialakult döntési rendszer egyre inkább a "kollektív felelőtlenség" rendszerévé vált, amelyben a különböző részérdekek érvényesülése ellenőrizhetetlen csatornákon keresztül produkálta a végeredményt. Az új mechanizmus néven ismert szabályozórendszer és a lényegesen meg nem változott döntési rendszer az intenzifikált gazdasági fejlődés és szükséges szerkezetváltások elősegítésére képtelen volt.

A végeredmény, az eladósodás ezen előbbi objektív feltételrendszerben lezajlott konkrét döntési- és reálfolyamatok következtében alakult ki. Az V. ötéves terv előkészítése 1973 tavaszán – akkor úgy tünt, kedvező feltételek között – kezdődött. A konvertibilis fizetési mérleg kedvező pozíciója, alacsony dolláradósságállomány, viszonylag gyors növekedés és a rubelelszámolású kereskedelmi mérleg aktívuma jellemezte a helyzetet. Ezen ötéves terv előkészítése során lezajlott vitákon is az ütem és az egyensúly dilemmája vonult végig. A terv első koncepcióját megfogalmazó, az OT Közgazdasági Főosztálya által készített anyag határozottan a növekedés elé helyezte az egyensúlyi szempontokat. 1974 őszén volt az a szűkkörű szakmai vita, amelyen a Tervhivatal néhány vezető munkatársa határozottan felhívta a figyelmet az adott szerkezetben a növekedés folytatásából és a külföldi hitelek felvételéből származó veszélyekre. Az ezen anyagban szerepeltetett érvek, szempontok azonban már nem szerepeltek az OT akkori elnöke – Lázár György – által a párt- és a kormányzati fórumok elé vitt előterjesztésekben. A különböző előterjesztésekben – illetve ezek vitáin – alapvető politikai igényként fogalmazódott meg a lehető leggyorsabb növekedési ütem elérése. Ebbe az irányba a következő konkrét tényezők vitték a politikát:

– Az 1973 végén lezajlott folyamatok tartósságának, tartalmának és korszakosságának fel nem ismerése. Ez önmagában – tárgyilagos megítélése szerint – nem tekinthető hibának, tévedésnek. Rövid távon azonban ezen változások téves értelmezése (ti., hogy itt a feldolgozóipar rovására és az alapanyagtermelés javára történő átrendeződésekről van szó) erősítette az "agrárágazat mint konvertibilis export-lokomotív" illúziót. Sokan azt hitték, hogy az élelmiszer komoly világpiaci cikké válik. Ez volt az alapja a mezőgazdasági termelés tömegszerűsége eröltetésének a minőségi váltás helyett.

– A világpiaci átrendeződések nyomán – szovjet politikai inspirációkra – a magyar politikai vezetésben megerősödött a KGST stabilitásába vetett hit. A KGST, ezen belül is elsősorban a szovjet "védernyő" működésével kapcsolatos illúziók együtt jártak a magyar gazdaság stabilitásának, jó egyensúlyi helyzetének egyébként alaptalan feltételezésével. Széles körben elterjedt az a felfogás, hogy az 1968-as reform nyomán javult a magyar gazdaság külső egyensúlyi helyzete. Nos az adatok azt mutatják, hogy ez nincs így. Egyfelől ugyanis a javuló fizetésimérleg-mutatók speciális egyedi tényezők nyomán, illetve eléggé direkt eszközök bevezetése nyomán (különösen 1973-ban) alakultak ki. Az illúziók vezető politikusok, gazdaságpolitikusok (Nyers Rezső, Németh Károly, Huszár István, Fock Jenő, Szekér Gyula stb.) beszédeiben, nyilatkozataiban is hangot kaptak. Ennek kapcsán szembe kell néznünk azzal a ténnyel – amely már hibának tekinthető –, hogy a magyar gazdaságpolitikai belső vezetés nem rendelkezett megfelelő reális ismeretekkel a szovjet gazdaságról, annak teljesítőképességéről, vagy ha igen, ezeket nem merte döntéseinél figyelembe venni. Ez legnyilvánvalóbban abban mutatkozott meg, hogy az V. ötéves tervnek a Szovjetunióból származó importtételekre vonatkozó előirányzataiban lévő irreális elemeket senki nem kifogásolta a döntési folyamatban. A szovjet viszonyok nem megfelelő ismeretéből adódott az is, hogy a magyar érdekek képviselete is esetleges volt a tárgyalások során. A szovjet viszonyok – enyhén szólva – nem kielégítő ismeretének látványos jele volt a bukaresti csúszóár-elv elfogadása nyomán előállt mintegy 100 százalékos olajdrágulás. A magyar döntéselőkészítők kb. 10 százalékos drágulásra számítottak. (Jellemző adalék, hogy a változás nyomán a magyar kormány letiltotta a KGST-ben dolgozó magyar munkatársak árügyekben készült publikációit, mivel azok a világpiaci árelv alkalmasságát igyekeztek egy korábbi helyzet alapján alátámasztani.)
– Olyan szakértői és bankári értékelések befolyásolták a politikai vezetést, amelyek a kialakult kedvező pénzpiaci helyzetet (nagy eurohitel-kínálat, alacsony vagy éppen negatív reálkamatláb) a külső forrásbevonás felgyorsítására javasolták felhasználni. Az, hogy végül is a finánchitelek révén való eladósodás lett a végeredmény, azzal magyarázható véleményem szerint, hogy a belső gazdasági stabilitást megőrizni és ennek révén az életszínvonalat növelni akaró politikai igény találkozott a "külső forrás pártiak" javaslataival. A politika most meg akarta hallani a korábban is kapott tanácsot, és felhatalmazást adott a lyukak hitelekkel történő tömködésére. Komoly sikerként könyvelte el a bankári közvélemény egy része, hogy hazánk az importért mindig – finánchitelekből is szerzett – készpénzzel fizetett. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az eurohitelpiacnak hazánk és a kelet-európai szocialista országok perifériku szereplői voltak. Az europiacon 1970-ben

78 milliárd dollár, 1973-ban 189 milliárd dollár, 1977-ben 300 milliárd dollár hitelnyújtás történt. Az említett szocialista országok részesedése az 1970-es 5 ezrelékről 1973-ban 1 százalékra nőtt. A hiteltúlkínálat ellenére – a közhiedelemmel ellentétben – ezen országok nem jutottak túl jó feltételek mellett hitelhez. A kamatfelár és a futamidő mellett számos nem publikus (asztal alatti) tétel rontotta a jónak tűnő kondíciókat.

Az olcsó hitelek felvételét szorgalmazó álláspontot komoly szakértők is ellenezték. 1974-ban az OT-ban szabad pártnap keretében Dobos István, a Közgazdasági Főosztály akkori vezetője – Fekete Jánossal vitatkozva – annak a véleményének adott hangot, hogy csak átgondolt fejlesztési koncepciókat szabad külföldi hitelekkel megfinanszírozni. A finánchitel és célhitel dilemma a későbbiekben is újból és újból előkerült. A finánchitel-pártiak annak viszonylagos (pl. kereskedelmi hitelekkel szembeni) olcsóságával, szabad felhasználhatóságával érveltek. Fekete János itthon és számos külföldi lapnak adott interjújában állandóan azt hangsúlyozta, hogy ő csak olyan hitelt vesz fel, amelynek feltételei az első osztályú adósokra vannak szabva. Az importért való készpénzfizetés a pillanatyi előnyökön túl kulcspozíciót biztosított a pénzek megszerzőjének, a Banknak. A célhitelt azok a tervező szakemberek javasolták, akik – ismerve a gazdaság működési mechanizmusát – a hitelek elkótyavetyélődésétől tartottak. A finánchitelek felvétele az import tételes ellenőrzését kevésbé tette lehetővé, és növelte a Magyar Nemzeti Bank szerepét az erőforrások allokálásában. A Bank eme szerepnövelésre tudatosan törekedett, amelynek "ideológiája" a "hitelszféra szerepe növelésének" igénye volt.

A finánchitelek felvétele során mindig megjelölték a konkrét fejlesztési célokat – talán ez sugallja utólag azt a kérdésfeltevést, hogy melyek azok a fejlesztések, amelyekre a hitelek mentek –, ez azonban nem korlátozta a döntéshozókat, hogy a pénzeket egészen szabadon osztogassák el. (Érdekességként megemlíthető, hogy az 1980-as években bizonyos céljelleggel felvett világbanki pénzek is adósságfinanszírozásra fordítódtak.)

A döntési folyamat jellegét, a döntési mechanizmus minőségét véleményem szerint jól jellemzik az általam átnézett – jórészt az MSZMP PB számára készült – előterjesztések. Ezek előterjesztői zömmel államigazgatási szervek voltak. Azt állítom, hogy ezen előterjesztések – terjedelmességük, információs bázisuk esetlegessége miatt (pl. ugyanarra a jelenségre számszerűen többféle mutató fordul elő, a mutatórendszer gyakran változik, a mutatók tartalma tisztázatlan – nem voltak alkalmasak megfelelő döntések meghozatalára. A legszűkebb vezetés tájékoztatására szolgáló ún. "piros csíkos" havi KSH-tájékoztató adatainak szürkülése is mutatja, hogy az államigazgatási szervek (ide értve az MNB-t is) nem tettek meg mindent a felső vezetés tájékoztatásáért. Az említett tájékoztató 1971-től tételesen

nem közli a fizetési mérleg komponenseit. Egyáltalán nincs megadva az adósság valutánkénti összetétele. A lejárati összetételről (talán nem véletlenül) 1986 elejétől nem informál a tájékoztató. Az érdekesség kedvéért jelzem, hogy a Pénzügyminisztérium "jóvoltából" az 1970-es évek vége óta a költségvetéssel kapcsolatos tájékoztatás is kimaradt a Tájékoztatóból.

A másik oldalon joggal felvethető, hogy a legfelső politikai vezetés tagjai miért nem követelték meg a tájékoztatást. E kérdésre adandó válasz azonban túlmutat e tanulmány tárgykörén.

Az V. ötéves terv külső forrásbevonási előirányzatait két lényeges tétel terhelte. Egyfelől az Orenburgi gázvezeték (Szövetség-gázvezeték) építése során teljesített beruházási hozzájárulás. Ezen építkezés eleve forráskihelyezés, hitelezés volt, másrészt bizonyos konkrét dollárvonzatok is felmerültek. Másfelől nem elhanyagolható tételt jelentettek a konvertibilis gépkivitel növelése érdekében elsősorban fejlődő országoknak nyújtott konvertibilis hitelek. E hitelek kondíciói jóval rosszabbak voltak az általunk felvett hiteleknél (lejárat, kamat). E nyújtott hitelek refinanszírozása tovább növelte az adósságállományt.

1974 az illúzióvesztések első éve is volt. A közös piaci agrárimport-korlátozások jelentették az első jelzést arra, hogy a fejlett tőkés országokba irányuló tömeges agrárexport nem lehet alapja a gazdaság exportorientált növekedésének. Úgy tűnik, hogy a hirtelen megváltozott helyzetben a gazdaság irányítói is érzékelték, hogy a külgazdasági folyamatok központi irányítását erősíteni kell. Ebben az évben alkották meg és lépett érvénybe a Külkereskedelmi Törvény, amelyben hangsúlyt kapott az állam közvetlen szerepe és a külkereskedelem állami monopóliumainak megerősítése. A törvény azon kitétele, amely a termelővállalatok külpiaci tevékenységét korlátozta, nyilván olyan gazdaságpolitikai elképzelésből táplálkozott,hogy a világpiaci hatásokat a központi költségvetésnek kell "lefognia". Ebben az évben a rubel elszámolásokban a nettó követelésállomány 182,5 millió rubelről 276,6 millió rubelre nőtt. A konvertibilis elszámolású adósságállomány döntő többsége a külkereskedelmi cserearányok romlásából adódott.

A gazdaságpolitika először a hatások tompítását határozta el. Ennek keretében 1973-tól a belső árszint védelmében felértékelő árfolyampolitikát érvényesített. 1973-75 között 11 alkalommal, 1976-78 között az "aktív árfolyampolitika" jegyében 21 alkalommal kerüt sor a konvertibilis árszorzók korrekciójára. Az importkiegészítések is drasztikus mértékben nőttek. Míg 1972-ben 5.960, 1974-ben 27.072, 1975-ben 27.106, 1976-ban 8.922, 1977-ben 16.033, 1978-ban 11.385 millió forintot tett ki az állami költségvetés kiadásai között ez a tétel.[14] Nőtt az állami visszatérítést igénylő export aránya is. Konvertibilis relációban ez 1976-ban 74,8 százalék, 1977-ben 81,2 százalék, 1978-ban 76 százalék volt.[15]

Az V. ötéves terv indulásakor némi szemléletváltása is történt, nagyobb erőfeszítéseket tettek a konvertibilis export ösztönzésére. Az MNB kezdeményezésére létrehozták a 45 milliárd forintos exportfejlesztési hitelkeretet. Ez az V. ötéves terv termelőberuházásainak 7-8 százaléka volt. A Külkereskedelmi- és Pénzügyminisztérium közös – pénzügyi kedvezményeket tartalmazó – pályázatot hirdetett. Többcsatornás – az előbb említetteken túl a kereskedelempolitikai alapból juttatott támogatást, vezetői ösztönzőket, illetve bérszabályozási kedvezményeket magában foglaló – exportösztönzési rendszer működött 1975 után.

Az 1974-es év nem várt mértékű cserearányromlása és az abból adódó jelentős mértékű adósságnövekedés a döntéselőkészítő szerveket már 1974 vége felé az eredeti előirányzatok mérséklésére ösztönözte. Erre az időszakra azonban az MSZMP Politikai Bizottsága már döntött a XI. kongresszus dokumentumaival kapcsolatosan. Mind az 1975. márciusában elfogadott ötéves tervre vonatkozó előirányzat, mind a Programnyilatkozat túlzottan optimistának bizonyult. Néhány hónappal később az V. ötéves terv előirányzatait lefelé módosítani kellett. A növekedési ütemet 0,5-1 százalékos évi előirányzattal csökkentették, a nettó adósságteher reálértékbeni stagnálására számítottak, amely gyengülő dollárban növekvő összeget is jelenthetett. Az 1975-ös esztendő reálgazdasági folyamatai is óvatosságra intették a központi gazdaságirányító szerveket. A rubel elszámolású követelésállomány 127,4 millió rubellal év végére 149,2 millió rubelra csökkent, a konvertibilis nettó adósságállomány 2 milliárd dollárra nőtt.

Az adósságállomány (devizahelyzet) és egyáltalán az egyensúlyi viszonyok szempontjából az V. ötéves terv kezdő éve (1976) jól alakult. A nettó rubel követelésállomány a tartozások gyors emelkedése, a követelések csökkentése miatt 23 millió rubeles adósságba ment át. A konvertibilis eladósodás üteme lassult és az év végére mintegy 2,6 milliárd nettó tartozás alakult ki. Ennek ára a termelés növekedésének megtorpanása, a reálbér stagnálása volt. Ehhez komoly restriktív gazdaságirányítói magatartás vezetett. Ezt a helyzetet a Politikai Bizottság kedvezőtlennek ítélte és – részben erős vállalati nyomásra – élénkítést rendelt el. Az OT minden tiltakozása ellenére a gyorsítás bekövetkezett. Ehhez az MNB konjunktúra-élénkítő hitelezési magatartása is hozzájárult. Nem került sor – a szabályozók stabilitására való törekvés jegyében – az időközben a tervezettet meghaladó mértékben képződött vállalati F alapok zárolására sem, ami egy végzetes beruházási boom kialakulását eredményezte.

1977-ben a restrikció elmulasztása miatt a konvertibilis eladósodás ismét felgyorsult és majdnem 1 milliárddal, 3,6 milliárd dollárra nőtt a nettó adósságállomány. Az adósságnövekmény mintegy 70 százalékát közép- és hosszúlejáratú hitelfelvétel fedezte. Természetesen a korábban felvett és

időközben lejárt hitelek helyébe is történt hitelfelvétel. A rubel viszonylatban 1977-ben az adósság megszünt.

Az 1978-as évben növekedett az ország bruttó konvertibilis adósságállománya arra a kritikus szintre, amikor az adósság további növekedése és az ország gazdaságának reálteljesítménye elszakad egymástól, amikor az adósságok finanszírozása már csak egyre növekvő hitelek felvételével lehetséges. A szakirodalom ezt az állapotot nevezi adósságcsapdának. 1973-78 között a nettó tartozások dollárban kifejezve mintegy kétszeresére, azt időközben felértékelt forintban kifejezve ötszörösére nőtt. A nettó adósságállomány e relációban az export 1,8-szerese, az adósságszolgálati terhek az export több mint 30 százaléka.[16]

Az adatok alaposabb szemügyrevételénél két tényező állapítható meg az 1978-as adósságnövekedés okaként. Az egyik az ország az évi kiugróan passzív kereskedelmi mérlege, pontosabban ennek a folyó fizetési mérlegben megjelenő terhe. A 2,4 milliárd dolláros romlás mintegy félévnyi konvertibilis exportnak felel meg. E romlásból – adatok híján – nem tudom a tényleges áruforgalmi passzívumot kiszűrni. A másik tényező az adósságnövekedés és a folyó fizetési mérleg passzívumának különbözete, amely az árfolyamveszteségeket fejezi ki. Komoly okunk van azt feltételezni, hogy súlyos veszteségek érték az országot az adósságállomány valutáris összetétele, a helytelen devizapolitika miatt is.

6. sz. táblázat

A magyar tartozások és követelések valamint a konvertibilis külkereskedelem devizális összetétele 1978-ban (%-ban)

	USA dollár	DM	SFR	Egyéb	Összesen
Követelés-állomány a.)	70.0	9.0	0.0	21.0	100
Tartozások a.)	30.0	23.0	45.0	2.0	100
Export b.)	59.8	18.3	2.7	19.2	100
Import b.)	38.1	23.9	7.5	30.5	100
Kereskedelmi forgalom b.)	47.1	21.6	5.5	25.8	100

a.) Az adatok forrása: Adósságállományunk értékelésének néhány kérdése (Gazdaságkutató Intézet, 1978. december)
b.) Az adatok forrása: A tőkés valuták pénzpiaci árfolyamarányai változásának nyomonkövetése a forint-árfolyamokban (MNB Hitelgazdálkodási Főosztály előterjesztése) UMKL XXIX-L-l–vv 16 doboz
*Főként aranytartalék

A dollár 1970-77 közötti gyengülése a DM-hez képest 43 százalékos, a svájci frankhoz képest 57 százalékos volt. 1978-ban 400 millió dolláros árfolyamveszteséget könyvelhettek el, amely ténylegesen akkor jelentkezett,

amikor a gyenge dollárban realizált árbevétellel erős valutában fennálló tartozásokat kellett kiegyenlíteni. A tényleges árfolyamveszteségek csak a nettó kamatfizetések figyelembevételével mutathatók ki.

1978 elején a Magyar Nemzeti Bankban Pulai Miklós irányításával előkészületek kezdődtek a kedvezőtlen tendenciák megállítását szolgáló gazdaságpolitikai fordulat megtételére. A politikai vezetés számára is a Bank adta le az első vészjelzéseket. Nyilván nem véletlen, hogy e munkák először az MNB-ben indultak el, hiszen itt láthatták legelőször a kedvezőtlen folyamatokat tényleges nagyságukban. Április, május folyamán az OT-ben is gazdaságpolitikai fordulat kidolgozására irányuló munkálatok kezdődtek. A két munkálat eredményeként 1978 nyarán sikerült politikai felhatalmazást szerezni az MSZMP KB 1978. december 6-i határozatában kodifikált új gazdaságpolitikához. E gazdaságpolitika – különösen az MNB-ben megfogalmazott változat – a monetáris restrikción, a belföldi felhasználás korlátozásán, importkorlátozáson és exportösztönzésen alapult.

4. Átmeneti sikerek az adósság menedzselésében (1979-1984)

Az itt vizsgált periódusban hazánk adósságmenedzselési pozícióit sajátos nemzetközi politikai és nemzetközi gazdasági tényezők együttese határozta meg. A nemzetközi politika területén kiemelésre érdemes az USA újból megerősödött gazdasági pozícióját kihasználó, újra offenzívába lendülő amerikai külpolitika, amely a Szovjetunió és az európai szocialista országok sarokbaszorítását célozta. E politika sikerét – és egyben a Szovjetunió kezdeményezőkészségének elvesztését – jelzi a fegyverkezési verseny felpörgetése, a Szovjetuniónak az afganisztáni háborúba való belekergetése. A közép-kelet-európai régió destabilizálódását elsőként a lengyelországi fejlemények mutatják. Ebben a nemzetközi helyzetben hazánk, mint élenjáró reform-ország, fontos szerepet töltött be a nagypolitikai játszmában.

A már említett "külgazdasági kétlábonállás" a magyar politikai vezetésen belül a kulisszák mögött folyó harcokban teremtődött meg.[17] E harc első szakasza az 1971-72-es időszak, amikor a magyar reformokkal szembeni szovjet rosszallás, a reform során kialakult irányítási rendszer nem túl tökéletes működése nyomán aktivizálódott Kádár ellenzéke. A potenciális utód, Komócsin Zoltán mellett ide tartozott Biszku Béla és Pulai Árpád. Kádár 1972. februári nem hivatalos látogatása, Fock tárgyalásai, amelyeken világossá tették, hogy bajok lehetnek a nyersanyagszállításokkal, mind alkalmak voltak a szovjet rosszallás kifejezésére. Az 1974-es személyi változások (Aczél és Nyers hátrább húzása) felbátorították az ún. munkás-ellenzéket. A következő menet a XI. kongresszus volt 1975-ben. Magán a kongresszuson Biszku, Pulai, Gáspár beszédei opponálták a követett irány-

vonalat. E beszédekkel szemben állt Németh Károly hozzászólása és maga Kádár is visszautasította őket zárszavában. Váratlan személyi húzásokkal (alig néhány hónappal a kongresszus után Losonczi Pál és Huszár István Politikai Bizottságba való kooptálásával) megerősítette a centrumot. 1976 októberében eltávolították a KB titkárságból Pulai Árpádot. 1978 áprilisában 57 éves korában Biszku Bélát nyugdíjaztatták. Ennek hátterében a moszkvai vezetéssel folytatott külön tárgyalások álltak. Kádár távozását állítólag Brezsnyev is szorgalmazta.

Az USA külpolitikai céljait a térséggel kapcsolatosan mindenki számára világossá tehette George Bushnak a Reagan-féle adminisztráció alelnökeként 1983 őszi kelet-európai körútja után Bécsben elmondott emlékezetes beszéde. E beszéd olyannyira nyílt volt, hogy az MSZMP a Népszabadság 1983. szeptember 23-i számában ("Új európai-doktrina?") és a Központi Bizottság október 12-i üléséről kiadott közleményében kénytelen volt elhatárolódni tőle. Megállapítható, hogy komoly nyugati érdekek fűződtek ahhoz, hogy az ország gazdaságilag ne lehetetlenüljön el. E nyugati érdekek mellett a gazdasági bukás elkerüléséhez a Szovjetuniónak is komoly érdekei fűződtek. A fokozódó kelet-európai feszültségek, és a nemzetközi kommunista mozgalomnak a szovjet rendszerrel szembeni fenntartásai miatt a "táboron belül" hazánké volt az egyetlen szalonképes rendszer. E kivételes és időleges helyzetet próbálta a magyar politikai és gazdasági vezetés az adósságmenedzselés szempontjából kihasználni.

A nemzetközi pénzügyi rendszer és pénzpiacok működésében is lényeges változások zajlottak le. Az 1980-as évek legelejére a fejlett tőkés országok pénzpiacainak szűkülése, a nemzetközi kereskedelem stagnálása, a protekcionizmus erősödése miatt az adós országok nem tudták exportbevételeiket növelni. Lezajlott a második olajárrobbanás is, amely tovább feszítette az olajimportőr adós országok fizetési mérlegét. A USA inflációellenes gazdaságpolitikája miatt a nemzetközi pénzpiaci kamatlábak emelkedtek, utólag lényeges mértékben megdrágítva a korábban felvett hiteleket. Emiatt 1979-től kezdődően az évi kamat- és tőketörlesztési kiadások általában gyorsabban növekedtek, mint az adósságállomány, a stagnáló exportbevételek mind nagyobb részét kellett adósságszolgálatra fordítani. E kiélezett helyzetben az eurobankok számára a hitelkockázat megnövekedett, amely e bankok óvatosabb hitelnyújtási politikájához, hitelnyújtási korlátozásához, esetenkénti felfüggesztéséhez és az adós országokban elhelyezett betéteik kivonásához vezetett. E folyamatok – az általános bizonytalanság miatt – önmagukban is rontották az adós országok helyzetét. Mivel e folyamatok egybeestek a szovjet-amerikai viszony kiéleződésével, a romló politikai helyzet fokozottan érintette a kelet-nyugati hitelkapcsolatokat. A román és lengyel átütemezés, a jugoszláv fizetési helyzet ingatagsága nyomán a szigorodás az egész KGST-

térségre kiterjedt. Az USA több kísérletet tett arra, hogy a többi hitelező országot is a KGST-tömb irányába tett szigorító lépésekre bírja rá. A nyugat-európai országok, különösen az NSZK gazdasági érdekei ellentétesek voltak ezen amerikai törvekvésekkel.

Az 1980-as évek elejének adósságválsága miatt megfordult a nemzetközi finanszírozás korábbi privatizálódási irányzata. A hitelezés kockázatát a magánbankok önmagukban nem vállalják, azt az egyes államokkal meg kívánják osztani. Az állami garanciák melletti hitelezést elősegítette az a tény is, hogy a nemzetközi jövedelemarányok a fejlett tőkés országok javára módosul(t)nak. Az 1980-as évek elején lassult a pénzeknek az adós országokba áramlása, és 1983-tól kezdve nettó tőkekiáramlás kezdődött az adós fejletlen országokból a hitelező fejlett országokba. Miközben a világ adósságállománya 1988-ban mintegy 1320 milliárd dollárt tett ki, 1983-88 között az említett nettó kiáramlás elérte a 143 milliárd dollárt. Ezen fejlemény miatt a hitelnyújtásokat közvetlenebbül képesek a kormányok politikai céljaik alátámasztására felhasználni. E változások sorába illik az IMF új szerepköre, a nemzetközi hitelezői kartell szervezeti központjává válása. A fejlett főkés országok kormányai az IMF-en keresztül is vállalják a hitelrendszer működésével kapcsolatos nehézségek elhárítását, az adós országok talponmaradásával összefüggő teendőket. A Valutaalapon keresztül a tagországok kvótájuk két és félszeresének megfelelő – a fizetési mérleg deficitjének finanszírozását szolgáló – középlejáratú hitelhez juthatnak. Az IMF újabb szabályok alapján lehetőséget kapott arra, hogy magántőkepiacról felvett kölcsönöket továbbítson – saját feltételei szerint – az arra rászoruló országoknak. A hitelezésben a hivatalos és magánszféra szorosabb kapcsolata, a céljellegű hitelek – ebbe beleértem az IMF előírások teljesítését is – előtérbe kerülése nehezítik a hitelfelvevő országok helyzetét. Az 1980-as évek közepétől szakmai és politikai körökben egyre többen bírálják az IMF tevékenységét. A fejlett országok szakértői közül is egyre többen hangsúlyozzák, hogy a Valutaalap által kínált "egyen-receptek" nem alkalmasak az adósságprobléma megoldására.

4.1 Az 1978 utáni magyar adósságmenedzselés céljai és eszközei

A magyar politikai és gazdasági vezetés 1978 utáni gazdaságpolitikájának kulcskérdése volt az adósságállomány megfelelő kezelése, az adósságszolgálati kötelezettség teljesítése, az adósságállomány terheinek (kamatok, árfolyamveszteségek) minimalizálása és középtávú feladatként az adósságállomány fokozatos csökkentése. E célok a konkrét politikai és gazdaságpolitikai feltételrendszerben konkrétan rangsorolódtak (például 1979-től a külső egyensúly megszilárdítása; 1982-84 között a fizetőképesség megőrzése;

1985-ben meghirdették az adósságállomány további csökkentését; 1987-ben az adósságnövekedés megállítását ígérő kormányprogram stb.).

Megállapítható, hogy a különböző taktikai célok bármennyire helyesek voltak is az adott környezetben, az adósságállomány fokozatos csökkentésének célja stratégiailag irreális. Ahogyan az irodalomban többen kifejtették, a világ (és ezen belül hazánk) adósságállománya kifizethetetlen. Ma már – ellentétben az 1980-as évek első felének általános vélekedésével – a gazdaságpolitika hivatásos művelői közül is egyre többen elválasztják az adósságok visszafizetésének és menedzselésének kérdését. A visszafizetés lehetetlensége mellett a mai helyzetben úgy tűnik, hogy egyetlen ésszerű magatartás a nemzetközi viszonyokhoz való alkalmazkodás. Az adósságállomány hazánk esetében is önálló életet él, egyre inkább független az ország gazdaságának teljesítményétől. Ugyanakkor e taktika követése lassan, de biztosan felőrli az ország tartalékait, belső stabilitását. Ha valami felróható az 1978 óta folytatott gazdaságpolitikának, az az, hogy e taktika egyoldalú követése miatt nem fordított figyelmet olyan lassú, de határozott szerkezetváltás felé, amely a közvetlen és közvetett importigényesség csökkenése, a nemzetközi gazdasági függés mérséklése révén az emberi erőforrások megőrzését és fejlesztését szolgálta volna. Érthetetlennek tűnik a (viszonylag kis közvetlen és közvetett importigényű) lakásszektor növekedésének lefékezése, a nem különösebb importvonzatú oktatás és egészségügy további elhanyagolása, a telefonvonal telepítésének elmaradása stb.

Visszatérve az adósságmenedzselés problémájára, az eszközök közül a banktechnikát, az importkorlátozást és az exportösztönzést kell kiemelni. A nemzetközi pénzügyi szervezetekbe való belépés után a költségvetési deficit lefaragása is fontos eszközzé lépett elő. Ami az adósságmenedzselés eszközeinek az ország gazdaságát érintő hatásait illeti, a következőket kell elmondani:

1/ Bár az importkorlátozások miatt 1985-ig csökkent a gazdaság összes kibocsátására jutó importfelhasználás, e fejlemény hatása ellentmondásos. Egyfelől nem történt meg a magas közvetlen és közvetett importigényesség termelésszerkezeti oldalról ható okainak felszámolása. A csökkenés alapvető tényezője a felhalmozás visszafogása volt. A csökkenéssel szembeni – a sikeres exportösztönzés (hiszen az exportcélú termelés mintegy 10 százalékkal nőtt) nyomán – tendencia a növekvő tőkés importhányadú tőkés export részarányának növekedése és ezzel az importigényesség 1985 utáni újbóli növekedése. Az 1980-as évtizedben a végső felhasználási célok szerinti importigényességi rangsora azt mutatta, hogy legkevésbé importigényes a fogyasztás, ennél valamivel magasabb a felhalmozás, a legmagasabb pedig az export (ezen belül is a konvertibilis export) importigényessége. Ezen időszakban is – aktív központi szerkezetpolitika híján – a gazdaságpolitika

csak a közvetlen importigényességre tudott hatni és ezzel a túlzott importigényességen nem tudott úrrá lenni. A már említett export célú termelésnövekedés miatt a népgazdasági szintű input/termelés hányados újból növekedni kezdett.[18]

7. sz. tábla

A magyar import végső felhasználás szerinti szerkezete

	1970	1979	1984
Hazai végső felhasználás	76,4	71,7	69,2
Rubel export	12,4	13,2	13,9
Nem rubel export	11,2	15,1	16,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0

8. sz. tábla

Import eredetű beruházási javak a beruházási javak %-ában

	1968	1972	1981	1984
Nem anyagi szolgáltatások	0.08	0.06	0.09	0.09
Népgazdasági összesen	0.15	0.16	0.20	0.16

9. sz. tábla

Halmozott nem rubel elszámolású importigényesség (saját és közvetett anyagfelhasználás a kibocsátás százalékában)

	1970	1973	1979	1984
Építőanyagipar	8.6	13.0	12.2	11.1
Építőipar	8.7	10.3	9.6	9.4
Termékelőállító szektor	12.7	20.2	14.3	14.0

Forrás: Az adatok Hoch Róbert-Radnóti Éva: Belső piac, minőségi nyitás (KJK. Bp. 1989.) című könyvéből valók.

2/ Az exportkényszer miatt az exportösztönzés leghatásosabb eszköze az állami támogatás. Kevesen tud(hat)ják, hogy az összes támogatás 80 százaléka az exporthoz kapcsolódik. A támogatottság, a gazdaságtalan, elmaradott szintű export egyfelől az ország erőforrásainak – statisztikailag ki nem mutatható – elherdálása, s mint, ilyen a jövőbeni fejlődés hajtóerejének elfolyása. Másrészt a költségvetési egyenleg csökkentésének igénye időről-időre az export érdekében folyósított támogatások korlátjába ütközik.

10. sz. táblázat

Konvertibilis kivitel összetétele %

	1980	1981	1982	11983	1984	1985	1986	1987
Energiahordozók, villamosenergia	6,9	6,7	9,8	14,1	13,2	8,1	6,5	6,4
Anyagok, félkész-termékek	37,8	33,6	30,2	32,2	34,7	36,9	38,2	40,2
Gépek, szállító-eszközök, egyéb	11,2	12,1	14,9	12,6	10,6	13,2	13,6	12,2
Fogyasztási iparcikkek	15,4	14,6	12,5	12,2	12,2	13,2	15,6	16,6
Élelmiszeripari anyagok, élőállatok, élelmiszerek	28,7	33,0	32,2	28,8	29,3	28,6	26,1	24,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Főbb népgazdasági folyamatok, 1979-1987.

3/ Az exportkényszer tovább zilálja a magyar gazdaság egyik leggyengébb pontját, a belső piacot. A korábbi évek piacépítő politikájára rárakódik még az exportösztönzésnek (amely különböző gazdaságirányítási preferenciák formájában jelenik meg) azon hatása, hogy a hazai piacon is szükséges áruk kerülnek exportra. Ez a hazai kooperációs kapcsolatok további romlásán túl pénzbeli veszteséget is okoz az országnak, hiszen az árkülönbözeten, a szállítási- és egyéb külkereskedelmi költségeken túl állami támogatás "kidobásáról" is szó lehet.[19]

11. sz. táblázat

A gépipar összes alkatrészbeszerzésének hazai hányada %-ban

1970	58,0
1972	49,5
1981	31,7
1985	30,7

Forrás: Hoch-Radnóti i.m.

A banktechnikai eszközök egyfelől az adósságállomány összetételéből, annak vállalkozásaiból adódó veszteségek minimalizálását, másfelől kritikus (néhány hónapos) szakaszok áthidalását szolgálják. Hazánkban ezen eszközök az MNB arbitrage osztálya kezében voltak (vannak), a vizsgált időszakban

Fekete János MNB elnökhelyettes egyszemélyi irányítása alatt.[20] Az arbitrage osztály tulajdonképpen rövid lejáratú hitelfelvételeket és kihelyezéseket végez. Az adósságmenedzselés általuk alkalmazott banktechnikái között a következőket kell kiemelni:

1/ A fizetéseknek (ezen belül is a külkereskedelmi ügyleteknek) árfolyam- és kamat-kondíciók szempontjából megfelelő valutanemekre való terelése. Itt a tényleges ügyletekkel foglalkozó cégek megfelelő tanácsokkal, információkkal való ellátása a döntő pont.

2/ Mivel a nemzetközi pénzpiacok állandó mozgásban vannak, az adósság- és követelés-állomány állandó forgatására van szükség az árfolyam- és kamatváltozások negatív hatásainak kiszűrése, pontosabban minimalizálása érdekében.

3/ Az adósságmenedzselés banktechnikai eszközeiben fontos szerepet tölt be az állomány lejárat szerinti összetételének állandó kézbentartása, változtatása. Itt a törlesztési időzítések jó megválasztása, illetve a közép- és hosszúlejáratú kamat-alakulási tendenciák becslése jelenthet komoly – akár 100 ezer dolláros – nagyságrendű veszteséget vagy hozamot. A tőketörlesztés ütemezése pedig a gazdaságpolitikai mozgástér alakításában lehet fontos tényező. A valutanem, a kamat és a lejárat a tartozások és követelések összetételének függvényében optimalizálható, megfelelő információk, előrejelzések és intuíciók birtokában.

4/ Igen lényeges banktechnikai kérdés a tartalékállomány megfelelő összegű (abszolut értelemben, illetve az adósságállományhoz vagy az adósságszolgálathoz mérten) és összetételű biztosítása. Itt a likviditás és a rentábilitás követelménye között kell egy optimumot találni. A likvid pénz kamata kicsi vagy éppen nulla. Lényeges kérdés, hogy a lejárat előtti pénzeket milyen arányban fedik le tartalékokkal.

E banki eszközök alkalmazásának célja, hogy bizonyos fizetési helyzet mellett a nettó adósságállomány költségeit minimalizálni lehessen.

4.2.Az adósságmenedzselés feltételrendszere

A vizsgált időszakban a fejezet elején említett nemzetközi politikai érdekek mellett illetve ezen érdekek konkrét megnyilvánulásaként a következő tényezők tették lehetővé a világviszonylatban is jelentős magyar adósságmenedzselési teljesítményt:

– A gazdaság tartalékai. A hatékonysági tartalékok, a viszonylag rövid hivatalos munkaidő, közepes munkaintenzitás lehetővé tették mind az első, mind a második gazdaságbeli teljesítmények növekedését. Konkrét lépések történtek a másodgazdaság legalizálására, az itteni tevékenységek kiszélesí-

tésére és az első gazdasággal kombinált formák kialakítására. E lehetőségek kimunkálása több menetben, igen szűk körü, majdhogynem konspiratív feltételek között történt. 1978-79-ben a szokásos döntéselőkészítési csatornákban készült az előterjesztés, majd 1980 februárjában került az MSZMP Politikai Bizottsága elé, és nem várt pozitív fogadtatásban részesült. 1980 nyarán – szinte konspiratív körülmények között, külön bizottságban – felgyorsultak a munkálatok a jogszabályi keretek kidolgozására, és 1981 nyarán már a Minisztertanács asztalán voltak a konkrét jogszabályok. A döntés szerint az 1982. január 1-től bevezetett formákra vonatkozó jogszabályokat a Tájékoztatási Hivatal által megszabott sorrendben csöpögtetve hirdették ki a Magyar Közlöny számaiban.[21]

– Jelentős egyszeri tartalék volt a költségvetési szervek, a védelmi és igazgatási költségek lefaragása (1979-82 között).

– A külföldi működőtőke elhanyagolható nagyságrendű jelenléte, a külkereskedelmi- és devizamonopólium lehetővé tette a külgazdasági folyamatok szilárd kézbentartását. Nem veszélyeztették komoly mértékben a folyó fizetési mérleget a profitrepatriálások és egyéb valutamozgások, a két állami monopólium pedig – mikor szükség volt rá – biztosította a kézivezérléses gazdaságirányítást.

– Az adósságmenedzselés fontos feltétele volt a szocialista nemzetközi együttműködési háttér. Ebből kiemelkedő jelentőségű volt a szovjet-magyar kereskedelem. Ez egyfelől dollárelszámolású tételeivel a magyar külkereskedelmi keményvaluta-bevételek döntő tételeit adta, másfelől egyes években a szerződéses kereskedelem keretében kapott olaj egy részének reexportjával, illetve feldolgozott formában való eladásával jutott az ország értékes dollárbevételhez. Meg kell jegyezni, hogy e tételek hullámzása a 80-as években sajátos tükrét is jelenti a Szovjetunó Magyarország-politikájának, sőt Kelet-Európa-politikájának. Érdemes utalni arra is, hogy kritikus időszakban Kína is segített, az IMF-kvóta konvertibilis részét ők hitelezték hazánk számára.[22]

– Lényeges további feltétel volt (egy bizonyos időpontban meghatározó tényezőnek tűnt) a példátlanul gyors belépésünk 1982 folyamán a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe. A két szervezetbe való belépést a politikai élet magas szintjén 1967 óta forszírozták. Ennek a lépésnek számos belső és külső ellenzője akadt, az utóbbiak között a Szovjetunió is. Vélelmezhető, hogy a belépést szorgalmazó erők mindvégig készen álltak annak lebonyolítására (ezért is mehetett ilyen gyorsan), az 1979-től követett gazdaságpolitika (különösen az MNB által eredetileg javasolt forgatókönyv) Valutaalap-konformnak tekinthető, sőt hivatalosan annak is tekintették.

12. sz. táblá

A rubelelszámolású áruforgalom egyenlege, valamint a devizahelyzet alakulása

	Rubelelszámolású áruforgalom Md Ft	millió rubel	Össze tartozásköve	Összes telés	Tartozás, minusz követelés	Devizahelyzet változása
1980	-17,3	-612	1271,5	550,4	-721,1	-401,5
1981	-14,0	-501	1562,4	640,9	-921,5	-200,4
1982	-18,3	-692	1790,6	545,7	-1244,9	-323,4
1983	-14,6	-549	2135,3	525,9	-1609,4	-364,5
1984	-6,3	-230	2221,5	536,9	-1683,6	74,2
1985	+7,2	+255	1857,0	729,3	-1127,7	+555,9
1986	+0,1	+17	1589,0	766,0	-823,7	+304,0
1987	+3,3	+141	1407,3	1184	-233,3	+600,4
1988	+3,3	+141	1053,0	1139,7	+86,7	+310,0

Források: Főbb népgazdasági folyamatok 1979-1987. (KSH 1988.)
KSH éves jelentései

13. sz. táblá

Konvertibilis áruforgalmi egyenleg (md Ft.)

	Szocialista országok	Fejlett tőkés országok	Fejlődő országok	Összesen
1979	+10,9	-24,5	+0,4	-13,2
1980	+18,5	-21,7	-0,1	-3,3
1981	+24,2	-35,9	+8,9	-2,8
1982	+29,3	-21,1	+8,7	+16,9
1983	+25,1	- 1,9	-0,3	+22,9
1984	+21,4	+ 7,2	+0,6	+29,2
1985	+17,1	-27,6	+16,2	+5,7
1986	+ 6,8	-33,3	+6,1	-20,4
1987	+ 0,3	-25,6	+7,9	-17,4
1988*	+17,4	0	+9,9	+27,3

Forrás: Főbb népgazdsági folyamatok 1979-1987.
*Főbb népgazdasági folyamatok 1988.

14. sz. táblázat

Magyarország kereskedelme a KGST országokkal

Ország	pénznem millió	1985 export	1985 import	1989 export	1989 import
Szovjetunió	rubel	4584	4233	4542	3982
	dollár	393	164	255	33
Csehszlovákia	rubel	851	726	949	849
	dollár	25	17	34	47
Lengyelország	rubel	490	597	500	550
	dollár	63	60	64	27
NDK	rubel	917	971	1023	1088
	dollár	24	9	31	24
Románia	rubel	258	248	283	274
	dollár	7	11	5	12
Bulgária	rubel	200	222	116	147
	dollár	14	1	15	6
Mongólia	rubel	10	7	14	10
	dollár	-	-	-	-
Vietnam	rubel	37	17	37	30
	dollár	-	-	0.5	0.3
Kuba	rubel	124	27	73	23
	dollár	6	-	121	-
KGST összesen					
	rubel	7471	7048	7537	6953
	dollár	532	262	416.5	149.3

Forrás: Kereskedelmi Minisztérium (Heti Világgazdaság 1990. 3.sz.)

Az MNB-ben 1978-ban készült anyag egyelőre csak inplicit módon felelt meg a belépés esetén amúgy is elvárt követelményeknek[23], de az 1979 őszén – az első hitelfelvételi nehézségek nyomán – Havasi Ferenc KB titkár által életrehívott "válságstáb" anyagaiban már explicit módon[24] is szerepel e szempont. Fontos itt utalni arra, hogy – a Valutaalap és a Világbank az 1970-es évek végétől – korábbi szerepvállalásaik mellett ráadásként – az adósságválságban a hitelezői kartell csúcsszervei voltak. E szerepvállalás egybeesett az amerikai politika konzervatív fordulatával, és így a nemzetközi pénzügyi szervezetek óhatatlanul külpolitikai szerepet is játszanak.

4.3 A folyamatok lényege

Az 1978-as fordulat nyomán kialakult gazdaságpolitika, a célok és eszközök lassították ugyan a kedvezőtlen folyamatokat (egy sajátos hibernálás történt), de a lassítást a politika nem használta fel a szükséges irányú lényegi válto-

zások elkezdéséhez. A magyar gazdaságpolitika formálói 1978-ban egyetértettek abban, hogy a dolgok a régi módon nem folytatódhatnak, váltani kell. Két válságkezelési szemlélet élt ezidőtájt. Az egyik a válogatás nélküli restrikcióban látta a megoldást, stratégiai célként a pénzügyi egyensúly megteremtését tűzte ki célul. A másik álláspont szerint a restrikció csak szükséges, de nem elégséges lépés. Az egészséges szerkezetű gazdaság megteremtése nem állhat meg a pénzügyi egyensúly létrehozásánál, a gazdasági szerkezet átalakítása nem lehet csak a piac működésének eredménye. Nemcsak azért, mert még nincs piac, hanem azért, mert a modern gazdaságok egyikében sem lehet a piacra bízni a gazdasági szerkezet kialakítását. Az előbbi álláspontot a pénzügyi kormányzat (PM, MNB), a másodikat a Minisztertanács Titkársága, továbbá az OT-ben és néhány más főhatóságnál képviselték. A központi szerkezetpolitika gondolatával a gyakorlatban – mivel a gazdaságpolitika döntési rendszere az ismert érdekbeszámításos módon, ellenőrizetlenül működött – több ágazati lobby is visszaélt, saját érdekeit népgazdasági érdekként feltüntetve és elismertetve úgy, hogy ez népgazdasági veszteségeket eredményezett. A pénzügyi kormányzat "piaci ideológiába csomagolt" reformtervei saját, a gazdaság működtetésében betöltött növekvő szerepét voltak hivatottak stabilizálni, illetve tovább növelni.

E két gazdaságpolitikai álláspontho z képest a legfelső politikai vezetés a válságkezelő politikával szemben azt az elvárást fogalmazta meg, hogy az ne veszélyeztesse lényeges módon a lakossági életszínvonalat és ezzel a társadalmi stabilitást. A politika – hasonlóan az V. ötéves terv előkészítésének időszakához – nem szánta rá magát az életszínvonal csökkentésére, sőt az előkészítő dokumentumokban még helyenként az MSZMP 1975-ös programnyilatkozata életszínvonalpolitikai célkitűzéseire is utalás történt. Mint ismeretes, a lassítás – vagy ahogy akkor eufemisztikusan nevezték, "az új növekedési pálya" – oltárán a nettó beruházásokat áldozták fel. E gazdaságpolitika az általános pénzügyi restrikció és az életszínvonal rövid távú stabilitásának egyvelege lett. Az általános, válogatás nélküli visszafogás és a szükséges szerkezetváltoztatással együtt járó konfliktusok fel nem vállalása egy változatlan szerkezetű, lassú romlást alapozott meg. Itt, úgy tűnik, egy egyedülállóan kedvező lehetőség maradt ki, hiszen a politikai stabilitás lehetővé tette volna a szerkezetváltás irányába megtett lépések negatív hatásainak elviselését. Ehelyett – a probléma lényegét nem érintő kezelési módok alkalmazásával – a hólabda folyamatosan lavinává dagadt. Ezt a politikai alapállást tükrözte az MSZMP XII. kongresszusa, illetve a VI. ötéves terv koncepciója. A tervkészítés és a végrehajtás időszakát kétségtelenül nagy nemzetközi bizonytalanság jellemezte. A KGST-kapcsolatok feltételromlását az is jelezte, hogy a KGST-forgalom növekedési előirányzata minden korábbi ötéves tervnél alacsonyabb volt. A terv fő jellemzőjeként a

politikai propaganda a nyitottságot hangsúlyozta. A terv megvalósításában deklaráltan is az éves terveknek szántak főszerepet. Központi kérdésként kezelték a belső vásárlóerő szigorú kézbentartását, a naturális és pénzügyi folyamatok összhangjának biztosítását. Kilátásba helyezték a szabályozók rugalmasabb változását. A növekedési előirányzatok és ezen belül is a belföldi felhasználási előirányzatok visszafogottak voltak. A konvertibilis külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozását – az adósság csökkentése érdekében – a tervidőszak közepére kívánták elérni. Sajátos ellentmondások jellemezték a gazdaságirányítás eszközrendszerét és gyakorlatát. Deklarációkban megtörtént 1968 rehabilitása. Mivel az 1968-as eszközrendszer érdemi elemzése nem történt meg, szükségszerűen következett be a kézivezérléses gazdaságirányítási gyakorlat. Az indirekt mechanizmus – mint ahogy arról már volt szó – strukturális okok miatt nem alkalmazható – még rövid távon sem – a restrikció eszközrendszereként. A gazdaságirányítás és a struktúrapolitika "filozófiájának változását" – az 1977. októberi KB határozathoz képest – jelezte az 1980-ban megvalósított intézményi változások közül az Ipari Minisztérium olyan konstrukciójú megteremtése, amelyben a főhatóság a szerkezet alakításával kapcsolatosan szinte tökéletesen eszköz nélkül maradt. Ugyancsak ellentmondásos lépés volt az ún. kompetitív árrendszer bevezetése. Ez – azon túl, hogy más intézkedésekkel együtt növelte az Országos Anyag- és Árhivatal hatáskörét – rövid távon olyan exportcsökkentést eredményezett, amely ugyan a termékszerkezet kedvező irányú változásait indította el, de amely a VI. ötéves tervben megfogalmazott célokkal, valamint a menetközbeni fejlemények miatt kialakult exportkényszerrel összeegyeztethetetlen lett. Kis túlzással, abból kellett volna a boltoknak megélnie, hogy szombaton nem nyitnak ki.

A VI. ötéves terv irányvonalát azonban a politikai vezetés meg sem próbálhatta érvényre juttatni. A fejezet bevezetésében említett nemzetközi gazdasági és politikai tényezők (hitelválság és a hidegháború átmeneti feléledése) hazánk esetében arra vezettek, hogy az elhatározott gazdaságpolitika feltételét képező hiteleket 1981. április és 1982. augusztus között nem tudtuk felvenni. Ez a helyzet – amelyről a közvélemény csak utólag értesülhetett és amely a politikai propagandában "a fizetőképesség megőrzése" jelszavában jelent meg – tetéződött azzal is, hogy 1982 folyamán a rövidlejáratú betéteket több mint 1 milliárd dollár értékben kivonták az MNB-ből. A hitelek elmaradása és a betétkivonás együttesen a tartalékok drasztikus csökkenését (a publikált adatok szerint felére, szóbeli közlések szerint egyharmadra esését) eredményezték. Ebben a helyzetben sajátos kettős hatalom jött létre a gazdasági vezetésben. Az előbb már említett két gazdaságpolitikai elképzelés a gyakorlati irányító munkában egymás mellett, egymást keresztezve, egymást semlegesítve fejette ki tevékenységét. A szerkezetpolitika-

párti irányzat az időközben újból létrehozott Gazdasági Bizottság keretei között működött. A kiélezett helyzetben a GB a szerkezetpolitikai, a gazdasági reálfolyamatok összefüggéseit is figyelembevevő szempontokat szükségszerűen a kézivezérléses irányítás formájában próbálta érvényesíteni, e metódus összes gyengéjével. A pénzügyi kormányzat – amely mellé csatlakozott a vezető garniturájában jócskán átrostált OT meghatározó része is – balsikerű reformlépésekkel igyekezett pozicióit szilárdítani. A már említett kisvállalkozói csomagterv mellett a szabályozó-változásokra, az 1984-es reformcsomagtervre, az 1986-os adóreformra, vagy a kétszintű bankrendszer létrehozására kell gondolni. E reformok nem voltak függetlenek az IMF-nél vállalt kötelezettségektől, és érdekes megfigyelni, hogy ezek bevezetésére mindig egy viszonylag konszolidált pillanatban került sor.

Ebben a helyzetben a szakértők újból felvetették a Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozás szükségességét. A Politikai Bizottság – szakértők tanácsa ellenére – nem merte a kérdést saját hatáskörében eldönteni. A KB ülését nagyon alaposan kellett előkészíteni (előre felkért hozzászólókkal), hogy a várható ellenvélemények ne veszélyeztessék a szándékolt döntést. Végül is – viszonylag símán – megszületett a belépésről szóló döntés. A szovjet politika – amely 1967 óta folyamatosan ellenezte ezt a szándékolt lépést – ekkor nem volt abban a helyzetben, hogy ellenvéleményének nyomatékot adjon. A Rubicon átlépését a kétségtelenül igen nehéz, majdnemhogy reménytelennek látszó fizetési helyzet mellett az kényszerítette ki, hogy a nehéz gazdasági helyzetben lévő Szovjetunió saját gazdasági érdekeit mind komolyabban próbálta velünk szemben is érvényesíteni. Az olajszállítások csökkenése és ütemtelensége, az egyre keményebb árukat tartalmazó importigény-listák a politikai vezetést is a nemzetközi pénzügyi szervek mint lehetséges ellensúly felé terelték. A szerkezetpolitika-párti politikusok elsősorban a Világbankhoz való csatlakozásnak tulajdonítottak jelentőséget, az IMF-hez való csatlakozást szükséges rossznak tartották. A világbanki tagság e várakozások szerint enyhíteni tudja a szerkezetváltást akadályozó forráshiányt, illetve a világbanki versenytárgyalásokon való részvétel lehetősége a korábbinál jobb (főleg gépipari) exportkilátásokat ígért. A pénzügyi restrikció hívei az IMF-tagság előnyeit a fizetőképesség megőrzésén túl a hitelképesség javulásában látták.

Úgy gondolom, hogy a példátlanul gyors felvételi processzus nem annyira meglepő, minthogy azt a propaganda és az érintett szakemberek előszeretettel hangsúlyozzák. Az 1978 óta folytatott gazdaságpolitika ugyanis lényeges pontokon IMF-konformitást mutatott. A belépés – a propagandában határozottan hangoztatott cáfolatok ellenére – gazdaságpolitikánk szuverenitását lényegesen csökkentette. Nemcsak és nem is elsősorban az információszolgáltatás kötelezettsége miatt. A lényeges az, hogy a tagországok árfolyam-

politikája és devizaintézkedései felett az IMF az alapokmányban rögzített jogán ellenőrzést gyakorol. Ez az évente tartott gazdaságpolitikai konzultációk keretében és a tagországoknak a devizarendszerükre vonatkozó bejelentési kötelezettségével valósul meg. Nem nehéz belátni, hogy egy olyan ország esetében, amely gazdaságpolitikájának, éves népgazdasági tervének "kályhája" a folyó fizetési mérleg egyenlege, ez az ellenőrzési jog szinte automatikusan az egész gazdaságpolitika ellenőrzése lesz.

A Valutaalap a fizetési mérleg problémáinak leküzdéséhez stand-by (készenléti) hitelek formájában pénzügyi segítséget nyújt.Az IMF hitelpolitikájában alapelv a feltételesség (kondicionáltság) eleve, az ti., hogy a pénzügyi támogatás feltétele a fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítását biztosító korrekciós intézkedések vállalása.

A hitelmegállapodások alapfeltételeit szándéklevél tartalmazza és rögzíti a vállalt gazdaságpolitikai intézkedéseket. Formailag a tagországoknak a szándéklevélben rögzítettektől való eltérése nem jelent szerződésszegést, de erre az esetek többségében az Alap a hitelek további folyósításának leállításával reagál. A stand-by hitelek jelentősége az, hogy a kereskedelmi bankok és más hitelnyújtók jelenleg csak azoknak a súlyosan eladósodott országoknak hajlandók finanszírozást biztosítani, amelyek rendelkeznek IMF-hitelmegállapodásokkal.

A magyar fizetési válságot – a folyamatban lévő IMF és Világbank felvételi precesszus tudatában – közvetlenül az 1982 augusztusában nyújtott BIS hitel és egy amerikai bankkonzorcium által nyújtott (igen drága) hitel hárította el. Emellett óriási erőfeszítések történtek a külkereskedelmi mérleg aktívvá tételére ("mérlegakció"), valamint sor került a lakossági aranyfelvásárlás liberalizálására. (1982-ben az évi adósságszolgálat 2,3 milliárd dollárt tett ki, ez mintegy a fele volt az éves tőkés exportnak.)

A belső erőfeszítések mellett a tőkés piacon áresés (élelmiszerek esetén 15 százalékos, vegyipari termékek esetében 26-30 százalékos), erősödő protekcionizmus (nem véletlen, hogy megnőtt a különböző minőségi kifogások miatt visszaküldött áruk mennyisége) és embergó volt tapasztalható. Emellett a Szovjetunió minden partnere felé 10 százalékkal csökkentette a szerződéses keretben szállított kőolaj mennyiségét. 1982-ben végül is a belső intézkedések (mérlegakció, 7 százalékos forintleértékelés, fogyasztói áremelések) eredményeképpen a tervezett 100 millió dolláros külkereskedelmimérlegpasszívum helyett mintegy félmilliárdos aktívumot értünk el. Ezzel együtt a fizetőképesség megőrzése a nemzetközi pénzvilág jóindulatának volt köszönhető. 1982 decemberében az IMF Ügyvezetősége jóváhagyta az első stand-by hitelt 474 millió SDR összegben, ez a kvóta 127 százaléka. Ez az 1982 júniusát megelőző 12 hónapban bekövetkezett exportárbevétel-kiesés miatti fizetésimérleg-hiány finanszírozását szolgálta, vagyis a kormányzat

egy lélegzetvételnyi szünetet kapott. E hitel futamideje 13 hónap, a hitelmegállapodásnál a Valutaalap feltételei még viszonylag enyhék, az 1978-as gazdaságpolitika következetes megvalósítását kérték.

Az 1983-as esztendőben is a fizetőképesség megőrzése volt a gazdaságpolitika fő kérdése. Több hitelfelvételre került sor, és továbbra is érvényesült a kereskedelmi mérlegtöbblet kisajtolását szolgáló kézivezérlés. Ebben az évben tetőzött a magyar hadiipari export 20 milliárd forintos értékben. Ennek mintegy egyharmada, mintegy 130 millió dollárnyi értékben konvertibilis valutában teljesült. Lényeges szerep jutott mindvégig a szocialista országok egymás közötti konvertibilis elszámolású kereskedelmének.

1984 januárjában került sor a második készenléti hitelmegállapodás létrehozására. A hitel összege 425 millió SDR volt, ez a kvóta 80 százalékának megfelelő összeg. E hitelfelvételkor kiállított szándéklevélben a kormány az 1966-os mechanizmusreform elveinek következetes megvalósítását, ár- és bérszabályozási változásokat, a tőkemozgások és a vállalati szervezet terén alkalmazandó új konstrukciók bevezetését vállalta. Az első két stand-by hitel esetén a gazdaság szerkezetével, a kínálati oldal befolyásolásával kapcsolatos elkötelezettségek csak másodlagos szerepet játszottak.

A készenléti hitel alapjául szolgáló gazdaságpolitikai program megvalósítása mindkét évben sikerrel zárult. A külső egyensúly számottevően javult, a konvertibilis folyó fizetési mérleg 1983-84-ben enyhe többlettel zárt. A külgazdasági teljesítmény javulása nyomán fokozatosan kedvezőbbé vált a külföldi hitelezők megítélése az országról. A tárgyalt időszak közepén (1980-81-ben) külkereskedelmi cserearányaink javultak, míg 1983-84-ben romlottak. Ez időszakban a dollárelszámolású export volumene 1984-ben volt a maximális. A romló cserearányok miatt az exportárbevétel dollárban változatlan volt. Ugyanakkor a dollár mintegy 40 százalékos erősödése következtében és az import jelentős csökkenése miatt adódott a már említett mérlegaktívum. Az átmeneti sikerek azonban magukban hordozták a későbbi problémákat. A cserarányveszteségekhez hozzájárult az exportba bevont áruk körének kiterjesztése. Az export ösztönzése mellett a GDP belső felhasználása lényegében stagnált, a beruházások volumene visszaesett, a vállalatok közötti kooperációs kapcsolatok gyors ütemben bomlottak fel.

A külkereskedelmi mérleg mellett, amelynek kumulált többlete 1979 és 1988 között 3,8 milliárd dollár volt, az időszak átmeneti sikeréhez hozzájárult a szolgáltatási teljesítmények nettó bevételi többlete, döntően az idegenforgalom gyors bővülése következtében, mely a vizsgált időszakban megközelítette az 1,6 milliárd dollárt. Az MNB kimutatásai szerint 1979 és 1988 között a nettó kamatfizetési kötelezettség 7,7 milliárd dollár volt. Ami a devizahelyzet évenkénti változását illeti, 1979 és 1982 között a folyó fizetési mérleg passzívuma csökkent, majd 1983-84-ben enyhe aktívumba

csapott át. 1985-ben újabb lényeges passzívum alakult ki. Az 1981-82-re leapadt tartalékok visszatöltése nyomán 1986-ra érte el a maximumot.

5. A válság elmélyülése, az adósságmenedzselés feltételeinek megváltozása (1985-1990)

A megfelelő időtávlat hiánya miatt nagyon nehéz érdemben elemezni a vizsgált időszak fejleményeit. Nagyon sok – sokszor átláthatatlan – tényező kölcsönhatásaként alakult a helyzet úgy, ahogy alakult. Véleményem szerint nem fogadható el az a nézet, amely a gyorsítás koncepciójának politikai döntés rangjára való emelését, valamint az eladósodás végzetes mértékű felgyorsulását közvetlenül, leegyszerűsítetten összekapcsolja. Ennek önmagában is ellentmond a realteljesítmény-romlás mértékének és az adósságnövekedés nagyságának lényeges eltérése. Kétségtelen, hogy a politikai vezetés részéről komoly elvárások fogalmazódtak meg a növekedés gyorsítására. Kádár János az MSZMP KB 1984 áprilisi ülésén, ahol a már említett reformprogramot tárgyalták, kijelentette, hogy a tervezett reform mellett "olyan programot kell kidolgozni, amely lehetővé teszi, hogy évi 2,5-3 százalékos nemzetijövedelem-emelkedést tervezhessünk, s mindazt, ami ebből következik"[25]. Nos ebből az igényből nem elsősorban a termelés növekedése, hanem a belföldi felhasználás növekedése következett inkább be, amelyhez legalább oly mértékben járultak az 1985-ben bevezetett irányítási rendszerbeli változások, mint a növekedési szándékok.

A növekedés és az eladósodás összefüggése *15. sz. táblázat*

1	2	3	4	5		6	7
1979	1.5	-4.2	-167	8300		109	366
1980	0.1	-0.6	276	9090		110	409
1981	2.9	1.4	445	8699		96	1102
1982	2.8	-0.1	766	7715	(10216)	87	970
1983	0.7	-1.7	877	8250	(10745)	107	662
1984	2.7	0.3	123.6	8836	(10983)	107	744
1985	-0.3	0.4	295.1	11760	(13955)	133	725
1986	1.5	3.9	-540.1	5086	(16914)	128	829
1987	3.4	2.6	31	7739	(19592)	116	924
1988	0.1	-2.8	670.1	7349	(19628)	98	1048

2. Termelés évi növekedési üteme
3. Belföldi felhasználás évi növekedési üteme
4. Kereskedelmi mérleg, millió dollár
5. Bruttó adósság (A zárójelben szereplő számok a korrigált, 1990-ben közzétett számok. Mindkét forrás: MNB.)
6. Bruttó adósságcsökkentés (előző év = 100)
7. Évi nettó kamatfizetés (millió dollár)

A helyzet rosszabbodása tehát nem egyszerűen az 1979 utáni gazdaságpolitika sikereinek túlértékeléséhez köthető, hanem magának az előbb tárgyalt időszaknak a fejleményeiből, illetve a nemzetközi politikai és gazdasági fejleményekből következik. Az más kérdés, hogy a követett gazdaságpolitika a helyzet romlásának mértékét determinálta, valamint a Kádár-rendszer legitimitását ásta alá.

1985-re is ajánlott az IMF standy-by megállapodást, amelynek feltétele egy a korábbiaknál drasztikusabb forintleértékelés és a belföldi árak nagyfokú felszabadítása lett volna. Ezt az akkori politikai vezetés nem vállalta. Ehelyett óriási szakmai viták és ellenvélemények ellenére a legfelsőbb politikai döntéshozatali fórumon is "átpaszírozták" a gyorsítás néven ismert – túl sok prioritást tartalmazó – VII. ötéves tervkoncepciót. Komoly jelek mutatnak arra, hogy a politikai vezetést újra meggyőzték a külső forrásbevonásra építhető gazdaságpolitikáról. Az Állami Tervbizottság 1984. november 5-i üléséről például az emlékeztető megőrizte azt az ajánlást, hogy "Mindent el kell követni a magasabb hitelfelvételi lehetőségek megalapozásához".[26] Ez már jelezte a fordulatot az egyensúlyjavítást elsődleges célként tételező gazdaságpolitikához képest. Ennek jegyében történt a megnövekedett hitelképesség birtokában az adósságok lejárat szerinti átkonvertálása és devizaösszetételének megváltoztatása. Ettől az időszaktól kezdve a devizahelyzetről szóló szigorúan titkos minősítésű tájékoztatóból már nemcsak az adósságok devizaösszetételére vonatkozó adatok, de a lejárat összetételére vonatkozó addig szereplő információk is kimaradtak.

16. sz. táblázat

A bankhitelek országonkénti megoszlása százalékban

A hitelező bank székhelye	KGST országok összesen	Magyarország
USA	7.2	13.9
Egyesült Királyság	14.4	11.9
Ausztria	11.7	14.4
NSZK	13.3	6.3
Japán	8.1	14.5
Az öt ország együtt	54.9	61.0
Egyéb	45.1	39.0
Ebből Svájc	4.3	

Forrás: Az adóssághelyzet 1983-ban és 1984-ben. (WIW jelentés, 1984. március 16.)

A XIII. kongresszus előkészítésekor a politikai döntéselőkészítőket és döntéshozókat nemcsak az adósságválság sokkolta, hanem a Szovjetunió-beli helyzet is. 1982 óta a legfelső politikai vezetői poszton – amelynek a szovjet politikai rendszerben kulcsszerepe volt – háromszori váltás zajlott le, amely – az alapvető szerződések minden alkalommal történő újratárgyalásai miatt – rendkívül elbizonytalanította a hazai vezetést. A szovjet helyzet bizonytalanságát jelezte az is, hogy a kongresszuson a szovjet delegációt az ismert konzervatív politikus, Romanov vezette. A kongresszus előtt nem sokkal Havasi Ferenc tett – sikertelen – pénzszerző körutat az USA-ban, amire Németh Miklós is elkísérte. A kudarc elég megalázó körülmények között történt, mivel pénz helyett Reagan elnök azon ajánlatával tért vissza, hogy szívesen ellátogatna Budapestre 1985. május 9-én, a győzelem napján. A konvertibilis hitelfelvételi szándékok és lehetőségek átterelődtek Japán felé, míg itthon megerősödtek azok a vélemények, amelyek a KGST és ezen belül a szovjet reláció mozdony-szerepének fontosságát hangsúlyozták problémáink megoldásában. Az OT szakértői jelezték, hogy a Szovjetunióval folytatott kereskedelem feltételei a korábbiakhoz képest romlani fognak. Különösen élesen jelentkezett az olaj-gabona konstrukció jelentőségének csökkenése. A kongresszus előkészítésekor és magán a kongresszuson minden kritikai hangot lesöpörtek, esetenként adminisztratív eszközökkel. Ennek látható jele a budapesti pártértekezleten kezdődött, majd a kongresszuson is folytatódott Lázár-Grósz vita. Grósz budapesti első titkár a pártértekezleten szóbeli kiegészítésében a következőket mondta:

"Nagyon sokan kétségbe vonták, hogy a gyorsításhoz, tehát a gazdaság megélénkítéséhez szükséges feltételek rendelkezésünkre állnak... A kételkedő vélemények tehát valóságos talajból fakadnak. Mi még sem fogadhatjuk el a passzív álláspontot, ha élni akarunk, márpedig élni akarunk, akkor meg kell találnunk a módját a gazdasági fejlődés meggyorsításának...Meggyőződésünk, hogy a VII. ötéves tervben a korábbinál nagyobb eszközöket kell fordítani a felhalmozásra, mert a mindenképp kívánatos termékváltást és műszaki fejlesztést nem lehet megoldani. A Budapesti Pártbizottság ülésén világosan meghatároztuk álláspontunkat: ha aközött kell dönteni, hogy az életszínvonal fejlesztése vagy műszaki fejlesztés, akkor mi a másodikra teszszük a hangsúlyt."

E beszédben egyébként határozottan visszautasította a nagyüzemi munkásság érdekére hivatkozó "munkásdemagógiát" is.

Lázár György miniszterelnök azt mondta, hogy a Központi Bizottság olyan programot készül a kongresszus elé terjeszteni, hogy "az egyensúly javításának továbbra is elsőrendű feladatait ne az életszínvonal rovására, a beruházások visszaszorításával, a műszaki haladás terhére, hanem a fejlődés meggyorsításával, a jövedelemtermelő képesség javításával érjük el."[27]

Lényeges dolog, hogy az 1984. áprilisi KB reformcsomagtervben megfogalmazott, az 1985-ös átmeneti évben már bevezetett eszközrendszer több lényeges ponton ellentmondásban volt a gazdaság valós helyzetével (a normatív szabályozás deklarálása, az új vállalatvezetési formák és a vállalati alapok szabadabb kezelésének összekapcsolása, valutakülföldiek számára a devizaszabályok liberalizálása) és a kitűzött gazdaságpolitikai célokkal. Joggal állapítható meg, hogy az 1985-ös próbaév és az 1986-os első év balsikereihez hozzájárultak az 1984-es reformcsomag által kiváltott öncélú vállalaton belüli mozgások (amik a destabilizálódást helyi szintre vitték), a szabályozók stabilitásának szükségességével takarózó tétova központi gazdaságirányítói magatartás is. Bátran állíthatom – ma már bizonyos publikációk el is ismerik[28] azt –, hogy a reformok célja a helyzet destabilizálása.

Az adósságállomány növekedése, a folyó fizetési mérleg deficitje és a külkereskedelmi mérleg passzívuma jelentősen eltértek egymástól. A külkereskedelmi- és folyó fizetési mérleg eltérése az adósságállomány (kamatokon keresztüli) öngerjesztő voltát jelzi, míg a folyó fizetési mérleg és a nettó adósságállomány növekményének eltérése adósságmenedzselési, devizapolitikai hibákra utal. 1985-87. között az MNB devizapolitikája nagymértékben figyelmen kívül hagyta a dollár gyengülését. A "kakukktojássá" lett 1985-ös esztendő közepén a felső gazdaságvezetés már konstatálta a nehézségeket. Az Állami Tervbizottság 1985. július 10-i ülésén megállapították, hogy "újra fizetésképtelenségi probléma jelentkezhet", miután a tervezettel ellentétben az adósságállomány növekvő tendenciát mutatott.

A kivételként kezelt 1985-ös esztendő után 1986 hasonlóan rossz tendenciákat mutatott. 1986 közepén a vezető kormányszervek kénytelenek voltak rögzíteni, hogy a gazdaság folyamatai kulcspontokon elkanyarodtak a VII. ötéves tervtől. Ezen diagnózis alapján az OT már a következő éves tervre vonatkozó koncepciójában az adósságnövekedés megfékezését, külkereskedelmimérleg-aktívumot és a belföldi felhasználás csökkentését javasolta. E javaslatok az 1987. évi tervbe csak kompromisszumosan kerültek be. A kudarcok miatt a politikai szóhasználatban is a dinamizálás kifejezést a mozgástér-bővítés szlogenje váltotta fel. E szlogen cinizmusa abban állt, hogy használata idején szűkült be véglegesen, tulajdonképpen a gazdaságpolitikai intézkedések következményeiként is, a kormányzati gazdaságpolitika mozgástere. 1986 végén – a szokásostól eltérően – két központi bizottságiülés foglalkozott a gazdaság helyzetével. Az éles viták nyomán személyi változások is történtek, konkluzióként pedig egy szigorú egyensúlyjavító gazdaságpolitika került elfogadásra, amelynek kulcselemei: a reálbérek (1952-es mértékű) csökkentése, amely az eddig tabuként kezelt lakossági fogyasztás csökkenését is maga után, vonta kétszámjegyű infláció engedélyezése és szigorú importvisszafogás voltak. Véleményem szerint a magyar

politika és gazdaságpolitika formálóiban ezen a ponton határozódott el véglegesen a radikális váltás szándéka. Elindult az 1987. júliusi kibontakozási program előkészítése, felgyorsult az előző IMF stand-by hitel kapcsán tett ígéretek közül a kétszintű bankrendszer és az új adórendszer bevezetésének előkészítése. Az 1986-os irány megerősítését szolgálta az MSZMP Központi Bizottsága 1987. július 2-i kibontakozási programjának elfogadása, amely nevében és irányvonalában a szabvány IMF válságkezelő programok magyar megfelelője volt. Ezek a lépések nyilvánvalóan a Valutaalaphoz való újbóli közeledést célozták. További lépés volt ezen az úton a Grósz-kormány 1987 őszén beterjesztett, a VII. ötéves tervet de jure is hatályon kívül helyező, programja, amely az adósságnövekedést 1990-re kívánta megállítani. Az új IMF-megállapodás igen nehezen került tető alá. Aligha véletlen, hogy a stand-by megállapodás 1988. május 16-án, a rendkívüli pártértekezlet előestéjén került aláírásra. A kapott hitel 265 millió SDR volt, amely a kvóta 50 százalékának felelt meg. A szándéklevélben a magyar fél által visszaigazolt elvárások a korábbi hiteleknél aprólékosabbak és szigorúbbak voltak. A fontosabb tételek a belső pénztömeg megnyírbálása, a bankrendszer teljes (a kereskedelmi bankok devizaműveleteit lehetővé tevő) decentralizálása, a magántőke részvételi lehetőségét szabályozó jogszabályi keretek (Társasági Törvény) életbeléptetése, reális árfolyam fenntartása, importliberalizálás, ár- és bérreform bevezetése, megfelelő folyó fizetési mérleg és állami költségvetési küszöbszámok voltak. Ez utóbbiakat próbálta érvényesíteni az MSZMP új Központi Bizottsága az 1988 nyarán tárgyalt emlékezetes "A" és "B" változattal. A folyamatok romlását felerősítette a kimondottan átgondolatlan, a zavarodottság jeleit mutató, a gazdasági és politikai szempontokat össze nem egyeztető lakossági devizaliberizálási intézkedéscsomag.

A Pártértekezlet után kibontakozó politikai szétesési folyamat nyomán a gazdaság lehetetlenülése is felgyorsult. A gazdasági liberalizációs program 1989. január elsejével indult, amely az ár,- a bér- és importszabályozás bizonyos kötöttségeinek szigorú összkereslet-szabályozással egybekötött felszámolását tervezte. E liberalizációs program súlyos következményekhez vezetett. Különösen súlyos kihatású volt a lakossági utazási és devizakorlátozásokkal kapcsolatos átgondolatlan intézkedéssorozat. A gazdaság kormányozhatatlanná válása, a recesszió, a gazdaság leépülésének (különösen az ipari termelés) gyorsulása mellett a devizahelyzet is romlott. A konvertibilis folyó fizetési mérleg passzívuma 1989-ben 1,39 milliárd dollár volt, a konvertibilis valutatartalékok 3,8 hónapos importot fedező mélypontra süllyedtek.[29] Az 1989. első negyedévi rossz gazdasági teljesítmények nyomán az IMF felfüggesztette az utolsó hitelrészlet folyósítását. A magyar kormány 1989 végén, majd 1990 elején nyilvánosan kénytelen volt beismerni, hogy az MNB által publikált adósság-adatok nem felelnek meg a valóságnak. Az

1990. márciusi választásokkal lezárult kormányzási periódus fő hibája az volt, hogy túlságosan, a kelleténél jobban elkötelezte magát az IMF válságkezelő koncepciója mellett.

6. Gazdaságpolitikai következtetések az adósságmenedzselés feltételeivel kapcsolatosan

Jelenlegi ismereteink szerint az előttünk álló néhány év (különösen 1992 és 1993-ban) adósságszolgálati terhei a korábbi – szintén nem kicsi – terheket jócskán meghaladják, ezért tovább csökken a gazdaságpolitika mozgástere. Ezen összetorlódás az 1985-86 körüli hitelfelvételek lejárati összetételéből adódik. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy az adósságmenedzselés korábbi feltételei jócskán megváltoztak. A rubel-dollár konvenzió illetve a szocialista forgalomban realizálható dollárbevételek – a KGST-kapcsolatok dolláralapra helyezése miatt – minden bizonnyal elmaradnak. Sőt reális veszélye van annak, hogy a KGST-kapcsolatokban dollár passzívum, valamint a korábbi kapcsolati szint, a volumenek leépülése következik be.

A világpiacon és a nemzetközi pénzvilágban tapasztalható recessziós jelenségek, a várható japán, német, amerikai belső okok miatti kamatlábemelések rossz előjelek gazdaságunk számára.

A nyugati hatalmakat készületlenlül érte a kelet-európai rendszerek gyors összeomlása. Egyelőre úgy tűnik, hogy a nyugati kormányok nincsenek abban a helyzetben, hogy számottevő segéllyel és állami hitelekkel segítsék a térség gazdasági fejlődését. A magántőke – ezen belül különösen a bankvilág – érezhetően instabilnak tartják a térséget és egyelőre csak a spekulatív tőke mozgolódik.

Magyarországnak sem sikerült eminens reformerségét a működőtőke-beáramlás felélénkülésére váltani. Úgy tűnik ráadásul, hogy a mai helyzetben hazánk vesztett korábbi – legalábbis a térségben betöltött – fontos szerepéből. Kelet-Európa gazdasági dezintegrálódása ellenünk dolgozik, hiszen a külföldi működőtőke számára a vonzerőt eddig az jelentette, hogy ha valaki megvetette a lábát hazánkban, megvetette Kelet-Európában is. Nos ez a lehetőség a múlté.[30]

A működőtőke számottevő beáramlása híján a liberalizációs intézkedések nemcsak rövid, de középtávon is a fizetési mérleget rontják. Emellett a bejött működőtőke olyan – külföldi mércével mérve is – laza adózási, profitrepatriálási szabályokkal találja magát szembe, amelyek a devizahelyzetet rontó tényezőt jelentenek. Nem véletlen, hogy egyszerűen nem létezik kimutatás a működőtőke itthoni tevékenységének alapvető összefüggéseiről. További veszélyeket jelenthet a forint konvertibilitására irányuló meggondolatlan lépések sorozata.

Különösen veszélyesnek ítélem meg a kereskedelmi bankok vegyestulajdonú társaságokká történő átalakítását. E lépések ugyanis a korábban garantáltan az országban maradó devizakövetéseknek viszonylag könnyű kivitelét teszik lehetővé. A magas hazai bankkamatlábak éppen az adósságszolgálat teljesítéséhez szükséges jövedelemelvonást szolgálták. Vegyes tulajdonú bankok esetében a központosított profit nem az ország fizetési mérlegét, hanem a külföldi tulajdonosok üzleti mérlegét fogja javítani.

Érdekes volt megfigyelni, hogy a választások előtt az akkori kormányzópártot kivéve minden erős párt – ha óvatos formában is – az adósságterhek enyhítését szorgalmazó tárgyalások elkezdését javasolta.

A hatalom közelébe érve – különösen az MDF-nél látszik ez erősen – ez a gondolatkör elsikkadt, és főleg az MNB határozott nyomására egyre inkább a kötelezettségeknek való megfelelés szándéka domborodott ki a különböző megnyilatkozásokban.

A megbízott kormányfő által előterjesztett program az adósságkezelés szempontjából rendkívül támadható. Az adósságnövekedés megállítása mint fő cél önmagában is nehéz feladat (különösen ha a növekvő adósságszolgálati terhekre gondolunk, ez mindenképpen rulirozó hitelek felvételét fogja megkövetelni.)

A fizetési kötelezettségek teljesítése és az adósságállomány növekedésének megállítása úgy tűnik, kizárják egymást. Az előbbiek alapján úgy ítélem meg, hogy a főcélnak ellentmondanak a külső konvertibilitás elérésére tervezett lépések. További problémát jelent, hogy a kormányprogram inflációellenes tervei nem számolnak azzal, hogy az infláció fő gerjesztője évek óta az adósságszolgálat. Az általam ismert szakértői anyagok közül a Kék Szalag Bizottság jelentése foglalkozik az általánosságokon túlmenően az adósságmenedzselés problémáival. Feltűnő például, hogy a Híd csoport első jelentése szinte semmit nem foglalkozik e kérdéssel, az anyag külgazdasági része döntően a KGST-kapcsolatok leépítésével kapcsolatos ajánlásokat tartalmazza.

A Kék Szalag Bizottság programjavaslata sem jelent szakítást a korábbi adósságmenedzselési filozófiával (jó célra felvett hitelek, konvertibilis forint, Európába való visszailleszkedés), csak ezt a rendszerváltás nyomán létrejövő új intézményrendszerben tartják megvalósíthatónak.

Úgy tűnik, hogy a liberalizálásból közvetlenül származó veszélyeket a bizottság tagjai nem ítélik lényegesnek, hiszen a konvertibilitás megteremtését, a külföldi beruházási szabályok lényegi változatlanságát és adósságcsere-ügyleteket javasolnak a következő kormányoknak. Az Antall-kormány "Nemzeti megújhodás" programja – eddigi ismereteink szerint – a Kék Szalag Bizottság tanácsaiból csak az adósságcsere-ügyletet és a további tőkebehozatalra vonatkozó javaslatot (ezt a Bizottság évi 1-1,5 milliárd dollárra

teszi) nem tartalmazza. Sőt a külföldi működőtőke számára az eddigieknél is kedvezőbb feltételeket kíván biztosítani.

Az 1990-es év fejleményei azt mutatják, hogy a rendszerváltás automatikusan nem eredményezi az adósságmenedzselési feltételek javulását. Az év első felében nőtt a gazdaság szétesettsége, erősödött a recesszió. Paradox módon a külgazdasági egyensúlyi adatok egyelőre ezt nem éreztetik, sőt mind a konvertibilis külkereskedelmi mérleg, mind a folyó fizetési mérleg soha nem látott kedvező érdekeket mutatott. Ezen eredmények azonban időleges tényezők hatásaként alakultak ki. Ezek: a nyugat-európai konjunktúra, amely a prognózisok szerint kifulladóban van, a cserearányok javulása és a szocialista országok egymás közötti konvertibilis kereskedelme, amelynek egyenlege külkereskedelmi aktívumunknak továbbra is lényeges részét adja. Az előttünk álló időszakban a KGST-beli elszámolási rendszer változásai, a Szovjetunió-beli gazdasági és politikai bizonytalanság, a fejlett tőkés országokban a dekonjunktúra, az iraki agresszió nyomán kibontakozni látszó harmadik olajárrobanás mind olyan tényezők, amelyek külön is és kölcsönhatásaikban méginkább drasztikusan rontják adósságmenedzselési feltételeinket. Ehhez további negatív tényező, hogy a nyugati politika figyelme a német újraegyesítésre irányul. Az NDK gazdaságának szanálása és a Szovjetuniónak a csapatkivonások fejében felajánlott 14 Mrd márka közvetlenül a magyar gazdaság elől von el pénzügyi lehetőségeket. A hazai élet bizonytalanságai, a földkérdés, az aszálykárok szintén az ország exportképességének csökkenése és a külgazdasági egyensúly drasztikus romlása irányába hatnak. A nyár elején a kormányzat által beharangozott közeli forintkonvertibilitás tervének pénzügyminiszteri visszavonása arra utal, hogy a gazdasági kormányzat is érzékeli a helyzet súlyosságát. Úgy tűnik – különösen az emelkedő kamatlábakkal kapcsolatos prognózisok figyelembevételével –, hogy a fizetőképesség fenntartásának minimál feltételeként értékelhető kamatfizetések teljesítése is óriási nehézségekbe ütközhet.

Az biztosan állítható azonban, hogy a stabilizációs politika mindenhogyan tovább fogja élezni a társadalmi konfliktusokat, hiszen elkerülhetetlen lesz a fogyasztás csökkentése, a munkaerőpiaci feszültségek növekedése, a jövedelemelosztási skála fokozott széthúzása. A kormány kirajzolódó gazdaságpolitikai elképzeléseiből úgy tűnik, hogy a fő cél a külső és belső államadósság mindenáron való csökkentése és a privatizáció végigvitele. A közteherviselés jelszava nem rejtheti el azt a tényt, hogy a tervezett intézkedések döntően a bérből élőket és a nyugdíjas réteget érintik negatívan. A korábbi gazdaságpolitikai hibákért nem vagy nemcsak a felelős rétegek fognak fizetni. A korábbi évek gazdaságpolitikai döntéseinek haszonélvezői valószínűleg a sokat emlegetett új középosztály tagjai lesznek. E rétegeknek, korábbi különböző monopolpozícióik miatt, lehetőségük volt egy kis "eredeti tőkefel-

halmozásra", szemben a munkavállalók tekintélyes többségével, akik szakképzettségüknél, mobilitásuknál fogva nem lehettek részesei és haszonélvezői a második és harmadik gazdaságnak. Ebben a helyzetben döntő jelentőségű a hatékony munkavállalói érdekvédelem megteremtése és a participáció intézményeinek kiépítése.

JEGYZETEK

1. A háborús jóvátételekről valamint az abból adódó egyéb nemzetközi kötelezettségekről. Lásd Pető Iván - Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. (KJK Bp. 1985) című könyvének vonatkozó részeit.
2. Adatok és adalékok. KSH 1956.
3. Új Magyar Központi Levéltár (továbbiakban UMKL): A Közgazdsági Bizottság iratai IXI-A—60. 2. doboz
4. A viták jegyzőkönyvei alapján. UMKL XIX-A-60. l. doboz
5. A kérdésről lásd Simon Péter: Viták a párt és az állam vezető szerveiben 1957-1958-ban a mezőgazdaság szövetkezeti átszervezésének a folytatásáról. Párttörténeti Közlemények, 1988. l. szám
6. Előterjesztés a Politikai Bizottság részére a II. ötéves tervvel kapcsolatos főbb problémákról (Országos Tervhivatal 1961. augusztus 26. Kiss Árpád elnök) három melléklettel. MSZMP Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PI Arch.) 288. b. 23/1959/48.
7. Magyarország nemzetközi kapcsolatainak főbb kérdései (zárt kiadvány) 533-537. oldalak
8. "A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésére vonatkozó tematikára és a munka szervezésére" szóló javaslat az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottság részére. PI Arch. 288. f. 15/150. 1968. szeptember 30. Előterjesztés az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságához az árpolitika hosszú távú kérdéseiről. (Országos Anyag- és Árhivatal 1969. május 17.) A Gazdaságpolitikai Bizottság határozata. PI Arch. 288. f. 15/163.
Az ilyen elképzelésekre publikus formában a Magyar Közgazdasági Társaság 1969. évi Közgyűlésének egyik szekciójában történt utalás. Lásd: Vita a gazdasági fejlődésről, a tervezésről és életszínvonal-politikáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
9. A NGKB 20042/1968/IX.16./ számú határozata a szocialista nemzetközi gazdasági együttműködés továbbfejlesztésével kapcsolatban képviselendő egységes magyar álláspontról. UMKL Országos Tervhivatal iratai. XIX-A-16-C 17. doboz
10. Bognár József: Gazdasági reform, fejlődés és stabilitás a magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1971. 9. sz. 10-46. old.
11. Lásd pl. Magyarország nemzetközi kapcsolatainak főbb kérdései című kötetet.
12. Tájékoztató az MNB Elnöksége részére a megfigyelt vállalatok 1968-1972. évi tevékenysége felmérésének eredményeiről. (MNB Ipari Hitelfőigazgatóság Bp. 1973. május 31.) UMKL XXIX-L-A-VV 24. doboz

13. A devizahelyzetre vonatkozó tények és megállapítások, ahol külön hivatkozás nem történik, a KSH Tájékoztatási Főosztálya által a legszűkebb vezetés számára készített hazai tájékoztatókból valók. E tájékoztatók deviza részét az MNB által rendelkezésre bocsátott információk alapján állították össze.
14. Az adatok forrása: az állami költségvetésről a KSH hazai tájékoztatóiban megjelent összeállítások.
15. Az adatokat a forintbevétel alapján Facsádi Júlia számította. Lásd Facsády Júlia: Távolodás a kifelé forduló gazdaságfejlesztéstől 1973 és 1978 között Magyarországon. Külgazdaság, 1988. 6. szám
16. Lásd: Adósságállományunk értékelésének néhány kérdése. (Gazdaságkutató Intézet 1978. december.)
17. Az elemzésnél felhasználtam:Paul Lendvai: Magyarország kívülről, avagy a túlélés művészete. (Láng Kiadó, Bp. 1990.)
Charles Gati: Magyarország a Kreml árnyékában. Századvég Kiadó, Bp. 1990.)
Kimmel Emil: Végjáték a Fehér Házban. (a szerző saját kiadása Bp. 1990.)
El nem égetett dokumentumok. Szerkesztette: Koltay Gábor, Bródy Péter. (Szabad Tér Kiadó, Bp. 1990.) című könyveket.
18. Az importigényesség alakulásáról lásd Boda György és Forgon Mária munkáit: Az importigényesség Magyarországon 1950-1986. (KSH Bp. 1988.) Az importgazdaság alakulása Magyarországon és hatása a népgazdasági munkafolyamatokra. Külgazdaság, 1988. 2-3. szám.
19. E problémát részletesen elemzi Hoch Róbert-Radnóti Éva: Belső piac – minőségi nyitás című könyve. (KJK Bp. 1989.)
20. Bozzai Rita - Farkas Zoltán: Hitelválság (Adósságunk története) (Morál-Codex 1990. Bp.) című kötetben Boros Imre, az osztály korábbi vezetőjének nyilatkozatát.
21. Lásd erről Fekete Judit: A "puccs" mint irányítási módszer. Közgazdasági Szemle, 1990. május. 559-572. p. című cikkét.
22. Lásd Bozzai-Farkas idézett könyvében Havasi Ferenc nyilatkozatát.
23. Lásd pl. A VI. ötéves terv előkészítésének iratai. MBN iratok 1978-ból. UMKL XXIX-L-l–VV 4. doboz. Érdekes, hogy e papírok között van egy feljegyzés az IMF tagság előnyeiről. UMKL XXIX-L-l-VV 2. doboz.
24. Konszolidációs program Munkabizottság anyagai 1979. MNB iratok. UMKL XXIX-L-l-VV 23. doboz.
25. Kádár János: A szocializmus megújulása Magyarországon (Válogatott beszédek és cikkek 1957-1986.) Kossuth, 1986. Bp. 348. old.
26. Voszka Éva: Hármasút. Kormányzati felfogások a gazdaságpolitikáról és az irányításról. 1989.október kézirat, 258 p.
27. "Elméleti-módszertani közlemények" 29. sz. (MSZMP BB Oktatási Igazgatósága)
28."Jelentések az alagútból III." Pénzügykutató RT.,Figyelő, 1990. július 12.
29. Ugyanott.
30. Lásd Az "aranykor" eléri Magyarországot, Mr. Varga a GE Tungsram magyarországi igazgatójának véleménye.
The New York Times, 1990. március 17.

LÓRÁNT KÁROLY

Az adósságcsapda

I. A "helyzet"

Az elmúlt bő másfél évtizedben Magyarország konvertibilis elszámolású adósságállománya aggasztó mértékűvé vált, és a gazdaságpolitika mozgásterét nagymértékben beszűkítette. Az ország bruttó adósságállománya 1989 végén 20,7 milliárd dolláros szintet ért el. Ez az összeg mintegy 1200 milliárd forinttal, azaz a bruttó hazai termék, a GDP 70 százalékával egyenlő. Az egy főre jutó bruttó adósságállomány megközelítően 1800-1900 dollár, azaz minden magyar állampolgárra vetítve több mint 110 ezer forint.

Az előbbi abszolút számokhoz képest a tényleges helyzetet reálisabban tükrözi az adósságszolgálati ráta. Ez azt mutatja meg, hogy az éves hiteltörlesztési és kamatfizetési kötelezettségek hogyan viszonyulnak a konvertibilis valuta, azaz az áruexport és az idegenforgalom bevételeihez. Az adósságszolgálati ráta az 1986. évi 68 százalékos csúcsértékről mostanára megközelítőleg 45 százalékra csökkent, de ez még mindig nagyon magas. A pénzvilág azokat az országokat tartja szolíd, abszolút megbízható fizetőnek, ahol ez a ráta 25 százalék alatt van. Az éves kamatterhek 1,4 milliárd dollárt, azaz 85 milliárd forintot tesznek ki. Ez a megtermelt GDP 5 százaléka.

A 20,7 milliárd dollár bruttó adósságállományból a rövid lejáratú adósságállomány mértéke 3,3 milliárd dollár, ennek nagyobb része nálunk elhelyezett betétből áll. A 17,4 milliárd dolláros közép- és hosszú lejáratú hitelek mintegy 85 százaléka ugyancsak financiális jellegű, és főleg az általunk kibocsátott kötvényekből, a felvett konzorciális hitelekből tevődik össze (1. sz. táblázat). Az adósságállomány egyharmada USA dollárban van, 27 százalék a német márka és 22 százalék a japán jen aránya, a többi megoszlik a svájci frank és egyéb valuták között. Az adósságállomány lejárati struktúrája olyan, hogy 1990-től mintegy évi 2-3 milliárd dollár tőketörlesztési és 1,3-1,5 dollár kamatterhet jelent. Ha az adósságállomány növekedését a közeljövőben meg akarjuk állítani, évi 1,3-1,5 milliárd dollár aktívumot kell produkálnunk a nem rubel relációjú külkereskedelmi mérlegünkben. Ez annyit jelent, hogy az elkövetkezendő tíz évben mintegy 13-15 milliárd dollár áramlik ki az országból, amelyet az ugyanezen idő alatt optimistán 3-4 milliárd dollárra becsülhető tőkebeáramlás csak csekély mértékben kompenzál. További veszélyeket rejt a kamatlábak esetleges emelkedése, amelyre a jelenlegi nemzetközi tendenciák utalnak.

1. sz. táblázat

Bruttó tartozásunk összetétele 1989

		Millió dollár
Tartozás összesen		20 715
Ebből: – rövidlejáratú		3 350
– közép- és hosszúlejáratú		17 365
A rövidlejáratú tartozás megoszlása:		
– financiális		2 330
– finanszírozási		47
– export-előleg		242
– ki nem egyenlített importszámlák		327
– egyéb		404
Összesen:		3 350
A közép- és hosszúlejáratú tartozás megoszlása:		
–financiális hitel		15 360
ebből:		
= kötvény	3 380	
= konzorciális hitel	5 888*	
= világbanki hitel	270	
= IMF-hitel	434	
= bankközi hitel	5 393	
– finanszírozási hitel		1 785
ebből:		
= világbanki "A" kölcsön	844	
= normál finanszírozási hitel	941	
érdekeltség		215
Összesen		17 365

* Ebből 158 m$ a Világbank részesedése (Cofinancing)

A következő évtizedben várható – minimálisan tíz milliárd dollárra becsülhető – nettó tőkeáramlás aligha teszi lehetővé, hogy megkezdjük felzárkózásunkat a nyugati országokhoz. Joggal merül fel a kérdés, hogy ebben a helyzetben van-e egyáltalán megoldás az ország gazdasági problémáira. A későbbiekben e kérdést igyekszünk megválaszolni, előbb azonban be kívánjuk mutatni a nagymértékű eladósodás okait, az eladósodáshoz vezető gazdasági folyamatokat és az eladósodás nemzetközi összefüggéseit.

II. A magyar eladósodási folyamat jellemzői és a kiváltó okok

Ha a magyar eladósodás alakulását bemutató görbére pillantunk (1. sz. ábra), jól látható, hogy az eladósodás folyamatában három határozottan elkülönülő periódus különböztethető meg. Az első az 1973-79 közötti időszak, amikor adósságállományunk meredeken növekedett. Ezt követően 1979-84 között az adósságállomány szintjét stabilizálni tudtuk, majd 1984-től kezdve újból nagyfokú növekedés figyelhető meg. Milyen okok játszottak közre az eladósodási folyamatban? A továbbiakban e kérdésre igyekszünk választ keresni.

1. sz. ábra

A nem rubel relációjú adósságállomány alakulása (nettó adósságállomány)

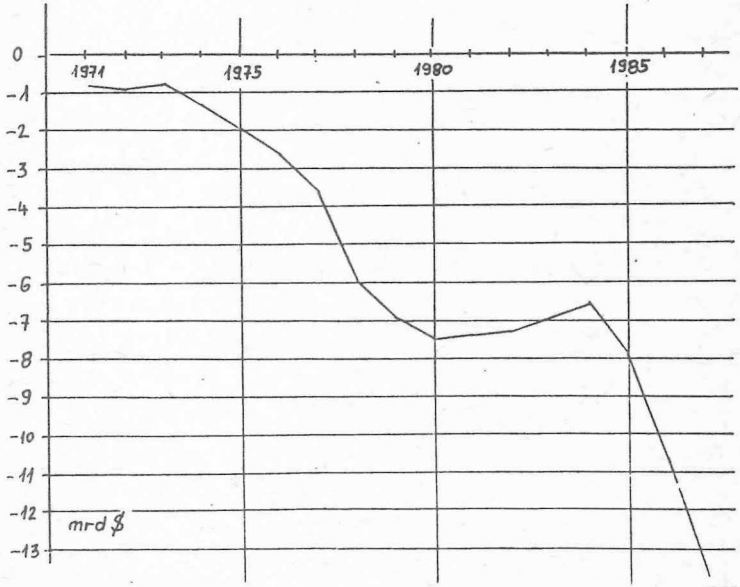

A magyar gazdaság nem rubel relációju eladósodási hajlama már a hatvanas években is erőteljesen megmutatkozott. Az 1970. év végére az ország konvertibilis adósságállománya 542 millió dollárt ért el, ami az akkori nem rubel relációjú export 70 százalékát tette ki, tehát alacsonynak semmiképpen sem volt nevezhető (2. sz. táblázat). A következő néhány évben a kedvező világgazdasági konjunktúra következtében a nem rubel relációjú magyar export gyorsan növekedett, és bár az adósságállomány is 800 milló dollárra

nőtt, az exporthoz viszonyított aránya jelentősen, 50 százalékra csökkent. 1973-tól kezdve azonban megkezdődött az a nagyarányú eladósodási folyamat, ami lényegében napjainkig tart.

2. sz. táblázat

A nem rubel relációjú adósságállomány alakulásának főbb tényezői

millió USA dollárban

	Áruforgalom egyenlege határpa-ritáson	Áruforgalmon kívüli tételek*	Nettó kamat	Folyó fizetési mérleg egyenlege	Árfolyam különbözet **	Deviza-helyzet változás	Nettó adósság-állom. az év végén
1970							-542
1971	-272	+49	-57	-280	+22	-258	-800
1972	-45	+88	-87	-44	-13	-57	-857
1973	+65	+79	-82	+62	-10	+52	-805
1974	-642	+184	-115	-573	+40	-533	-1338
1975	-595	+284	-182	-493	-169	-662	-2000
1976	-414	+5	-106	515	-118	-633	-2633
1977	-643	-36	-164	-843	-115	-958	-3591
1978	-1212	-42	-256	-1510	-875	-2385	-5976
1979	-394	-8	-461	-863	-100	-963	-6939
1980	-169	+307	-865	-725	+162	-563	-7502
1981	-128	+375	-965	-718	+822	+104	-7398
1982	+409	+395	-1117	-313	+372	+59	-7339
1983	+554	+241	-762	+33	+355	+388	-6951
1984	+603	+303	-825	+81	+315	+396	-6555
1985	+154	-59	-851	-756	-593	-1340	-7904
1986	-470	-182	-968	-1620	-1103	-2723	-10627
1987	-324	+178	-980	-1126	-1975	-3101	-13728
1971-1987	-3521	2161	-8843	-10203	-2983	-13186	-13728

* Idegenforgalom, reexport, árumellékköltségek és szolgáltatások, orenburgi beruházási hozzájárulás, időeltérések stb.

** + nyereség, - veszteség

Az eladósodást a világpiaci árrobanást követő cserearányromlás indította be, pontosabban az, hogy erre a változásra a magyar gazdasági és politikai vezetés nem megfeleően reagált. A 2. sz. ábrából jól érzékelhető, hogy 1973-tól a nem rubel relációjú külkereskedelem egyenlege gyorsan romlik. A romlás oka, hogy az import értéke az árrobbanás miatt jelentősen megnövekedett, amelyet az export értéke a világpiaci dekonjunktúra és a cserearányromlás miatt nem tudott követni. A kialakuló külkereskedelmi mér-

leghiányt a gazdaságirányítás hitelfelvétellel fedezte. Szemben tehát más szocialista országok, például Románia és Lengyelország gyakorlatával, ahol az eladósodást beruházási célú hitelfelvétel váltotta ki, nálunk a hitelfelvétel a mérleghiány finanszírozását és nem fejlesztési célokat szolgál.

2. sz. ábra

A nem rubel relációjú adósságállomány alakulásának főbb tényezői

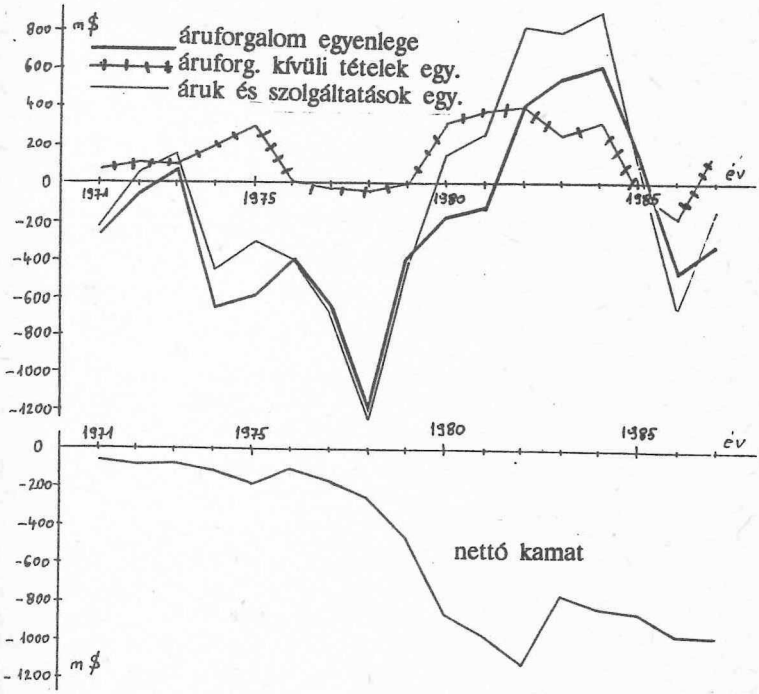

A kialakult helyzetben a gazdaságpolitika célszerű iránya a gazdasági növekedés és ezáltal az import növekedési ütemének csökkentése és ilyen módon az egyensúly helyreállítása lett volna, mint ahogy ez a magatartás jellemezte a fejlett tőkés országokat is. A gazdasági növekedés korábbi ütemének megtörésétől (amely az életszínvonal korábbi trendjének megtörését is jelentette volna) azonban a politikai vezetés visszariadt. A magyar közgazdász társadalom túlnyomó többsége is a növekedési ütem fenntartása,

illetve a hitelfelvétel mellett foglalt állást. Egyesek azért, mert a tőkés gazdasági válságot átmenetinek tartották, mások pedig a hitelfelvételben a tőkés világgazdasági nyitást látták. Bár az Országos Tervhivatalban készültek számítások, amelyek előre jelezték az eladósodás várható hatását, és néhány tervhivatali vezető határozottan fel is lépett az eldósodáshoz vezető gazdaságpolitika ellen, ezek a próbálkozások elszigeteltek maradtak.

Az elkövetett gazdaságpolitikai tévedések összefüggésbe hozhatók a magyar közgazdaságtudomány helyzetével is. Mivel e tudományág erősen átpolitizált, átideologizált volt, vezető közgazdászainkkal szemben senki sem támasztotta azt a követelmény, hogy javaslataikat megalapozott számításokkal támasszák alá. A hitelfelvétel esetében sem a számításokra alapozott érvek játszották a főszerepet, hanem olyan megállapítások, hogy most olcsó a hitel, hogy inflációs időkben jó eladósodni, hogy most mindenki hiteleket vesz föl, hogy hitel nélkül nem tudjuk gazdaságunkat korszerűsiteni stb. Vagyis a közgazdaságilag megalapozott érveket általános igazságoknak látszó logikai érvek helyettesítették.

Utólag gyakran hangzanak el olyan érvek is, hogy nem magával a hitelfelvétellel, hanem annak rossz befektetésével követtünk el hibákat. Sajnos ez a megállapítás sem állja meg a helyét. Ugyancsak számításokkal lehet bizonyítani, hogy csak nagyon speciális, nem automatikusan adódó feltételek (például biztos piaci értékesíthetőség) mellett lehet a kezdeti nagyarányú hitelfelvételt gyorsabb ütemű fejlődéssé, felzárkózássá változtatni.

Kétségtelen tény azonban az is, és erről a továbbiakban részletesebben szólunk, hogy az eladósodásban közrejátszott a nyugati pénzpiacot a kőolajárrobbanás miatt elárasztó petrodollárok tömege. A nyugati bankárok a felhalmozódott petrodollárokkal nem tudtak mit kezdeni, és igen alacsony, negatív reálkamatlábú kölcsönkínálatukkal körbejárták az egész világot és valamennyi országot – függetlenül attól, hogy az mennyire hitelképes – igyekeztek a hitelfelvételre rábírni. Ám a nemzetközi pénzpiac hamarosan megváltozott. A kamatlábak a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején az Egyesült Államok monetarista gazdaságpolitikája miatt soha nem látott magasságokba emelkedtek. Így a valamikori -4 százalékos kamatláb megközelítette a +20 százalékot. A már eladósodott országok nem voltak képesek hiteleik azonnali visszafizetésére, és így egyre magasabb kamatlábak mellett voltak kénytelenek hiteleiket újból és újból megújítani. A hitelfelvétel egyre inkább a korábban felvett hitelek törlesztését szolgálta, vagyis kialakult az ún. adósságcsapda. Mindez a folyamat nagyon jól bemutatható a magyar példán. A 2. sz. ábrán az áruk és szolgáltatások egyenlege jelzi a nettó forrásbevonást. Látható, hogy ez 1980-ra megszűnik. 1974-79 között összesen 3,5 milliárd dollár áramlott be az országba, 1980-tól azonban megkezdődik az erőforrások kiáramlása. Közben a megnövekedett kamat-

lábak miatt a nettó kamat 200 millió dollárról 1000 millió dollárra növekszik. 1978-ban a nettó adósságállomány jelentősen meghaladta az 1980-ra tervezett 4,3 milliárd dollárt és veszélybe került az ország fizetőképessége. Ekkor a magyar kormány végre rászánta magát a radikális gazdasági restrikcióra, de ami 1974-ben még megoldás lett volna, az 1978-ban már nem volt elegendő. Az adósságnövekedés ugyan átmenetileg lelassult, de a helyzet nem stabilizálódott.

A magyar eladósodási folyamat második szakaszát az 1979-es évtől kezdve számíthatjuk. Ettől az időtől kezdve folyik a küzdelem az ország fizetőképességének a megőrzéséért. Ez olyan módon történik, hogy a Magyar Nemzeti Bank a rövid távú előnyök, a fizetőképesség fenntartása érdekében egyre rosszabb hosszú távú feltételekkel rulirozza a felvett hiteleket, és így mintegy maga előtt görgeti az egyre magasabbra növekvő adósságtömeget. A jenben felvett hitelek például a jen-dollár árfolyam drasztikus megváltozása (a jen 100 százalékos felértékelődése) miatt hatalmas mértékben megemelkednek. A valutaárfolyamok változását mutatja a 3. sz. ábra. A 3. sz. és a 2. sz. ábra összevetéséből kitűnik, hogy a tőlünk független valutaárfolyamok hatása messze meghaladja a magyar gazdaságpolitikától függő külkereskedelmi mérleg hatását, ami igen nagy bizonytalanságot visz a gazdasági folyamatokba.

3. sz. ábra

A nem rubel relációjú adósságállomány alakulása

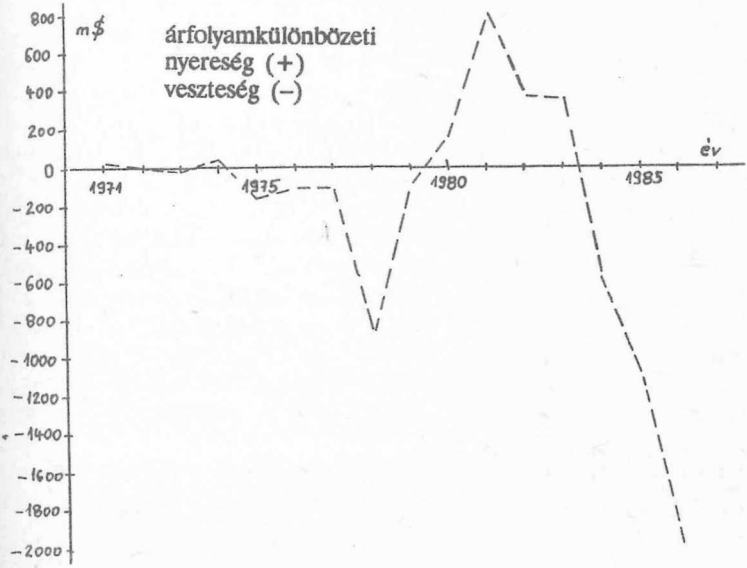

Az 1984. évi külkereskedelmi mérleg egyszeri, különleges hatások következtében igen kedvezően alakult. Ekkor a politikai és gazdasági vezetés úgy gondolta, hogy már sikerült úrrá lenni a nehézségeken, és engedve a termelő szféra sűrgetésének – és az annál is szélesebb körű társadalmi nyomásnak –, a korábbi restrikciós politikát feladta és megkísérelte dinamizálni a gazdaságot. A dinamizálásra a Tervhivatal határozott szembenállása ellenére került sor. A következő években azután részben a dinamizálási kísérlet, részben a jen és a dollár árfolyammódosulása következtében, az ország adósságállománya rendkívüli mértékben növekedni kezdett, 3 év alatt gyakorlatilag megduplázódott. Az 1987-es kormányprogram újból a gazdaság stabilizálását, az eladósodási folyamat megállítását tűzte ki célul, ám az időközben a kormánypolitika rangjára emelt liberális gazdaságfilozófiai elvek és intézkedések következtében a turistaforgalomban hatalmas mértékű hiány keletkezett, és ez tovább növelte az ország adósságállományát.

1970-87 között végülis az ország nettó adósságállománya 0,5 milliárd dollárról 13,2 milliárd dollárra nőtt. A 13,2 milliárd dolláros növekedésből az áruforgalom és az áruforgalmon kívüli tételek összesített egyenlege -1,4 milliárd dollár, vagyis ennyi volt a nettó forrásbevonás (2. sz. táblázat). A többit a felhalmozódott kamatok (8,8 milliárd dollár) és az összesített árfolyamveszteség (3 milliárd dollár) teszik ki. Más szavakkal: az ország eladósodása az 1974-79 közötti 3,5 milliárd dolláros forrásbevonásból származik, amely a külkereskedelmi deficit finanszírozását szolgálta. Bár az eredetileg bevont forrást már visszafizettük, a magasra szökött kamatlábak miatt az adósságállomány tovább nő.

Az eladósodás mértékének gyors növekedésével Magyarország egyre inkább kiszolgáltatottá vált a nemzetközi pénzvilágnak, elsősorban a Nemzetközi Valutaalap politikájának. Az elmúlt hónapokban a nemzetközi pénzvilág s külföldi hitelezőink számtalanszor tudomásunkra hozták, hogy az ország fizetési képességét veszélyben látják. Ha a magyarországi politikai változásokat a nemzetközi pénzvilág egyelőre meg is hitelezte, számolnunk kell azzal, hogy az új kormány hivatalba lépése után 6-8 hónappal már eredményeket fognak várni. Ha ezek az eredmények elmaradnak, akkor egyre türelmetlenebbül igyekeznek majd behajtani rajtunk követeléseiket. Ezek a követelések – mint ahogy azt a következőkben bemutatásra kerülő nemzetközi példák is mutatják – gyakran ellentétesek az adós országok érdekeivel. A nemzetközi pénzügyi szervezetek általában olyan gyógymódokat javasolnak, amelyek fejlett piacgazdasági viszonyok között valóban alkalmasak bizonyos mértékű strukturális változások kikényszerítésére, a fejlődő országok gyenge piacgazdaságai azonban a javasolt gyógymódokba beleroppannak, éles társadalmi konfliktusok alakulnak ki. Ugyanez vonatkozik hazánkra is. Épp ezért olyan új koncepciót kell kialakítanunk és javasolnunk a nemzetközi

pénzügyi szervezeteknek, amely a fejlődő országok – és így hazánk – viszonyai között képes az adósságprobléma hatásos kezelésére. Hogy egy ilyen koncepciót ki tudjunk alakítani, ahhoz első lépésben célszerű áttekinteni a világban lezajló eladósodási folyamat főbb jellemzőit, az ott megkísérelt kezelési módokat és azok eredményeit.

III. A nemzetközi eladósodás okai, történelmi gyökerei

A tartós és jelentős nemzetközi eladósodás a függőség egyik gazdasági formája, amely a múlt század óta rendszeresen elsősorban a volt gyarmati országokat, a perifériára szorult országokat, valamint a legyőzött nemzeteket sújtja. A nagyarányú nemzetközi eladósodás mögött tehát nemcsak, sőt nem elsősorban az egyes eladósodott országok hibás gazdaságpolitikai gyakorlatát kell látni, hanem a világgazdaság működésének egyfajta sajátosságát, bizonyos országcsoportok gazdasági erőfölényét. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az adósságválságok a történelemben szinte szabályos időközökben ismétlődtek. 1823-25-ben, 1875-76-ban, majd 1931-33-ban a jelenlegihez hasonlóan a közepesen vagy gyengén fejlett régiók egészét érintő adósságválságokat tapasztalunk. A gazdasági háttérmechanizmusok is hasonlóak voltak. A világgazdaság vezető országaiban gazdasági recesszió indult be, a profitkilátások és a beruházási kedv lanyhulása miatt a bankokban óriási pénzkészletek halmozódtak fel. A fejlett térség recessziója miatt e pénzkészletek felhasználója csak a közepesen fejlett és fejletlen régió lehet, ahol a kereskedelmi bankok hitelkínálata könnyen találkozott a felzárkózás, a gyors utolérés mindig is meglévő igényével. A közepesen fejlett térség a fejlett országoktól felvett hiteleket elköltötte, vagyis a fejlett országoktól vásárolt, ez tehát segítette, hogy a fejlett országokban a recesszió lezáruljon és konjunktúra induljon be. Ami azonban a hitelezők oldalán konjunktúrát, az a hitelfelvevők oldalán adósságcsapdát eredményez. Míg ugyanis a hitelezők a kihelyezett hitelek révén saját termékeiknek teremtenek piacot, addig a hitelfelvevők saját termékeik külső piacát képtelenek hasonló mechanizmusokkal megteremteni. A felvett hiteleket az adósoknak külföldi fizetőeszközben kell törleszteni, így visszafizetésük nem saját gazdaságuk belső jövedelmezőségén, hanem a világpiaci exportlehetőségeken múlik. Az exportlehetőségek elé azonban a fejlett országok protekcionizmusa igen erőteljes gátakat emel.

Lényegében ez a folyamat játszódott le a jelenlegi nemzetközi eladósodás során is, amelynek kezdeteit egészen 1949-ig lehet visszavezetni. Ekkor Kína és a Szovjetunió dollárkészleteiket kivonták az Egyesült Államok ellenőrzése alól, és ezáltal hatalmas pénzösszeg (az eurodollárok) kezdett szabadon ára-

molni az európai bankok között. A hatvanas évek végétől egy újabb dollárforrás kezdett hatni az európai pénzpiacokon: kis importfelvevőképességű olajtermelő arab országok nagyra nőtt és elkölthetetlen olajjövedelme. Az olajárak 1973-as robbanásával az európai pénzpiacokat elözönlő petrodollárok valóságos áradattá váltak. A bankoknak a pénzhegyek számára minden áron kölcsönzőket kellett találniok. Míg azonban az eurodollárok esetében a bankok csak azoknak kölcsönöztek, akiktől a pénz visszafizetése remélhető volt, vagyis többnyire a fejlett ipari országoknak, a petrodollárok esetében ez az út már nem volt követhető. A gazdasági válság miatt ugyanis a fejlett tőkés országok nem tudtak felvenni jelentősebb pénzmennyiséget, így a bankárok más elhelyezési lehetőségeket kerestek. Rövidesen kiderült, hogy ilyen nagy mennyiségű pénzt vállalatoknál, vállalkozásoknál elhelyezni nem lehet, ezért a bankok érdeklődése a kormányok felé fordult. Ezentúl, vagyis főleg az 1973-as olajárrobanás után a petrodollárok egyre nagyobb mértékben olyan országokba áramlottak, mint Mexikó, Brazília, Argentína, Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Peru és Lengyelország, amelyeket a gyorsan emelkedő olajárak nagymértékben sújtottak, és szükségük is volt a kölcsönökre, hogy megnövekedett importszámlájukat fedezni tudják. Bár a bankárok nagyon jól tudták, hogy a kölcsönözés ezen országoknak nagyon kockázatos, az adott helyzetben ezt a kockázatot elhanyagolták, illetve a nagy kockázatot magas kamatokkal akarták ellensúlyozni. Igy ezek a gyenge gazdasággal rendelkező, szegény országok a kölcsönvett pénzért lényegesen magasabb kamatlábakat voltak kénytelenek fizetni, mint a gazdagok.

A növekvő monetáris problémákkal párhuzamosan a fejlődő országok egyre inkább rászorultak arra, hogy a folyó fogyasztás céljaira is kölcsönözzenek, elsősorban a kereskedelmi bankoktól, mert ilyen célra a Világbank – amelynek feladata elsősorban a beruházások finanszírozása volt – nem adott kölcsönt. 1983-ra a harmadik világ adósságának 50 százaléka a kereskedelmi bankoktól származott, sőt Latin-Amerikában ez az arány 70 százalék fölé emelkedett. Hogy ezen az üzleten a fejlett országok bankjai mennyit nyertek, azt mutatja, hogy 1972-76 között a nagy USA bankoknak a szegény országoknak való kölcsönzésből származó átlagprofitja 28 százalékról 57 százalékra nőtt, és 1976 után még tovább növekedett.

A növekvő adósság léggömbje 1982-ben pukkant szét. Erre az évre a legtöbb fejlődő ország, különösen Latin-Amerika országai, exportjövedelmeiknek már több mint a felét az adósságszolgálatra fizették, és ehhez még hatalmas éves kereskedelmi deficitet is felhalmoztak. 1982-ben egyik ország a másik után jelentette be, hogy képtelen az adósságszolgálat fizetésére, sőt arra is képtelen, hogy a kamatokat fizesse. Igy a bankoknak szembe kellett nézni a válság kezelésével, amelyet a Nemzetközi Valutaalap segítségével igyekeztek megoldani. A Nemzetközi Valutaalap, az IMF, kezdettől fogva

a gazdag országok érdekképviselete volt, amelynek irányítását és a szavazógépezetét – sokkal inkább, mint a Világbankét – a legnagyobb befizetők ellenőrizték. A szegényebb országok csak a hatvanas évek közepén, miután a dekolonizáció csaknem teljessé vált, csatlakoztak az IMF-hez, de a döntéshozatalban mind a mai napig a korlátozott szerepet játszanak.

A fejlett országok kereskedelmi bankjainak határozott sürgetésére az Egyesült Államok kormánya felkérte az IMF-et, hogy legyen segítségére az eladósodott országoknak, azaz tulajdonképpen a hitelező kereskedelmi bankoknak. A stratégia az volt, hogy az IMF kis volumenű hiteleket nyújtott az eladósodott országoknak, de azzal a feltétellel, hogy azok beleegyeznek az IMF által előírt pénzügyi intézkedések végrehajtásába. Ha egy ország vállalta az IMF feltételeit, cserébe a kereskedelmi bankok átütemezték az ország adósságát, és pótlólagos kölcsönöket adtak, hogy átsegítsék őket a pillanatnyi nehézségeken. Ha egy ország nem tudott megegyezni az IMF-fel, a kereskedelmi bankok sem nyújtottak további hiteleket. Ezek után a kereskedelmi bankok biztonságban érezhették magukat, hiszen az adós országok most az IMF szoros pénzügyi ellenőrzése alá kerültek, és az IMF rákényszerítette akaratát az egyébként szuverén országokra, amire a kereskedelmi bankok nem lettek volna képesek. Az eljárás végülis azt eredményezte, hogy a Nemzetközi Valutaalap vált a kereskedelmi bankok rendőrévé és tulajdonképpen felvállalta az adósságok bekaszírozását.

A Nemzetközi Valutaalap receptje az adós országok számára egy olyan feltételrendszerből állt, amely jelentős exporttöbblet elérését célozta meg. Az exportot a helyi szükségletek rovására is ösztönözni kívánták, ezzel szemben erőteljes importkorlátozást sürgettek, mindenekelőtt a fogyasztási cikkek, de ezen túl a gazdaság működtetéséhez szükséges más termékek importja terén is. E célt mindenekelőtt a nemzeti valuta erőteljes leértékelésével, a támogatások (például az élelmiszerek, a közlekedés, a lakbérek támogatása) és a kormányzati kiadások csökkentésével kívánták elérni. További követelmény volt az import és általában a gazdaság liberalizálása, az állami tulajdon reprivatizálása. Mindezt erőteljes pénzügyi restrikció egészítette ki, amely az infláció rátáját volt hivatott csökkenteni.

Ezek az intézkedések azonban a fejlődő országokban végülis a gazdaság lelassulását, a munkanélküliség növekedését és széles társadalmi rétegek életszinvonalának jelentős csökkentését idézték elő. A Nemzetközi Valutaalap feltételei politikai bombaként hatottak azokban az országokban, amelyekben alkalmazták azokat.

A fejlődő országok vezetői időről időre megpróbáltak fellépni a Nemzetközi Valutaalap politikája ellen. Emlékezetes például a perui elnök, Alan Garcia Perez beszéde, amelyet az Egyesült Nemzetek 40. közgyűlésén mondott el: "A Nemzetközi Valutaalap a szegény országoktól megszorító intéz-

kedéseket követel, de nem követeli ugyanezt a leggazdagabbaktól. Ennélfogva nincs erkölcsi alapja, hogy korlátozások szükségességéről prédikáljon nekünk. A Nemzetközi Valutaalap végső soron egyetlen ország, a nemzetközi likviditást biztosító Egyesült Államok érdekeit szolgálja. Az Egyesült Államok történelme legnagyobb deficitjét érte el, mégis a Nemzetközi Valutaalap nem hangoztatja ugyanazokat a fenntartásokat vele szemben, mint amit nekünk Latin-Amerikával kapcsolatban kell hallgatnunk. Egész Latin-Amerika egy gazdasági földrengést szenvedett el az elmúlt két évben. Azok a megszorító intézkedések, amelyeket a Nemzetközi Valutaalap kíván tőlük annak érdekében, hogy az adósságszolgáltatot teljesíteni tudjuk, elviselhetetlen gazdasági és társadalmi terheket ró népeinkre. Az éhség és szegénység által kiváltott erőszak lerombolja a demokratikus intézményeinket. És még ők vannak felbőszülve, ha népeink az adósság visszafizetésére tett intézkedések miatt lázadoznak. Igy világos választási alternativa elé kerültünk: az adósságvisszafizetés vagy demokrácia."

IV. Az adós országok helyzete

Fejlődő országok

A fejlődő országok eladósodási folyamata 1972-től indult, az adósságállomány 1977-ig megkétszereződött, majd 1982-ig újra megduplázódott. Az 1982-ben kirobbant latin-amerikai adósságválság újabb 40 százalékkal növelte az adósságokat. A fejlődő országokba irányuló nettó hosszú lejáratú eszközáramlás 1984 óta fokozódó mértékben negatívvá vált, sőt a Világbank kimutatásai szerint az erősen eladósodott országokból 1984 és 1988 között több tőke áramlott ki, mint amennyi 1978 és 1982 között beáramlott. A fejlődő országokból kiáramló tőke a legfejlettebbeket gazdagítja. Az NSZK például 1989-ben 500 millió DM bevételhez jutott a törlesztésekből, míg az eladósodott országokba visszajuttatott fejlesztési eszközök nem haladják meg a 120 millió DM-et.

A gyorsan romló adósságszolgálati ráta (adósságszolgálat/export) miatt – eddig – 50 ország kényszerült adósságszolgálati fizetései felfüggesztésére és adósságai átütemezésére. Az átütemezések, amelyek 1980-88 között körülbelül 500 mrd dollárt tettek ki, azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt a kamatterhek növekedéséhez és a nemzetközi tőkepiacról való kiszoruláshoz vezettek. Az adósságállomány ugyanakkor csupán a nagyobb kamatterhek miatt is növekedett: 1982 óta a fejlődő országok összesen körülbelül 550 mrd dollár kamatfizetést teljesítettek, miközben hosszúlejáratú külföldi adósságállományuk 664 mrd dollárról 1988 végére 1042 mrd dollárra nőtt. Ha ehhez hozzávesszük a 480 mrd dollár tőketörlesztést, az

1982-88 között teljesített teljes adósságszolgálat (1030 mrd dollár) durván az 1988. végi adósságállománynak felel meg.

3. sz. táblázat

Latin-Amerika adósságmérlege 1970-1986

Mrd$

	Telj. külső adósság nyitó állom.	Adósság-szolgálat	Keresk. egyenleg	Telj. külső adósság záró állom.	Export FOB	Import CIF
1970	-26.7	-2.4	-0.9	-30.0	16.5	17.4
1971	-30.0	-2.7	-2.8	-35.5	16.5	19.3
1972	-35.5	-3.1	-2.7	-41.3	18.9	21.6
1973	-41.3	-4.3	-2.6	-48.2	25.8	28.4
1974	-48.2	-5.5	-4.4	-58.1	45.5	49.9
1975	-58.1	-6.6	-11.3	-76.0	41.6	52.9
1976	-76.0	-8.2	-7.6	-91.8	47.7	55.3
1977	-91.8	-11.4	-5.0	-108.2	55.9	60.9
1978	-108.2	-18.3	-8.8	-135.3	59.3	68.1
1979	-135.3	-25.0	-6.5	-166.8	79.4	85.9
1980	-166.8	-38.5	-10.1	-215.4	103.7	113.8
1981	-215.4	-44.7	-10.6	-270.7	110.1	120.7
1982	-270.7	-48.5	o.7	-318.5	98.4	97.7
1983	-318.5	-40.6	21.1	-338.0	97.4	76.3
1984	-338.0	-42.9	28.5	-352.4	104.0	75.5
1985	-352.4	-42.0	23.7	-370.7	97.8	74.1
1986	-370.7	-41.8	9.9	-402.6	84.6	74.7
1970-1986	-26.7	-386.5	10.6	402.6	1103.1	1092.5

Forrás: Saját becslés a következő kiadványok alapján:
1. International Finantial Statistics Yearbook 1988. (IMF)
2. World Dept. Tables External Dept of Developing Cuntries 1986-87. Edition (The World Bank)

Az eladósodási folyamatot jól szemlélteti a Latin-Amerikára összeállított (egyszerűsített) hitelmérleg (3. sz. táblázat). A táblázat szerint Latin-Amerika adósságállománya 1970 és 1986 között 27 mrd dollárról 403 mrd dollárra nőtt. A 376 mrd dolláros növekedés kizárólag a felhalmozódott adósságszolgálatból (kamatokból) áll, hiszen a külkereskedelmi mérleg összességében aktívumot mutat. Érdekes azt is megfigyelni, hogy a korábban erőteljesen növekvő export az 1982-es adósságválságot követően visszaesik, a külkereskedelmi aktívum az input igen nagymértékű csökkenéséből származik.

A kiigazítási intézkedések ellenére a növekedési ütem az erősen eladósodott országokban lassú, a beruházások az 1970-es években elért szint alatt vannak, az egy főre jutó jövedelem kisebb, mint tíz éve volt. Az adósságválság kimenetelével kapcsolatos bizonytalanság – és egyes országokban az adósság puszta aránya a gazdaság kapacitásához képest – riasztó minden befektető számára. A finanszírozhatatlan adósságtöbblet (debt overhang) a gazdasági fejlődés tartós fékezőjévé vált.

A kelet-európai országok helyzete

A legtöbb kelet-európai ország az 1982. évi hitelszűkét követően szigorú takarékossági politikával tudta fenntartani adósságszolgálati fizetéseit, s folyó fizetési mérlegük aktívvá tételével (Lengyelország kivételével) az adósságot is csökkenteni tudták. E politikának azonban megvoltak a maga korlátai. Az exportnövekedés nagy része nyers- és fűtőanyagokra korlátozódott, miközben nem történt elég változás a termelési szerkezetben, technológiában és az ösztönzésben a gyors és tartós exportnövekedés megalapozásához. Emiatt a konvertibilis devizahelyzetet 1985-től kezdődően ismét a folyó fizetési mérleg romlása és általában az adósság növekedése jellemzi. A térség bruttó konvertibilis adósságállománya az 1984. évi 82 mrd dollárról 1988-ra 132 mrd dollárra nőtt.

Az adósságnövekedés alól egyedül Románia kivétel, amely folytatta az "adósságvisszafizetést mindenáron" politikáját, és teljes adósságát a tervezettnél korábban, 1989 márciusában vissza is fizette. Ezt az eredményt azonban az export túlzott erőltetésével és az import drasztikus csökkentésével tudta elérni. Bulgáriában és Magyarországon a bruttó adósság meglehetősen nagy növekedése mellett 1986-88-ban a tartalékok is csökkentek, ezzel szemben Csehszlovákia és az NDK növelte tartalékait, részben ellensúlyozva ezzel bruttó adóssága növekedését. A Szovjetunió bruttó külföldi tartozásai 53 mrd dollárt, áru- és szolgáltatásexportjának több mint kétszeresét érték el.

A nettó adósság/export arányokat vizsgálva – figyelembe véve, hogy a 100 százalék alatti arány viszonylag enyhe, a 200 százalék fölötti súlyos adósságterhet jelent – az 1988. végi helyzet alapján a Szovjetunió, Románia és Csehszlovákia alacsony, míg az NDK mérsékelt adósságteherrel rendelkezett. Bulgária magas, míg Magyarország és Lengyelország nagyon magas adósságteherrel rendelkező országként jellemezhető.

A likviditási helyzet terén meglehetős eltérések vannak az érintett országok között. Az NDK-nak kimondottan magas tartalékai vannak, csakúgy mint a Szovjetuniónak. Románia és Lengyelország, ahol e mutató az elmúlt években kedvezőtlen volt, jelentősen javította likviditási pozícióját. Bulgária

és Magyarország tartalékai csökkentek, de még mindig az elfogadhatónak tekinthető szinten vannak.

Várható, hogy a kelet-európai országoknak a gazdaság modernizálásra tett erőfeszítései még több nyugati kölcsönt igényelnek. Ugyanakkor a visszafizetés egyre nehezebb lesz, a kamatok világszerte megfigyelhető emelkedése miatt. A jelen helyzet az 1981-es adósságválság kitörése körüli szituációhoz is hasonlítható, csak lényegesen rosszabb kiinduló pozícióból.

A gazdasági reformoktól, még ha hatékonyan végrehajtják is azokat, jó esetben is csak középtávon várható az exporteredmény javulása, ugyanakkor az importkereslet a belföldi fogyasztói piac ellátása érdekében erős marad. Feltételezve, hogy a folyó fizetési mérlegek továbbra is hiányt mutatnak és minden évben jelentős összegű adósságot kell majd rulírozni, a KGST-országok hiteligénye erősen nőni fog és egyre nehezebb lesz a külföldi hitelezők bizalmának fenntartása.

Mindezt annak fényében kell vizsgálni, hogy a kelet-európai országok nyugati exportjának további növekedése – az Európai Gazdasági Bizottság szerint – bizonytalan. Rövid távon a nyugati importkereslet gyengül. A legtöbb kelet-európai ország cserearányai ugyan tovább javulnak a KGST-n belül, a termékek nyugati exportra való számottevő átirányítása azonban kétséges. Mindenképpen negatívan hat, hogy a hetvenes évek második felét és a nyolcvanas évek elejét jellemző devizahiány a nyugati gép- és berendezés-import aránytalanul nagymértékű csökkenését okozta. Bár az importkorlátozás az utóbbi években enyhült, e termékek importjának kiesése negatívan hat a kelet-európai országok exportképességére.

V. Az adósságválság megoldására irányuló eddigi kisérletek

Az 1982-es adósságválság óta több mint 70 javaslat foglalkozott az adósságprobléma megoldásával, azonban mindezideig kevés eredménnyel. Bár megszületett az a felismerés, hogy végleges megoldást csak egy globális stratégia nyújthat, amelyet az összes lehetséges hitelező és adós ország részvételével kellene kidolgozni, egy ilyen stratégia kialakítására a felmerülő hatalmas érdekellentétek miatt mindezideig nem került sor. Igy maradtak a lényegében végrehajthatatlan vagy hatástalan javaslatok és a konkrét gyakorlati megoldások, amelyek azonban a problémát csak tovább görgetik, hogy azok rövid idő múlva még magasabb szinten jelentkezzenek. Az alábbiakban áttekintjük a legismertebb javaslatokat, majd a gyakorlati megoldásokat és azok eredményeit.

Az első jelentősebb javaslat az 1985-ben az IMF és a Világbank közgyűlésén meghirdetett *Baker-terv* , a "Tartós növekedés programja" volt. A koncepció lényege, hogy az adós országok időszakos likviditási hiányának

feloldásával – vagyis újabb kölcsönökkel – újraindítsák ezen országok gazdasági növekedését és így megteremtsék a régi és új adósság törlesztésének alapját. E mellett a terv az afrikai országok esetében széleskörű adósságelengedést tartalmazott. A tervhez szükséges hitelmennyiség azonban nem jött össze, és az Afrikát érintő adósságelengedési program keretében is csak minimális eredményt sikerült elérni. Később a Baker-terv módosítása sem hozott (és persze nem is hozhatott) átütő sikert.

Az adósságválság kezelését illetően a hitelező kormányok között növekvő véleménykülönbség van. A keményebb vonalat Anglia, az NSZK és Olaszország képviseli, míg az USA, Japán és Franciaország engedékenyebbnek tűnik és több új kezdeményezéssel jelentkezik. Az utóbbi időben különösen Japán tesz erőfeszítéseket az adósságprobléma megoldására irányuló kísérletekben. Igy az IMF és a Világbank 1988. évi közgyűlésén Japán három év alatt legalább 30 mrd dollár kötetlen hitel nyújtását ajánlotta fel az IMF megállapodásokkal párhuzamosan főként a közepes jövedelmű országok középtávú strukturális kiigazítási programjainak támogatására. Az alacsony jövedelmű országok 1978-87 között kapott jen-hiteleit adománnyá változtatja, és a következő öt évben 50 mrd dollárra növeli hivatalos segélyeit.

Mitterrand francia elnök a legsúlyosabb helyzetben lévő fekete-afrikai országok adósságának részben elengedését, részben pedig hosszúlejáratú alacsony kamatozású adósságokra való átváltását javasolta.

Az adósságválság rendezésére *Gorbacsov* is tett javaslatot az ENSZ 1988. decemberi közgyűlésén. Gorbacsov szerint a Szovjetunió hajlandó akár 100 éves moratóriumot is adni a legkevésbé fejlett országoknak és egyes esetekben teljesen leírni az adósságot. A Szovjetunió a nemzetközi adósságválság rendezését multilaterális erőfeszítések révén tartja szükségesnek, beleértve az ENSZ-et. A kevésbé szegény fejlődő országok esetében azt javasolja, hogy a hivatalos adósságszolgálatot a gazdasági teljesítmény függvényében korlátozzák, vagy adjanak hosszú haladékot a visszafizetés nagy részére. Támogatja az UNCTAD felhívását is, amely arra irányul, hogy az adós országok kereskedelmi bankokkal szembeni tartozását 30 százalékkal csökkentsék. Végül a Szovjetunió felhívja a kormányokat, hogy támogassák a harmadik világ adósságainak rendezését, beleértve szakosított nemzetközi intézmény létrehozását az adósságok engedmény melletti felvásárlására.

A nemzetközi adósságfelvásárló ügynökség gondolatát már többen felvetették: esetleg az IMF vagy a Világbank égisze alatt jönne létre, e szervek azonban elvetették ezt a javaslatot.

A nemzetközi adósságstratégia új fordulatot vett *Brady* amerikai pénzügyminiszter 1989. márciusi kezdeményezésével. A Brady-terv lényege, hogy 3 év alatt 39 eladósodott fejlődő ország (amelyek legalább egyszer átütemeztették adósságaikat) kereskedelmi banki adósságait (350 mrd dollár) 20

százalékkal csökkentik, illetve átalakítják a piaci értéknek megfelelő hosszú lejáratú kötvényekké. A kamatfizetéseket – stabilizációs, ill. strukturális kiigazítási programokhoz kötődően – az IMF, illetőleg a Világbank garantálná vagy részben finanszírozná is. Az USA új – és a Baker-tervnél engedékenyebb – adósságstratégiája kidolgozásának közvetlen előidézője a latin-amerikai helyzet kiéleződése volt. Az USA 1982 óta 75 md dollár exportot vesztett e térségben, így már csak ezért is érdekelt a latin-amerikai adósságprobléma megoldásában.

A Brady-terv fogadtatása ellentmondásos. Az adósok keveslik (a latin-amerikai országok legalább 50 százalékos adósságcsökkentést, maximálisan 5 százalékos kamatokat és 20-40 éves lejáratokat akarnak), de jövedelmük megcsapolása miatt nem lelkesek a kereskedelmi bankok sem. A Brady-tervet Európában úgy állítják be, mint az USA-bankok latin-amerikai kinnlevőségeinek az európai adófizetők pénzével történő megmentését.

A Brady-terv első kedvezményezettjei Mexikó, Costa Rica és a Fülöp-szigetek, amelyekkel az IMF ilyen jellegű megállapodást kötött. A Mexikónak biztosított 35 százalékos adósságcsökkentés nyilván kivételesnek számít: Mexikó a nemzetközi bankrendszer Brazília utáni második legnagyobb adósa a fejlődő országok közül, ezen túlmenően az USA szomszédja, és Latin-Amerikában a legjobb eredményeket érte el a gazdasági kiigazítás, az állami szektorok racionalizálása, az infláció megfékezése és gazdaságának a külföld előtti megnyitása terén.

A vezető hatalmak mellett a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek is megvan a saját elképzelésük az adósságprobléma rendezéséről. Az egyes adós országok leginkább a *Nemzetközi Valutaalap* elképzeléseivel találkoznak. A Valutaalap koncepciójára az jellemző, hogy az adósságproblémát nem mint egységes egészet, hanem mint egyes országok egyéni problémáit kezeli. Célja, hogy az egyes országokat képessé tegye a kamatok fizetésére és egyben megnyissa piacaikat a fejlett tőkés országok számára. Épp ezért javaslatainak lényege: a belső felhasználás korlátozása és így források felszabadítása az adósságszolgálat céljára, továbbá a külkereskedelem liberalizálása, az állami szektor reprivatizálása. A Nemzetközi Valutaalap egyértelműen a nemzetközi kereskedelmi bankok és tőke érdekképviseletének tekinthető.

A *Világbank* , amelyet eleve a kevésbé fejlett országok fejlődésének elősegítése érdekében hoztak létre, és ezen országok képviselői nem elhanyagolható szerepet is játszanak a Világbank politikájának kialakításában, már sokkal árnyaltabban közelíti meg ezt a kérdést. Felhívja például a fejlett ipari országok kormányait, hogy csökkentsék a fejlődő országokból származó importot sújtó kereskedelmi korlátokat. Ugyancsak felhívja a kereskedelmi bankokat, hogy adjanak kamatkedvezményeket azoknak az országoknak, amelyek belső reformokat hajtanak végre.

Várható, hogy mind a Világbank, mind a Nemzetközi Valutaalap továbbra is elsődleges szerepet játszik a nemzetközi adósságproblémák kezelésében, sőt szerepük – pénzügyi erejük növekedésével – tovább fokozódik.

Az egyes kormányok és nemzetközi pénzügyi szervezetek adósságmenedzselési koncepciói a gyakorlatban különféle technikai megoldásokon keresztül érvényesültek. Ezek közül az alábbiakban a legfontosabbakat tekintjük át.

Á t ü t e m e z é s

Az átütemezés a rövid távú hitelek hosszabb távú, esetleg alacsonyabb kamatozású hitelekké való átalakítását jelenti. 1988 végéig 50 ország kényszerült adósságfizetési feltételeinek felfüggesztésére és adósságának átütemezésére. Az átütemezések 1980-88 között 500 mrd dollár adósságra terjedtek ki, és feltételeik fokozatosan enyhültek. Ennek ellenére az átütemezések nem váltották be a hozzá fűzött reményeket, sőt a kamatterhek elhúzódásához és az átütemező ország nemzetközi tőkepiacról való kiszoruláshoz vezettek. A folyamatos átütemezések ellenére az erősen eladósodott országok 1988-ban áru- és szolgáltatásexportjuk közel 40 százalékát fordították adósságszolgálatra (átmeneti csökkenés csak 1987-ben volt) az általános elfogadott 25 százalékkal szemben.

Az adósságátütemezéssel azonban az adós országok számára bezárul a normális piaci finanszírozás lehetősége. Hitelhez legfeljebb a külkereskedelmi műveletekkel összefüggésben rövid lejáratra vagy a nemzetközi pénzügyi intézmények, elsősorban az IMF programjaihoz kapcsolódva, "nem önkéntes" formában juthatnak. Emiatt tartalékaik hamarosan, általában 3-4 év alatt kimerülnek, aminek következtében kamatfizetéseiknek is egyre kevésbé tudnak eleget tenni. Az utóbbi években mintegy 15 ország kényszerült kamatfizetéseit átmenetileg felfüggeszteni. Az ilyen "egyoldalú" akciók viszont a hitelképesség még nagyobb fokú romlását, a külső finanszírozás teljes elapadását idézik elő. Az adósságukat átütemeztető országok közül csupán Törökországnak sikerül (1983-tól) a nemzetközi tőkepiacokra visszatérnie.

A d ó s s á g e l e n g e d é s

Az adósságelengedés kétségtelenül a legradikálisabb megoldása az adósságválságnak, de eddig ezt a módszert csak a legszegényebb országok esetében és csak minimális mértékben alkalmazták. A Nemzetközi Valutaalap szerint az általános adósságelengedés nem alkalmas az egyes országok sajátos problémáinak kezelésére.

K a m a t c s ö k k e n t é s

A kamatcsökkentéssel az adósságszolgálati terheket kívánják az adott ország teherbíróképességének megfelelő szintre csökkenteni. A kamatcsökkentést gazdaságpolitikai reformokhoz lehet kötni, amelyeket az IMF ellenőriz. A kamatcsökkentés általában nem végérvényes, az adós ország gazdasági hely-

zetének javulásával visszavonható, így a bankoknak reményük lehet arra, hogy csak átmeneti jövedelemkiesést kell elkönyvelniük, miközben a követelések, vagyis a kölcsön, abszolut értéke fennmarad.

Adósságvisszavásárlás

Az 1982-es nemzetközi adósságválság nyomán a nemzetközi kereskedelmi bankok szabadulni igyekeztek kevéssé behajtható kintlévőségeiktől, és ennek nyomán kialakult *az adósságok másodlagos piaca*, amikor is a hitelező bankok névértéken alul értékesítik követeléseiket. A másodlagos piacon az 1985-86. évi 5 mrd $-ról 1987-ben 20 mrd $-ra, 1988-ban 40 mrd $-ra nőtt a forgalom. Egyidejűleg az erősen eladósodott országokkal szembeni követelések másodlagos piaci ára átlagosan dolláronként 35 centre esett. Ezen belül azonban igen nagy a szórás. Így például 1987-ben a Peru adósságért dolláronként 2-7 centet, a mexikóiért 51-54 centet, a chileiért 60-63 centet fizettek.

Adósságvisszavásárlásnak azt nevezzük, amikor az adós az adósságok másodlagos piacán (tehát jóval a névérték alatt) saját vagy idegen pénzzel visszavásárolja tartozásait. A visszavásárlásra példa Bolívia és Chile. Bolívia ajándékként kapott pénzzel, Chile devizatartalékainak felhasználásával vásárolta vissza adósságainak egy kicsiny részét (néhány százmillió dollárt). Az adósságvisszavásárlás tulajdonképpen csak a másodlagos piacon alacsonyan jegyzett adósságnál éri meg. Alacsonyan azonban csak a fizetésképtelen adósok papírjait jegyzik, de azoknak az adósságvisszavásárlásra sincs pénzük. Ezzel szemben egy fizetőképes adós papírjainak magas ára van a piacon, amiből következően visszavásárlásuk sem éri meg. Ezen túlmenően értelmesebb dolog lehet a pénzt – ha van – egy exportorientált beruházásra fordítani, mint az adósságot visszavásárolni.

Az adósságvisszavásárlás a kereskedelmi bankok szempontjából is problematikus. Adósságvisszavásárlás céljára nem szívesen hiteleznek, tulajdonképpen abban érdekeltek, hogy az adósságvisszavásárlásra felhasznált pénz külső forrásokból – az adósok szabad tartalékaiból, más hitelezők (többnyire a fejlett ipari országok) ajándékaiból, vagy ahogy a Brady-terv előirányozza, a Bretton-Woods-i intézmények (pl. Világbank) hiteleiből – származzon. A két utóbbi megoldás közvetlenül vagy közvetve az ipari országok adófizetőire ró kötelezettségeket. A kívülről finanszírozott visszavásárlások végső soron kedvezőek a hitelezőknek, annak ellenére, hogy jelentős leírási veszteséget kell elszenvedniök. Az adósságvisszavásárlások azonban a hitelintézeteknek a meggondolatlan hitelpolitikájuk következményeiből való kimentését ("bailing-out") is jelentik, amit az ipari országok politikusai nem tartanak kívánatosnak.

Adósságcsere ("SWAP")

Az adósságcsere az adósságok rendezésének egyik formája, amelyet az adósságok másodlagos piacának kialakulásától, 1982-től kezdtek el alkalmazni. A csere lényege, hogy az adós országok saját nemzeti valutájukban törlesztik az adósságokat. Az elmúlt évek során az adósságcserék változatos formái alakultak ki, ezek közül a legjelentősebbeket mutatjuk be.

Volumenüket tekintve eddig messze az *adósság/tőkerészesedés cserék* (debt equity swap,DES) voltak a legjelentősebbek, a legnagyobb DES programot Chilében hajtották végre, amelynek 1985-88 között 5,6 mrd $-ral, azaz 36,5 százalékkal sikerült ilyenmódon csökkentenie a külföldi bankokkal szembeni tartozását.

A klasszikus adósság/tőke konverzió menete az, hogy a külföldi hitelező bank eladja adott országgal szembeni követelését piaci áron, azaz engedménnyel egy, az országban befektetni kívánó külföldinek.

Az adósság/tőkerészesedés cserék minden résztvevő számára bizonyos előnyökkel járnak. Az adós nyeresége az, hogy mérsékelheti külföldi adósságállományát vagy annak növekedési ütemét.

A kereskedelmi bank az adósságcsere révén "exit" eszközhöz juthat, és megszabadulhat egy nagykockázatú kintlévőségétől. A csere a forgalmazó bankok számára is előnyös, hiszen jelentős jutalékot kapnak. Végül a külföldi számára a tőkebefektetés olcsóbbá válik.

Az adósságkonverziós, ill. csökkentési technikáknak mindazonáltal megvannak a korlátaik. Az adósságkonverziók ugyanis a fogadó országban a pénzmennyiség túlzott növelésén keresztül az inflációs nyomás fokozódásához vezettek, a cserék számára rendelkezésre álló beruházási lehetőségek korlátozottak voltak, és különösen az állami tulajdonban lévő vállalatoknál politikai érzékenységet okoztak.

Ezen túlmenően az adósságkonverziók, hacsak nem járnak pótlólagos tőkebeáramlással, nem juttatják az adós országot új forrásokhoz. Sőt fennáll annak a veszélye is, hogy a külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos - a folyó fizetési mérleget terhelő – kiáramlás felülmúlhatjaa külföldi adósságokkal kapcsolatos kamatfizetést. Ezért az adósságkonverziókat általában korlátozták, ill. egyes országokban átmenetileg felfüggesztették.

Az adósságcsere egy következő fajtája *a meglévő adósság alacsonyabb névértékű rögzített kamatozású értékpapírra való cseréje*. Erre példa a Morgan Bank Mexikóval lebonyolított művelete, amelynél 3,6 mrd $ régi adósságot cseréltek 26 mrd $ névértékű rögzített kamatozású értékpapírokra. Ebben az esetben azonban csupán a tőke visszafizetését garantálták az amerikai kincstár zéró kuponú kötvényével, vagyis a bank a kamatok fizetésére nem kapott garanciát. Ez a fajta csere nem vonzó a bankok számára, mert azok a kamatfizetésekre is garanciát akarnak. Az utóbbi időben úgy tűnik,

hogy a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap hajlandók is lennének e kérés részbeni teljesítésére. Kérdés azonban, hogy a kockázat átvállalásából származó terheket ezek az intézmények mennyire képesek viselni?

A két probléma egyidejű megoldására ad lehetőséget az ún. "Dept for Nature Swap", az *"adósságokat a természetért cserébe"* akció, ami lehetővé teszi az adósságok cseréjét környezetet javító intézkedésekre. Ez az eszköz az adósságok leírása fejében környezetvédelmi beruházási keretet juttat az adós országokba. Közép- és Dél-Amerika egyes országaiban már alkalmazták ezt a módszert, és hasonló megállapodás áll előkészítés alatt Lengyelországgal is. A környezetvédő szervezetek 1987 óta 16 millió dollárnyi adósságot vásároltak vissza, s ezt helyi pénzre váltva természetvédelemre fordították (Bolíviában, Costa Ricában, a legutóbb pedig az Andok és a Galapagos élővilágának megőrzése végett a World Wildlife Fund és a Nature Conservacy 9 millió dollár ecuadori tartozást vásárolt meg az American Expresstől és a Morgan bankháztól úgy, hogy minden egyes dollárért csupán 12 centet fizetett. Az ehhez hasonló ügyletek felkarolására amerikai törvényjavaslat is született, az IMF és a Világbank bevonásával).

A példákból azonban érzékelhető, hogy ilymódon a teljes adósságállományhoz képest elenyésző mértékű összegek cseréje valósult meg mindeziдáig. Egyelőre kevés adós ország érdeklődik az "adósság-természet csere" iránt, és a hitelező országok egy része is elzárkózik ettől.

Az adósságkezelési technikák tapasztalatai

A gyakorlatban a fenti adósságkezelő technikákat mintegy étlapszerűen összeválogatva alkalmazzák és emiatt ezt az eljárást "menü" megközelítésnek is nevezik. Az ismertetett technikákkal 1984 óta a 15 erősen eladósodott ország adósságát mintegy 27 mrd dollárral sikerült csökkenteni, ami bankadósságaik 11 százalékának és 1988. évi teljes adósságuk 4 százalékának felelt meg. Ezen belül az adósság-tőkerészesedés konverziók kb. 13 mrd dollárt tettek ki. A swap műveletek korlátait azonban az jelzi, hogy ha a kereskedelmi bankoktól származó 280 mrd dollár körüli adósságállományt swappal akár 30 százalékkal is le lehetne csökkenteni, a jelenlegi kamatok mellett a kamatfizetés terén ez továbbra is csak évi 7 mrd dolláros megtakarítást jelentene. Márpedig csupán 1988-ban a 15 legnagyobb adós adósságszolgálata 85 mrd dollárt tett ki.

Az eddig alkalmazott adósságkezelő technikák és megoldási javaslatok (Baker, Brady stb. tervek, az IMF és a Világbank elképzelései) tehát nem hoztak megoldást, csak a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásának elhárítására voltak alkalmasak. Az eredménytelenségre jó példa a sokoldalúan támogatott Mexikó, ahol az 1982-ben elfogadott program 1984-re a gazdaság 3 százalékos növekedését, 1985-re pedig a növekedés megduplázódását igérte. A tények: a gazdasági növekedés helyett 1983-ra 7 százalékos,

1985-re újabb 5 százalékos csökkenés. 1988-ra az 1 főre jutó GDP – változatlan áron – 16 százalékkal volt kisebb, mint 1982-ben. Ugyanezen időszak alatt az iparban a reálbérek mintegy felére csökkentek. A fizetési mérleg sem alakult az előzetes elképzelések szerint. Közben az infláció is kezelhetetlenné vált: 1988-ig az árak minden három hónapban megduplázódtak. Hasonló a helyzet Brazíliában is, ahol az inflációs ráta 1988-ra elérte az 1000 százalékot.

Ellenpéldával csak a távol-keleti "kis tigris"-ek azaz Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr, Malaysia szolgálhat, ám itt a feltételek egészen mások, mint Latin-Amerikában vagy más eladósodott térségben. E négy ország sikerességének titka a gazdaságuk minden szektorát döntően meghatározó és átható amerikai, japán és részben nyugatnémet tőke. Az óriási tömegű működőtőke-beáramlás ellensúlyozni tudja azokat a fizetési-mérleg nehézségeket, amelyek a leépülés pályájára terelik az eladósodott latin-amerikai és kelet-európai országokat. A délkelet-ázsiai térség ugyanis multinacionális vállalatok beszállítójává vált, így termékeik (melyek valójában japán, amerikai termékek) piacát is a multik teremtették meg. Ilyen mennyiségű és szerkezetű működőtőke-beáramlás feltételezése azonban illúzió a többi fejlődő és kelet-európai ország esetében, és a piacok sem biztosítottak.

Az eddigi tapasztalatokat összegezve azt kell mondanunk, hogy az adósságprobléma megoldatlansága nem az egyes eladósodott országok szándékának vagy vezetőik szakértelmének hiányára, hanem objektív okokra vezethető vissza. A stabilizációs és kibontakozási program ugyanis csak akkor lenne alkalmas az adósságcsapdából való kitörésre, ha az egyes országok egyszerre tudnák megvalósítani a fizetési mérleg javítását, vagyis az adósságállomány csökkentését, valamint a gazdaság szerkezetének átalakítását. Az elmúlt időszak azonban mindenütt azt bizonyítja, hogy e kettős feladatnak egyetlen nemzetgazdaság sem tudott eleget tenni – mert nem is lehet. Azok az országok, amelyek átmenetileg javították fizetési mérlegüket, egyre inkább konzerváltak egy elavult gazdasági struktúrát, vagyis rontották hosszú távú alkalmazkodási lehetőségeiket.

De még ha valamilyen csoda folytán az egyes országoknak sikerülne is a fizetési mérleg javításával együttjáró jelentős tőkekivonás ellenére korszerűsíteni gazdaságukat, beleütköznek egy következő korlátba, amelyet a közgazdasági elmélet az "összetétel hamissága" néven ismer. Ez azt jelenti, hogy ami igaz egy vagy néhány országra, az nem biztos, hogy igaz az országok összességére is. Egy-egy ország esetében mindig elképzelhető például a kamatfizetéshez, esetleg tőketörlesztéshez szükséges kereskedelmi aktívum elérése. Az összes ország esetében azonban a külkereskedelem egy nulla összegű játék: amennyivel az egyik országcsoport többet exportál, a másiknak ugyanannyival többet kell importálnia. Jelenleg nagy nettó importőr egyedül

csak az Egyesült Államok, de ezt a hiányt Japán és az NSZK nagymértékű aktívuma fedezi. A többi ország kínosan ügyel arra, hogy ne alakuljon ki nagyobb mértékű hiány külkereskedelmében. Igy, bár egy-egy ország néhány milliárdos aktívumát mindig lehet realizálni, az eladósodott országok összességének évi százmilliárd dollárra rúgó kamatkötelezettsége exporttöbblettel egyszerűen nem realizálható.

Az adósságprobléma mielőbbi nemzetközi rendezése azért is fontos lenne, mert a Nemzetközi Valutaalap által javasolt restrikciós intézkedések nem csak az adós országokat, hanem a hitelezőket is sújtják. Az UNCTAD kereskedelem/foglalkoztatás koefficiens számításai szerint például Nagy-Britanniában a fejlődő országokba irányuló export visszaesése miatt kb. 200 ezer fő veszítette el munkahelyét, a közvetett hatásokat is figyelembe véve pedig akár negyed millió.

Bár a nemzetközi pénzügyi szervezetek igyekeznek az adós országok összefogását megakadályozni és ez a törekvésük mindeddig sikerrel is járt, ha az adós országok helyzete tovább romlik, nem lehet kizárni egy általános fizetésmegtagadást sem. Egy ilyen akció a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásával járna és nehéz helyzetbe hozná a fejlett ipari országokat is.

Mindezek a felismerések – bár még távolról sem váltak általánossá – egyre inkább jelentkeznek a különböző nemzetközi fórumokon. Igy például az ENSZ 1988. októberi ülésén megállapították: súlyos politikai-társadalmi válság fenyeget, amely nem hagyja érintetlenül az adósságválság által eddig közvetlenül nem érintett fejlett régiók országait sem. A külső eladósodottság – amely a gazdasági fejlettség bizonyos fokának természetes velejárója – felgyorsította a világ polarizálódását, a fejlettebb és kevésbé fejlett országok közötti szakadék bővülését, s következésképpen a világ gazdasági, társadalmi és politikai instabilitásának jelentős forrásává vált. Túlnyomó volt az egyetértés abban is, hogy az adósságválság tartós megoldására csak az érdekeltek közös felelősségén alapuló átfogó stratégia alkalmazásával nyílik lehetőség. Az utóbbi időben ugyan erősödött a probléma súlyosságának felismerése a legfejlettebb országok részéről is, az átfogó rendezés szükségességének elismerése azonban gyenge, aminek a következménye az adósságproblémák változatlanul eseti kezelése.

VI. Az adósságkezelés lehetőségei hazánkban

A hazai adósságprobléma kezelési elveinek kidolgozásánál mindenekelőtt a nemzetközi tapasztalatok elemzéséből kell kiindulnunk, ezért az alábbiakban röviden összefoglaljuk ezeket.

1) A tartós és jelentős nemzetközi eladósodás a fejletlenebb országok fejlettebb országoktól való függésének egyik gazdasági formája, amely a múlt

század óta rendszeresen elsősorban a volt gyarmati országokat, a perifériára szorult országokat, valamint a legyötört nemzeteket sújtja. A nagyarányú nemzetközi eladósodás mögött tehát nem csak, sőt nem elsősorban az egyes eladósodott országok hibás gazdasági-politikai gyakorlatát kell látni, hanem a világgazdaság működésének egyfajta sajátosságát, azt, hogy a fejlettebb országok alkalmazkodásuk terheit gazdasági erejüknél fogva a velük kapcsolatban álló fejlettlenebbekre tudják áthárítani.

2) A jelenlegi adósságválságot az idézte elő, hogy az 1973-as kőolajárrobbanás után hatalmas mennyiségű szabad pénzforrás, a petrodollárok árasztották el a pénzpiacot. Ezt a pénzmennyiséget a fejlett ipari országokban az éppen kibontakozó recesszió miatt befektetni nem lehetett, ezért a bankok még áldozatok árán is (negatív kamatlábak mellett) a megtérülési szempontokat figyelmen kívül hagyva, szinte ráerőltették a fejődő és szocialista országokra. Ezek az országok a hiteleket részben súlyos cserearányveszteségeik fedezése céljából, részben felzárkózási kísérleteik miatt, ugyancsak a visszafizetés feltételeinek alaposabb mérlegelése nélkül, elfogadták.

3) A fejlődő és szocialista országok hitelfelvétele lényegében csak a hetvenes években jelentett ezen országok számára forrásbevonást. A nyolcvanas évek elejétől már megkezdődött az erőforrások kiáramlása e térségekből, és az évtized végéig már több erőforrás áramlott ki, mint amennyi a hetvenes évek bevitele volt. Mindez főleg az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának volt köszönhető, amely a hetvenes évek végétől igen nagymértékben megemelte a kamatlábakat. Emiatt az adós országok adósságállománya – jelentős nettó forráskiáramlás mellett is – tovább nőtt, kialakult az úgynevezett adósságcsapda.

4) Annak ellenére, hogy reálértékben az eredetileg kölcsönzött erőforrások már visszaáramlottak a hitelezőkhöz, a fejlődő és szocialista országok adósságállománya a nyolcvanas évtized végére 1300 milliárd dollárra emelkedett. Ez az összeg tulajdonképpen nem más, mint az irreálisan magas (olykor 20 százalékos) reálkamatlábak miatt felhalmozódott kamat. Jelenleg az erőforrások a fejletlenebb országokból a fejlettebbekbe áramlanak, növelve a közöttük meglévő már addig is óriási fejlettségbeli különbségeket.

5) A gyengébben fejlett országok a nagyobb kockázat miatt csak a fejlett ipari országokétól lényegesen magasabb kamatok mellett kaptak hitelt, így (főleg a kereskedelmi bankok) a fejlődő és szocialista országoknak nyújtott hitelekből jelentős exportprofitra tettek szert.

6) Az 1300 mrd dollárra duzzadt adósságállomány gyakorlatilag visszafizethetetlen, sőt még a kamatok sem törleszthetők, így a jelenlegi feltételek mellett az adóssághegy feltartóztathatatlanul tovább nő. Ez a következők miatt van így: az 1300 mrd dolláros adósságállomány éves kamatai mintegy

100 mrd dollárt tesznek ki. Az adós országoknak ekkora külkereskedelmi aktívumot kellene realizálniuk ahhoz, hogy az eladósodási folyamatot megállítsák. Az adós országok aktívumának valahol passzívumként kellene jelentkeznie, de ilyen ország nincs, mert a jelenlegi nagy nettó importőr, az Egyesült Államok kereskedelmi hiányát a japán és nyugatnémet aktívum tölti fel, a többi ország pedig kínosan ügyel arra, hogy külkereskedelmében nagyobb méretű hiány ne alakuljon ki. A kamatnak megfelelő exporttöbblet tehát realizálhatatlan.

7) Az előbbiek miatt nem lehet csodálkozni azon, hogy az adósságválság megoldására irányuló eddigi kísérletek sorra meghiúsultak, csak a válság "kezelését" sikerült elérni, vagyis azt, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszer ne omoljon össze. Ennek ára az volt, hogy egyre magasabb adósséghegyet görgetünk magunk előtt. A nemzetközi pénzügyi szervezetek által az átütemezni kényszerült adósokra erőltetett restrikciós gazdaságpolitika a gazdasági válság további elmélyülését hozta és jelentős társadalmi feszültségeket okozott ezekben az országokban.

8) Mindössze két ország van, amely jelentős eladósodását véglegesen meg tudta oldani. Az egyik Románia, amely a belső felhasználás korlátozásával biztosította az adósság visszafizetéséhez szükséges aktívumot (becslésünk szerint az eredetileg bevont erőforrások legalább 2-3-szorosát fizette vissza). A másik Dél-Korea, amely az input működőtőke révén hatalmas exportnövekedést produkált. Mindkettő egyedi eset, amelyet nem lehet általánosítani, tehát ezekből a példákból az adósságválság jelenlegi feltételek melletti megoldhatóságára való következtetést levonni nem szabad.

9) Bizonyos illúziók fűződnek az adósságcserékhez mint lehetséges megoldásokhoz. De ezek eddig csak az adósságállomány mindössze 4 százalékára terjedtek ki, és lényegesen nagyobb mértékben (több ok miatt) nem is alkalmazhatók. Az okok: nincs elég belső forrás; inflációt okoznak; a nemzetgazdaság kiárusításához vezetnek; s mindezek ellenére az adósságállomány (az adósságcsapdáról mondottak miatt) rövid idő alatt újraképződik, tehát az adott ország teljes kiárusítása sem szünteti meg az adósság növekedését.

10) A jelenlegi folyamatok előrevetítik a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlását. Az adósságválság már most jelentős fékezőerőt gyakorol a világkereskedelem bővülésére, a kölcsönösen előnyös kereskedelmi kapcsolatok kiterjedésére, és ez egyre inkább sújtja a fejlett ipari országokat is.

11) Az adósságválság jelenlegi feltételek melletti megoldhatatlanságát egyre szélesebb körben ismerik fel, de az igen erős ellenérdekeltségek miatt (például a nemzetközi pénzügyi szervek ellenállása) még évek kellenek, míg egy újfajta globális megközelítés feltételei megérlelődnek. Előbb-utóbb azonban erre

sor kell hogy kerüljön, annál is inkább, mert ez nem csak az adós, hanem a fejlett ipari országok érdeke is.

12) Az adós országok elementáris érdeke, hogy adósságkezelési stratégiájukat összehangolják, annál is inkább, mert ezt a hitelező országok már megtették. A Nemzetközi Valutaalap lényegében a hitelezők érdekképviseletének tekinthető, amelynek feladata, hogy az adós országokból a kamatokat kipréselje és egyben megnyissa azokat a nemzetközi tőke számára. Hasonlóképpen a hitelezők érdekeit képviseli az úgynevezett Párizsi Klub, amely a fizetésképtelenné vált országokkal foglalkozik. Az adós országok összefogását azonban a nemzetközi pénzügyi szervezetek igyekeznek megakadályozni, ezért a legnagyobb adósoknak egyedi kedvezményeket nyújtanak (pl. Mexikó), és általában az egyedi megoldásokat erőltetik a globális rendezési tervekkel szemben.

Az elmondottakból – megítélésünk szerint – elég egyértelműen az következik, hogy a nemzetközi adósságválságot és benne a magyar adósságproblémát is csak egy, az adós és hitelező országok összefogásával végrehajtott globális stratégiával lehet megoldani. Ennek feltételei egyelőre nem adottak, de valószínű, hogy egy 4-5 éves időszakon belül általánossá válik az a felismerés, hogy nincs más tartós megoldás. Mindebből hazánkra nézve az következik, hogy egy kettős stratégiát kell folytatnunk. Egyrészt a jelenlegi feltételrendszerhez alkalmazkodva biztosítani kell hazánk kielégítő mértékű gazdasági fejlődését és az európai gazdasági rendszerbe való fokozatos beilleszkedését, másrészt más adós országokkal összefogva keresni kell a nemzetközi adósságválság globális megoldásának lehetőségeit.

A) Adósságkezelés a jelenlegi feltételrendszerben

Mivel az adósságválság globális rendezésére jó esetben is csak 4-5 év múlva kerülhet sor, adósságkezelési stratégiánk kidolgozásánál első lépésben a jelenlegi feltételrendszerből kell kiindulni.

A felzárkózó típusú alkalmazkodás lehetőségei

A múltban az adósságkezelési politikára az volt a jellemző, hogy noha mindegyik gazdasági program megfogalmazta az eladósodási folyamat megállítását, a gyakorlatban végülis más szempontok kerekedtek felül. Így a nyolcvanas évek közepén a gazdaság dinamizálásának igénye indított el egy újabb eladósodási hullámot, legutóbb pedig a liberális eszmerendszer átgondolatlan alkalmazása (bevásárló-turizmus). Az "adósságkezelés" végülis abban állt, hogy nemcsak a törlesztésre, de a kamatfizetésekre is újabb és újabb hiteleket vettünk fel, a bruttó adósságállomány tovább nőtt. Ám az újabb és újabb hitelek feltételrendszere egyre keményedett, és egyre inkább erősödött a Nemzetközi Valutaalap szerepe is a magyar gazdaságpolitika fő irányainak

meghatározásában. Ettől a nem kívánatos és nem a magyar nemzeti érdekeket szolgáló gyámkodástól csak akkor tudunk megszabadulni, ha lényegesen tudjuk javítani fizetési mérlegünket. Az új magyar kormány is csak akkor kaphat nemzetközi elismerést és támogatást, ha ezen a téren eredményt tud felmutatni. Épp ezért a fizetési mérleg rövid távú javítása, annak ellenére, hogy forrásokat von ki a gazdságból, hosszabb távon elősegíti a gazdaság nemzetközi illeszkedését.

A fizetési mérleg javítása, illetve egyensúlyának megteremtése hazánkban a gyakorlatban mintegy 1 milliárd dolláros kereskedelmi mérleg aktívum és az áruforgalmon kívüli tételek (idegenforgalom) esetében mintegy 500 millió dolláros aktívum elérését igényli.

Ezen áruforgalmi aktívumot mindenekelőtt az export növelésével kell elérni, és itt maximálisan ki kell használni a magyarországi politikai változások által nyújtott potenciális lehetőségeket. Így alapvető kérdés, hogy a magyar áruexport elől (különösen a mezőgazdasági termékek esetében) elhárúljanak a különböző diszkriminatív akadályok, sőt bizonyos piaci előnyöket élvezzünk. A magyar közvéleményt egy agresszív piaci expanziós politikára kell ráhangolni, és a tömegpropaganda segítségével is el kell érni, hogy a piaci sikerek pozitív értékként épüljenek be a társadalom széles rétegének tudatába. Rendkívül fontos, hogy a múltba nézést egy előrenéző politikai attitűd váltsa fel, és olyan célokat tűzzünk ki, amelyek elérhetők, és a célok elérése növelje a nemzet önbizalmát. A Szabad Demokraták "tudjuk-merjük-tesszük" jelszavát, amely a pártállam lebontására vonatkozott, új tartalommal kell megtölteni: mi magyarok tudjuk, mit akarunk, szembe merünk nézni a nehézségekkel, és amit elhatároztunk, meg is tesszük.

Az erőteljes exportexpanzió mellett szükség van az ország importigényességének csökkentésére is. A fejlett ipari országokból származó importunk jelentős része nem technikahordozó, hanem a hiányzó hazai háttéripart pótolja. Épp ezért a hazai háttéripar erőteljes fejlesztésével az ilyen jellegű importot a műszaki színvonal veszélyeztetése nélkül lehet és kell is csökkenteni. Ez egyben a várható munkanélküliséget is csökkenti. Emellett az első időkben – a külkereskedelmi mérlegaktívum biztosítása érdekében – szükség lehet az import ellenőrzésére és esetleg a nem feltétlenül szükségesnek ítélt input korlátozására is.

Az aktívum másik fő forrása az idegenforgalom lehet, itt egyrészt folytatni kell a hazai kiutazások finanszírozási korlátozásának már bevezetett politikáját, másrészt tovább kell javítani a konvertibilis valutájú idegenforgalom fogadófeltételeit.

Ha sikerülne saját erőfeszítésből (és mindezek előtt exportexpanzió révén) a fizetési mérleg javítása, az ország nemzetközi tekintélye is növekedne, nagyobb lehetőség nyílna a működőtőke bevonására, ugyanakkor hiteleket

is kedvezőbb feltételek mellett kapnánk. Végülis a jelenlegi negatív spirál helyett egy pozitív visszacsatolási folyamatot lehetne beindítani, amikoris az elért sikerek további lehetőségeket teremtenének, az ország kijutna a válságból és megindulna a felzárkózás útján. Mindennek azonban záloga, hogy rövid távon vállaljuk az eladósodási folyamat megállításával járó terheket, és a szükséges aktívumot ne restrikcióval, hanem az áruexport és az idegenforgalmi bevételek dinamikus növekedésével érjük el. Hosszabb távon természetesen e politika sikeres folytatásához arra is szükség van, hogy a nemzetközi adósságprobléma globális rendezési terv keretében megoldásra kerüljön.

Az átütemezés veszélyei

Az előbbi offenzív típusú alkalmazkodáshoz azonban mindenekelőtt a gazdálkodásunkat kellene átalakítani. Ma sokan inkább a "törülköző bedobásával", vagyis a fizetésképtelenség bejelentésével látják enyhíthetőnek az adósságterheket. A nemzetközi tapasztalatok azonban arra intenek, hogy ez nem igazán jó megoldás, méghozzá a következő okok miatt:

- A hitelszerződések értelmében az átütemezés bejelentése azonnali felmondási jogot jelent a hitelezőknek az összes hitel tekintetében, vagyis az átütemezés esetén az összes fennálló finánchiteltartozásunk azonnal esedékessé válik.
- Újabb közép- és hosszúlejáratú finánchitel felvételére a következőkben – a külföldi tapasztalatok figyelembevételével – 5-10 évig nem számíthatunk. Ugyancsak megszűnik néhány évre a rövidlejáratú finánchitel.
- Áruvásárlásainkat csak készpénz-előrefizetés esetén tudnánk bonyolítani. Tartalékaink rövid idő alatt elfogynának, és attól kezdve csak az újonnan kiszállított áruink befolyt ellenértékéből tudnánk új import-árukat vásárolni.
- A lejáratokra bejelentett átütemezés semmivel sem hozná jobb helyzetbe a népgazdaságot, mert igaz, hogy egyrészről az esedékes lejáratokat nem fizetnénk, de jelenleg sem törlesztjük a lejáratokat másképpen, minthogy új hiteleket veszünk fel. Évek óta zavartalanul folyt a hitelek új hitelekből való törlesztése, nemfizetés esetén viszont új hitellel nem számolhatunk, ezért új forráshoz a hitelfizetések leállítása esetén nem jutnánk.
- Az adósságállomány akár részbeni átütemezési igényének bejelentése mellett is vállalni kellene a tőke kb. 20 százalékának törlesztését, a kamatok fizetését (feltehetően 1,5–3,0 százalék kamatfelár mellett). Ez egyben azt is jelentené, hogy a fizetési mérlegünket nem 5–700 millió dollárral kellene javítani, hanem 1,5 milliárd dollárral. Ez az import drasztikus csökkentésével járna.

– A jelentős importcsökkenés a nemzeti jövedelmet 10 százalékkal is csökkenthetné. Ez nagyságrendileg hasonló csökkenést jelentene a lakossági fogyasztásban, ami már esetleg csak jegyrendszer bevezetésével, fogyasztási cikkek tömeges hiányával lenne elérhető. Az import csökkenése és az export elkerülhetetlen erőltetése feltétlenül a termelési struktúra erőteljes romlását eredményezné.

Mindezeken túlmenően az átütemezés bejelentése – vagy annak kiszivárgása, hogy ezt komoly testületek fontolgatják – meghiúsitaná minden olyan törekvésünket, ami a külföldi működőtőke, technika, munkaszervezés stb. bevonásával, a világpiacba való jobb beépüléssel akarja elősegíteni a stabilizációt és a kibontakozást.

Ha mégis átütemezésre kerülne sor

Az elmondottak alapján az átütemezés elkerülése alapvető érdekünk. Ennek ellenére át kell gondolni, hogy mi történhet, ha mégis átütemezésre kényszerülünk, hogyan tudjuk azt a legkisebb megrázkódtatással elviselni.

A nyílt átütemezésnek két változata, formája lehetséges. Ki lehet várni azt a pillanatot, amikor "nincs tovább", s kényszerből megtenni a lépést. Ugyanakkor lehet egy másik alternatívát is választani. Ennek lényege: felismerve, hogy a külső feltételek javulása nélkül nincs érdemi megoldás, illetve megbizonyosodva, hogy ilyen feltételváltozásra belátható időn belül nem számíthatunk, a lépésre felkészülve kérjük az átütemezést. (Ez természetesen nem jelentheti az ügy "nagy dobra verését", ellenkezőleg, a legbizalmasabban kell kezelni a gazdasági kormányzásnak). Ebben az esetben mód lenne például az átmeneti kedvező hitellehetőségeket kihasználva a valuta- és devizatartalékok feltöltésére, bizonyos nemzetközi előkészítésre, a hazai lépések gondos kidolgozására, összehangolására stb. Mindezzel enyhíthetők lennének az átütemezés kétségtelenül rendkívül súlyos következményei. Mindenképpen szükséges – a nemzetközi kapcsolatokat is figyelembe véve – a változatok részletes kidolgozása, hatásaik felmérése, összehasonlítása, gondos mérlegelésük a tényleges döntéshozatalt megelőzően.

Az adósságcsere lehetősége

Mint a nemzetközi tapasztalatokkal foglalkozó fejezetben bemutattuk, az adósságcsere és hozzá hasonló egyéb módszerek nem jelenthetnek megoldást: az adósság rövid idő alatt újraképződik. Az adósságcserének különben is csak a fizetésképtelen országok esetében van nagyobb jelentősége, mert ekkor válik olcsóvá egy ország adóssága a másodlagos piacokon. Ezért hazánk esetében e módszereknek, egyes kivételes esetektől eltekintve, egyelőre nincs jelentőségük.

Adősságterhek mérséklése konszolidációs hitellel

Az elgondolás célja, hogy a következő 4-5 évre mentesítse a gazdaságot a forráskivonás alól és enyhítsen a gazdaság tőkeszegénységen. Ezt egy olyan

konzorciális hitellel kívánja megvalósítani, amelyben a hitelezők azok az államok, amelyek felé magyar adósság áll fenn. A hitel összege a következő négy-öt év magyar adósságszolgálatával, mintegy 15 milliárd dollárral lenne egyenlő, és kizárólag arra lenne felhasználható, hogy abból fizetésre kerüljön a következő öt évben esedékes tőketörlesztési és kamatfizetési kötelezettségünk. Ez a mechanizmus biztosítaná az adósságszolgálat folyamatosságát, ugyanakkor a hitelező-struktúra átalakítását is az üzleti alapon történő hitelezőkről a politikai motivációk alapján történő hitelezőkre. A hitel törlesztése úgy történne, hogy a konzorciumban résztvevő országok cégei és vállalkozói a konzorciumtól megvennék a követeléseket, és kizárólag Magyarországon tőkebefektetésre használhatnák mindaddig, amíg a kölcsön törlesztése ilyen módon teljes összegében meg nem valósulna. Végülis ez a megoldás egyfajta adósság-tőke cserének fogható fel, és minden bizonnyal nálunk is jelentkeznének azok a problémák, amelyek a nemzetközi tapasztalatok szerint az ilyen adósság-tőke cserét kísérik. Ha a jelzett volumenben az elképzelés megvalósitása nem is látszik valószínűnek, a módszer segítség lehet az adósságterhek enyhítésében.

Kombinált módszerre van szükség

Az adósságkezelésnek rövid távon nincs egyedül célravezető módja. Amennyiben az offenzív megoldás mellett döntünk (vagy talán jobb úgy fogalmazni, hogy nem kényszerülünk rá a nyílt átütemezésre), úgy az aktívum elérésére irányuló erőfeszítéseket az adósságterhek mérsékelésére vonatkozó erőfeszítésekkel célszerű párosítani. Paradox módon, minél jobb eredményeket érünk el a fizetési mérleg javítása terén, annál könnyebben kapunk hitelt, és annál könnyebben tudjuk országunkat a működőtőke számára is vonzóvá tenni. Természetesen ennek ellenkezője is igaz: a rossz fizetési mérleg-eredmények hitelképességünket is rontják. Emiatt lenne döntő jelentősége annak, ha az új kormány abban a 6-8 hónapban, amelyben a nemzetközi üzleti világ megelőlegezi a bizalmat, jelentős eredményeket érne el a fizetési mérleg javítása terén.

E célt azért lenne szükséges a legfőbb prioritás rangjára emelni, mert siker esetén az ország mozgástere megnövekedhetne, és lehetővé válna a lakosság életszínvonalának stabilizálása is. Ellenkező esetben elvesztenénk a rendszerváltáshoz kapcsolódó bizalmat, és az eddigiekhez hasonlóan tovább sodródnánk egy lengyel-jugoszláv típusú gazdasági patthelyzet felé.

B) A globális stratégia kidolgozásában való közreműködés

A nemzetközi adósságválság jelenlegi feltételek melletti megoldhatatlanságáról korábban mondottak értelmében tejesen világos, hogy az A) pont alatt felsorolt módszerek nem hozhatnak hosszú távú megoldást Magyarország adósságproblémájára sem.

Tulajdonképpen csak rövid- középtávú kezelésre alkalmasak, és ez alatt az idő alatt kell elérni, hogy a nemzetközi adósságválság egy globális megközelítésben kerüljön megoldásra. Ez a megoldás nem lehet más, mint az adósságok fokozatos, arányos teherviselést feltételező leírása, hiszen a korábban már említett okok miatt az adósságok visszafizetése fizikai képtelenség. Az adósoknak egyébként minden erkölcsi jogalapjuk megvan arra, hogy az adósságok leírását kérjék, hiszen az eredetileg kölcsönzött tőkét reálértéken már visszafizették, a hitelállomány tulajdonképpen nem más, mint a felhalmozódott kamat. A kamatfelhalmozódást az Egyesült Államok gazdaságpolitikája idézte elő, és a fejlődő országok még kedvezőtlenebb feltételek mellett jutottak hitelekhez, mint a fejlettek, így a kereskedelmi bankoknak már eddig is jelentős extraprofitjuk származott a fejlődőknek való hitelezésből.

Természetesen a nemzetközi pénzügyi szervek mindaddig, ameddig a fennálló körülményekből hasznuk van, ellenezni fogják a globális leírást. Épp ezért az adós országoknak össze kell fogni érdekeik védelmére. Magyarország játsszon aktív szerepet ebben az összefogásban. A többi adós országgal együtt végezzen kutatásokat az eladósodási folyamat tényleges okainak feltárására, az erőforrások áramlásának bemutatására, a jelenlegi helyzet tarthatatlanságának bizonyítására, végül tegyen javaslatokat a globális megoldás különböző módozataira. Mindezeket minden lehetséges nemzetközi fórumon és a nemzeti szak- és politikai sajtóban népszerűsíteni kell, és ezzel nyomást kell gyakorolni az ipari országok vezetőire és a nemzetközi pénzügyi szervezetekre.

Ezen túlmenően erőfeszítéseket kell tenni az eladósodott országok minél egységesebb fellépésére a hitelezőkkel szemben.

Természetesen ez a tevékenység kormányszinten nem folytatható, a nemzetközi pénzügyi szervezetek ellenkezése miatt. Ám demokratikus rendszerekben senki sem tilthatja meg az ellenzéki pártoknak és a szakszervezeteknek, hogy fellépjenek a dolgozók érdekeinek védelmében. A nemzetközi adósságválság tekintetében a baloldali pártok és szakszervezetek (még a fejlett ipari országokban is) nagyjából hasonló, és a jelen anyagban is körvonalazott álláspontot foglalnak el. Így tulajdonképpen adott a lehetőség, hogy a hazai baloldali ellenzék és a szakszervezetek kialakítsák a széleskörű nemzetközi fellépéshez szükséges kapcsolatrendszert. E munkában azonban hathatós kormányzati támogatás is szükséges.

Úgy gondoljuk, hogy a jelenlegi korszak legsúlyosabb gazdasági problémáját az eladósodást csak az A) és B) pont alatt leírt stratégiák egyidejű alkalmazásával lehet eredményesen kezelni.

Forrásjegyzék:

1. **Illés Iván:** Az ország nemzetközi adóssághelyzetéről. (Kézirat 1989.)
2. **Csorba Zoltánné:** Adósságot a természetért cserébe. (Kézirat 1990.)
3. **Csorba Zoltánné:** Az eladósodottság problémája. (Kézirat 1990.)
4. **Horváth Éva:** A nemzetközi adósságválság megoldásának lehetőségei. (Kézirat 1989.)
5. **MNB Nemzetközi Pénzügyi Elemzések Osztálya:** A nemzetközi adósságválság megoldásának lehetőségei. (MNB Devizapolitikai Főosztály 1989. augusztus 3.)
6. **T.A. Mathias:** The amaring story of the dept bomb. (Breakthrough, a publication of Global Education Associates. vol 10. IV. 1 Summer/Fall 1988)
7. **Lóránt Károly:** A magyar gazdaság eladósodásának okai és következményei. (Kézirat 1989.)
8. **Dr. Nyilas András:** Gazdasági válság – adósságválság Magyarországon. (Kézirat 1989.)
9. **Borbély Szilvia:** Adósság-anatómia Latin-Amerikában. (Kézirat 1989.)
10. **Nagy Sándor:** Nemzetközi adósságcsapda. (Kézirat 1989.)
11. **Szegő Andrea:** Világgazdasági függés, eladósodás, válság. (Kézirat 1989.)
12. **Komár Lajos:** A külföldi eladósodásból történő kibontakozás lehetősége és programja. (Kézirat 1990)
13. **Magyar Nemzeti Bank** (kiad.): A nyugati valutákban fenálló adóssághelyzetünk menedzselésének néhány főbb kérdése. (Kézirat 1990. február)

ANDOR LÁSZLÓ

Ellenvélemény az adósságválságról

Az ország adósságával kapcsolatban a szakmai és laikus közvéleményben egyaránt sokféle nézet él. Szélsőséges elgondolásokkal csak laikus megnyilvánulásokban találkozunk. Ilyen például az, hogy a felvett hiteleket a kamatokkal együtt az utolsó centig vissza kell fizetni. Vagy azért, mert "így nyerhetjük vissza a Nyugat bizalmát" vagy azért, mert "nem is olyan nagy az az adósság". A másik szélsőség szerint egy centet se szabad ezután kifizetni adósságszolgálat címén, akár azért, mert "a hiteleket a pártállam és kiszolgálói vették fel, és mi ettől elhatároljuk magunkat", akár arra hivatkozva, hogy "ezt az adósságot az imperialisták varrták a nyakunkba, ennélfogva jogtalan követelés velünk szemben." E kijelentések mindegyikében van igazságtartalom, viszont jellemző rájuk, hogy kiragadják a valóság egy-egy mozzanatát és az összes többi körülményt figyelmen kívül hagyják.

A nézetek szakmai berkekben is igen különbözőek az adósság eredetét és menedzselhetőségét illetően. Megegyeznek viszont a két szélsőség kizárásában, vagyis, hogy a jelenlegi adósságállomány egyszerűen nem fizethető vissza teljes egészében, illetve hogy az adósságszolgálat egyoldalú lépéssel történő felmondása semmilyen értelemben nem megoldás. Ezen kívül az is megállapítható, hogy hazánkban a polgári pártokhoz közel álló közgazdasági szakértők megnyilatkozásaiban, s így a tömegkommunikációban általában az eladósodásról vallott nézetek azon csoportjával találkozhatunk, mely a ma már jóval 20 milliárd dollár fölötti adósságállományunkat döntően belső, gazdaságpolitikai okokra vezeti vissza, és felhalmozódásáért azt a korábbi politikai vezetést teszi felelőssé, amely – "tekintet nélkül a közgazdasági, egyensúlyi követelményekre és a szakértők tanácsaira" – politikai, ideológiai elkötelezettsége miatt nem volt hajlandó lemondani a növekedés és az életszínvonal preferálásáról, valamint a szovjet orientációról. E túlhaladott elméleti tételeken nyugvó, a valós tényeket szelektíven figyelembe vevő vélekedéshez az alábbi sarkalatos feltételezések, állítások kapcsolódnak:

1. Magyarország eladósodása vizsgálható, értelmezhető önmagában, a globális kontextusból kiragadva.
2. A Nemzetközi Valutaalap stratégiája alkalmas a válság megoldására.
3. Magyarország döntően belső, gazdaságpolitikai okokból kifolyólag adósodott el.
4. A kibontakozásnak egyetlen, objektíve adott, "szakmai" szempontok alapján meghatározható útja van.
5. Függőségünk kizárólag az eladósodásból következik.

A tanulmány hátralévő része – e bevett nézetekhez képest *ellenvélemény* – e téves állításokat, feltételezéseket hivatott megcáfolni. Az általam helyesnek tartott, és a felsoroltakkal ellentétes értelmű premisszákat és következtetéseket az öt fejezet címe tartalmazza.

Nem szabad megfeledkezni továbbá arról, hogy az egyes vélekedések hamissága távolról sem elegendő annak megakadályozásához, hogy azok köré a gyakorlatra irányuló elképzelések... szerveződjenek.

A különböző – most már politikai pártokhoz is kötődő – gazdaságpolitikai koncepciókban egészen eltérő, hol központi, hol marginális szerepet kap az adósság problémája. Ez kifejezi azt az ambivalens viszonyt, amely a gazdaságpolitika és az adósságszolgálati kötelezettség között fennáll, hogy ugyanis egyrészt az adósságszolgálat ma a gazdaságpolitika legszigorúbb, szűk mozgástér keretei közé szorító determinánsa; másrészt viszont az ország fejlődésére nézve súlyos és hosszú távú következményekkel jár, a gazdaság szerkezetét torz módon változtathatja meg, ha a gazdaságpolitika kizárólagos prioritást ad az adósságon keresztül érvényesülő pénzügyi kényszernek. Így a legnehezebb, s mégis legfontosabb feladat ezen ambivalens helyzet realitásokkal számoló értelmezése és feldolgozása.

Sajnálatos és tragikus, hogy ez a fogalmi tisztázás a társadalom nyilvánossága előtt még egy olyan időszakban sem végezhető el, amikor a folyamatok következményei aligha érzékeltethetők a közgazdasági szakzsargonnal, csak lírai betétekkel, melyek közül Czuczor Gergely *Mohács* című versének disztichonjai kívánkoznak az élre:

"Főúri gőg és visszavonás pártokra szakasztá
A honnak kebelét gyáva királyok alatt.
Tágult a fegyelem, gúny lett a harci fenyíték,
Vélte magát úrnak följogosítva ki-ki,
Isteni ostorkint ült úr jobbágya nyakára,
S a pórnak kicsikart vére kiálta bosszút.
S megnehezült a világbírónak ítélte, s lőn a
Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács."

Megtévesztő lehet, hogy a versben kizárólag a vész belső, hazai előzményeiről van szó. De éppen az adott korszak, a XVI. század történelmi szituációjának ismerete szolgál például arra, hogy a feltartóztathatatlan külső túlerőt a legjobban szervezett védelem sem hatálytalaníthatta volna. A belső anarchia (magyarul: rendező elv hiánya; aktuális értelemben: "se terv, se piac") szerepe abban áll(t), hogy az elkerülhetetlen veszteségek és áldozatok a történelmi katasztrófa mértékéig fejlődtek.

A mai válság kialakulásáért és primer, objektíve érvényesülő hatásaiért ugyanúgy nem hibáztatható a kádári vezetés, mint ahogy Horthy, Bethlen, Kállai és Bárdossy nem hibáztatható, a II. világháború kitöréséért. De azért már nyilvánvalóan felelősek, hogy ebben a háborúban elhibázott, sőt bűnös döntéseikkel sok százezerrel növelték meg a halálos áldozatok számát, és a nemzeti vagyon jelentős részének megsemmisülését okozták. Sajnos úgy tűnik, hogy a kádárista vezetés a felsorolt személyeknél is kevésbé értette meg a nemzetközi gazdasági és politikai helyzetet, tájékozódó képessége után cselekvőképességét is elvesztette, s a válság hatásainak felerősödése folytán ma felmorzsolódnak az életszínvonal javításában több évtized alatt nehezen elért eredmények, és semmi sem szab gátat annak, hogy a nemzeti vagyon jelentős része külföldre vándoroljon, vagy kevesek kezén halmozódjon fel.

A belső okok elsődlegességét hangoztatók ("internalisták") részéről időnként az alábbi régi angol mondóka filozófiájával is találkozhatunk:

"Egy szög miatt a patkó elveszett,
A patkó miatt a ló elveszett,
A ló miatt a lovas elveszett,
A lovas miatt a csata elveszett,
A csata miatt az ország elveszett,
Máskor verd be jól a patkószeget!"

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy még ha az általános hanyag patkolás ténye megállapítható is, előfordulhat, hogy a csatavesztést nem ez okozza, hanem az ellenség nagyarányú létszámbeli fölénye, túlereje, helyzeti előnye stb. Ezért a folyamatban lévő országvesztésből nemcsak azt kell megtanulnunk, hogy máskor körültekintőbben kell elvégezni a patkolást, hanem azt is, hogy amíg a nemzetközi erőviszonyok ilyenek, amíg a világgazdaság és politika rendje nem változik meg gyökeresen, addig az országot, a védelmet (és a patkolást) arra tekintettel kell megszervezni, hogy az ország folyamatosan ki van és ki lesz téve a korábbiakhoz hasonló vagy azoknál is súlyosabb külső kihívásoknak, megpróbáltatásoknak és megrázkódtatásoknak. Erről szól a következő öt fejezet.

1. A magyar eladósodás a globális adósságválság része

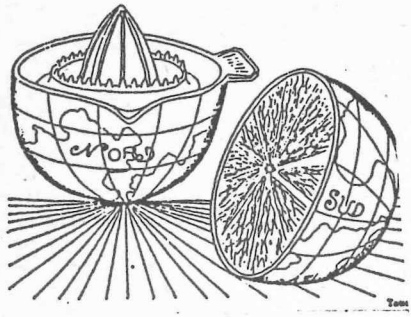

"Szétcsörtetett a Láznak csapata,
Betűt, vonalt, színt és hitet kiváltott,
Hályogot tépett a magyar szemen
S mink nézetjük most vele a világot"
(Ady Endre)

Magyarország eladósodása a hetvenes és nyolcvanas évek során teljes mértékben a világméretű adósságválság kibontakozása keretében következett be. Ezért hazai folyamataink vizsgálatához a kulcsot a globális pénzügyi egyensúlyhiány megértése jelenti.

A világgazdaság integrálódásának előrehaladásával a tőkés gazdaság mechanizmusai egyre határozottabban kiléptek a nemzetállamok keretei közül, és – módosult formában – nemzetközi, majd globális jelleget öltöttek. Az egyre szorosabbra fűződő kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok következtében az országhatárok egyre kevésbé bizonyultak hatékonynak a konjunktúra, dekonjunktúra, a válságok szempontjából. S mivel az egyenlőtlen fejlődés szabályainak megfelelően a határok különböző oldalaira kerültek a relatív tőkefelesleggel rendelkező, illetve tőkehiányos gazdaságok, újra és újra, egyre több országot érintve és egyre súlyosabb megrázkódtatást okozva jelentkeztek a tőkés gazdaság normális működéséhez hozzátartozó likviditási válságok.

A jelenlegi már a harmadik a nagy nemzetközi adósságválságok sorában. Kitörését a hatvanas és hetvenes évek világgazdasági folyamatai készítették elő. A II. világháború végén kialakított nemzetközi pénzügyi rendszer az Amerikai Egyesült Államok világgazdasági hegemóniájára épült, s a dollár kulcsvalutaként való használatával, valamint a washingtoni székhelyű nemzetközi pénzügyi intézmények (Nemzetközi Valutaalap, Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank) segítségével biztosítani tudta a nemztközi pénzügyi egyensúly stabilitását, a kereskedelmi és tőkemérlegek kiegyensúlyozását. A hatvanas évek második felének változásai (a profitráta süllyedése és a koncentráció felgyorsulása a fejlett tőkés országokban, a vietnami háború és az Egyesült Államok kereskedelmimérleg-hiánya, az eurodollárpiacok kialakulása és a dollárral szembeni bizalom megingása, a kelet-nyugati kapcsolatok élénkülése) azonban átstrukturálták a fizetési mérlegeket, destabilizálták az árfolyamokat. 1971-ben fel kellett függeszteni a dollár aranyra válthatóságát és le kellett értékelni az amerikai valutát. Megkezdődött az

árfolyamok lebegtetése, ami nagyfokú bizonytalansági tényezőt vitt a fizetési mérlegbe, instabillá tette a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokat.

A centrumországokban a hetvenes évek elején recesszió kezdődött, a nagy monopóliumok azonban a stagnálás ellenére is emelni tudták eladási áraikat. A kialakuló válság globális jellegét igazolta, hogy ezzel nemcsak az amerikai vagy brit mammutvállalatok tudtak élni, de lényegében ezt a lehetőséget használta ki az OPEC is, és az olajárak drasztikus fölemelése által az olajtermelők rendkívüli jövedelmekhez jutottak. Ezekből a pénzvilág központjaiban nagyösszegű betétek keletkeztek.

A betétek (a "petrodollárok") kihelyezése viszont nem volt egyszerű, mivel akkor a centrumországokban a beruházási kedv az egyre lejjebb szálló kamatlábak mellett is lanyha volt, és ezt csak rontotta az olajsokk által kiváltott tanácstalanság. A megoldás a harmadik világ eladósítása lett. A fejlődő (és köztük egyes szocialista) országok pedig szívesen fogadták az ajánlatokat, hiszen az alacsony reálkamatok kedvezőnek tűntek, és nagyszabású fejlesztési terveikhez, új beruházásaikhoz sok pénzre volt szükség. Sokan közülük úgy gondolták, hogy a bő és olcsó forrásokból fegyverzetük korszerűsítésére és presztizsberuházásokra is futja. A törlesztést az új kapacitások termékeiből és elsősorban a centrumországokba irányuló export bevételeiből vélték megoldhatónak. De míg az olajtermelők a kartellszerű áremeléssel korábban elképzelhetetlen jövedelmekhez jutottak, a nem olajtermelő fejlődő országok az olajszámla megemelkedéséből adódó fizetésimérleg - hiányukat is az olcsónak tűnő hitelekből voltak kénytelenek fedezni, ami a korábban sem teljesen homogén harmadik világon belüli további differenciálódást is érzékelteti.

Ez a folyamat a globális hitelállomány folyamatos növelésével megteremtette a nemzetközi adósságválság kirobbanásának feltételeit. Azok az országok pedig, amelyek jelentősebb struktúraváltás nélkül ismétlődően hitelfelvétellel finanszírozták fizetésimérleg-hiányukat, menthetetlenül belesétáltak az adósságcsapdába. Az adósságcsapda akkor zárult be a hetvenes évek hitelfelvevői fölött, amikor 1979-ben az Egyesült Államok központibankrendszere drasztikusan megszorította monetáris politikáját és a kamatlábak gyorsan megemelkedtek. E lépés okait és előzményeit az Egyesült Államok hetvenes évekbeli gazdasági és politikai fejleményeiben találjuk meg.

A neokonzervatív fordulat – melynek a szigorú monetáris politika az egyik fő eleme volt – határozott, sőt agresszív válasz volt mindazokra a fejleményekre (a hetvenes évek válsága, a vietnami tragédiából és a Watergate-botrányból származó presztizsveszteség, a fejlődő országok mozgalmainak eredményei, az olajsokkok, az amerikai gazdaság stagnáló termelékenysége, a stagfláció, az iráni túszdráma, a dollár tartós leértékelődése stb.), amelyek a korábbiakhoz képest jelentősen meggyengítették a nemzetközi és

elsősorban az amerikai tőke pozícióit. A jobboldali ideológiai kampányokhoz 1979-80-tól a fegyverkezési verseny új hulláma és az embargópolitika megszigorítása társult.

1979-ben az amerikai központibank-rendszer – a jórészt az olajáremelkedés következtében felgyorsult inflációra hivatkozva – szigorú monetáris politikát vezetett be, amelynek valódi funkciója a recesszió előidézésével a profitráta helyreállítása, illetve az amerikai gazdaság növekedéséhez (elsősorban az alacsony belföldi megtakarítások miatt) hiányzó források külföldről történő bevonása volt. Az égbe szökő kamatlábak rövid távon a recesszió 3-4 éves elmélyülését hozták, a későbbiekben azonban valóban kedvező feltételeket jelentettek a tőkék amerikai befektetéséhez.

Azokban az országokban pedig, amelyek éltek a hetvenes évek olcsó hitelfelvételi lehetőségeivel, egyidejüleg fizetési válság állt elő. Ez lehetetlen helyzetbe hozta az adósoknak kiszolgáltatott nagybankokat is, amelyek azonban továbbra is vállalták a hazárd finanszírozást, miáltal a globális adósságállomány továbbra is szakadatlanul és 1989-re becslések szerint 1400 milliárd dollárra emelkedett. A bankok a hitelpolitikát tekintve az IMF-re bízták magukat, amely a 20 százalékos szavazati arányon keresztül egyértelműen az amerikai érdekeket képviseli a problémák kezelésében.

A hitelfelvételek egyoldalú és drasztikus megváltoztatása az eladósodási probléma robbanását váltotta ki a fejlődő országokban. A hitelek egyharmada mozgó kamatozású volt, s így az adósságszolgálat abszolút nagysága és az exportbevételhez viszonyított aránya szinte egyik napról a másikra emelkedett meg. S mivel a hitelfelvétel a nemzetközi kulcsvalutában történt, a törlesztéshez, a kamatfizetéshez egyre több árut kellett az adósoknak a centrumországok piacaira szállítaniuk. Ezt azonban megakadályozta a centrumországokban elmélyült recesszió. A fejlődő országok exportlehetőségeinek beszűkülése mellett a termékekre irányuló kereslet visszaesése miatt exportáraik (köztük az olajárak is) csökkentek, s így már kétszeresen is csökkentek azok a konvertibilis devizában elszámolt jövedelmek, amelyekből az adósságszolgálatot teljesíteni kellett volna. A hitelezőkkel szemben fennálló kötelezettségek így fokozatosan teljesíthetetlenné váltak. 1982-ben bejelentette fizetésképtelenségét Mexikó, majd számos más eladósodott ország volt kénytelen hasonló lépésre elszánni magát.

A pénzügyi csőd sújtotta országokból a pénztulajdonosok rövid idő alatt kivonták betétjeiket. A külföldi tőke kivonult és távoltartotta magát. S mivel az adósságszolgálat és a tőkemenekítés együttesen messze meghaladja az új hitelek nagyságát, 1982 óta mindmáig jellemző a "perverz" tőkeáramlás, vagyis az, hogy a periféria adós országai nettó forrásátadással segélyezik a centrum hitelezőit.

A megemelkedett adósságszolgálat által felfokozott exportkényszer roppant kedvezőtlenül hatott az adós országok dolgozóinak reálbérére és életszínvonalára, de a források kiszívása beszűkítette a beruházási lehetőségeket is – általános stagnálást idézve elő. Az adós – és főleg nyerstermék-exportőr – országok növekvő devizaszükségletük miatt fokozták a világpiacon kínálati aktivitásukat, ez még inkább csökkentette exportáraikat, ami csak súlyosbította a recesszió és az ebből fakadó kereslethiány negatív visszacsatolását. Mindezek következtében a fejlődő országok cserearány-mutatója (terms of trade) 1980 és 1987 között 33 százalékkal romlott, ami – ahol azt a nemzetgazdasági mechanizmus egyáltalán lehetővé tette – a gazdaságtalan export erőltetését vonta maga után. Ezek az országok – fejlesztési források hiányában – termelékenységükkel nem lehetnek versenyképesek. Ezért – ahol még egyáltalán van önálló gazdaságpolitika és nem enyésztek el teljesen a beruházási törekvések – kénytelenek a munkaerő-igényes ágazatok felé orientálódni (textilipar, elektronikai összeszerelő ipar stb.), ahol a munkaerő árának alacsonyságával versenyezhetnek. Ez pedig – mivel főleg egymásnak jelentenek konkurenciát – ismét egy önmagát erősítő folyamat.

A fejlődő országok drámai, önerőből leküzdhetetlen fizetésimérleg-hiánya csak egy eleme a globális pénzügyi egyensúlyhiánynak. A nyolcvanas években halmozódott fel Japán és az NSZK szintén kezelhetetlen aktívuma, és ezzel szimmetrikusan az Egyesült Államok megdöbbentő passzívuma, mely által az USA a világ legnagyobb hitelezőjéből öt év alatt a világ legnagyobb adósává vált. Ez azonban – egyelőre – azért nem járt túlzottan kellemetlen következményekkel Washington számára, mert a nemzetközi pénzvilágot ő maga irányítja, és mert saját, kiváltságos helyzetben lévő valutájában adósodhatott el.

A nyolcvanas évek neokonzervatív kurzusa azonban – amellett, hogy teljes mértékben destabilizálja az adós országok társadalmait – nemcsak a perifériákon, hanem a fejlett tőkés országok többségében is feszültségekhez vezetett, mivel a látványos konjunktúrát csak nagy áldozatok árán valósíthatta meg.

Ennek jelei és következményei:

- nagyarányú munkanélküliség (Egyesült Királyság, NSZK, Franciaország);
- külső és belső eladósodás (Egyesült Államok, Egyesült Királyság);
- igen nagy költségvetési hiány (Egyesült Államok, Olaszország);
- tömeges elszegényedés (Egyesült Államok, Egyesült Királyság);
- ökológiai problémák halmozódása (mindenütt).

Ezen problémák megoldatlansága és adott politika melleti megoldhatatlansága megköveteli a politikai konzekvenciák levonását (ennek előszele volt a brit kormányzat megingása). A jelenlegi nyugati kormányerők néhány év

alatt felélik a kelet-európai rendszerek bukásából származó erkölcsi-politikai tőkéjüket is. A centrum gazdaságainak saját növekedésük érdekében is hozzá kell járulniuk a perifériák újjáépítéséhez és fizetőképessé tételéhez. Az Egyesült Államoknak erőfeszítéseket kell tennie a belföldi megtakarítások jelentékeny növelésére, a fogyasztás csökkentésére. Mindezek következtében a tőkés országok számára egyre halaszthatatlanabbá válik a külső és belső társadalmi feszültségek kezelése, ami a jelenlegi elnyomó-agresszív viszony elvetését, és egy új, kooperatív-partneri kapcsolatrendszer kiépítését kényszeríti ki.

(International Viewpoint)

2. *Az IMF csak a válság mélyítésére alkalmas*

"Megöl a disznófejű Nagyúr,
Éreztem, megöl, ha hagyom,
Vigyorgott rám és ült meredten,
Az aranyon ült, az aranyon.
Éreztem, megöl, ha hagyom."
(Ady Endre)

Az adósságválság kezelésében főszerepet játszik a Nemzetközi Valutaalap (IMF), melyben a fejlett tőkés országoknak van döntő szavazattöbbsége, és a kvótaarányok és a szavazási szabályok miatt stratégiai kérdésekben döntést hozni az Egyesült Államok egyetértése nélkül gyakorlatilag lehetetlen. Bár az IMF maga csak egy százalék erejéig vesz részt a nemzetközi hitelezésben, mégis egyoldalúan képes diktálni az adósoknak a finanszírozási feltételeket. Magyarországon a vájtfülűek számára korábban is nyilvánvaló volt, 1989 végétől pedig szélesebb körben is ismertté vált, hogy kormányunk is az IMF-program feltételek nélküli végrehajtását vállalta fel. Az utóbbi évtized során erre számtalan példa volt már a hozzánk hasonló fejlettségű (főleg latin-amerikai) eladósodott országok körében, és kivétel nélkül mindegyik tragikus következményekkel járt. Ennek oka a következő.

Az IMF a perifériák eladósodott országaiban nem a hosszú távú fejlődés és növekedés szempontjainak ad prioritást, hanem az áru- és szolgáltatás-export növelésének, hangsúlyozva a folyó fizetési mérleg aktivizálásának szükségességét. Ezt az alábbi eszközökkel véli és ígéri elérhetőnek:

1) A költségvetés hiányának megszüntetése, illetve a központosítás csökkentése, valamint a lakossági jövedelmek devalválása – a belső vásárlóerő visszaszorítása érdekében.

2) A nemzeti valuta leértékelése – a konvertibilis piaci értékesítés preferálása érdekében.

3) Általános liberalizáció, privatizáció és dereguláció – a nemzetgazdasági szempontok háttérbe szorítására és a magántőke és profitérdekek előnyben részesítésére.

A liberális (neoklasszikus, monetarista) gazdasági doktrina értelmében ezen intézkedések eredményeként a termelők megszabadulnak a teljesítményromboló állami kötöttségektől, kialakulnak az igazi piaci viszonyok, a gazdaság nyitottá, a külpiaci hatásokra érzékennyé válik, teljesítménye megmérődik a világpiacon, struktúrája és árai annak következményeihez igazodnak, kiszelektálódik a gazdaságtalan termelés, fellendülnek viszont a perspektívikus, elsősorban exportra termelő, korszerű iparágak, a gazdaság

egy új struktúrában dinamizálódik, és egy világpiaci orientációjú, egyensúlyi növekedési pályára áll rá, amelyen megteremti a forrásokat nemcsak önnön növekedéséhez, hanem az adósságszolgálat teljesítéséhez is. Ezen eredmények érdekében vállalni kell az átmeneti (1-2 évig tartó) áldozatokat: a nagyarányú inflációt és növekvő munkanélküliséget, mert e "keserű pirula" lenyelése 5-10 év után már tartós, sőt végleges gyógyuláshoz vezet.

Mi történik valójában az IMF-programot követő országokban, és köztük Magyarországon? Mivel a globális adósságválság kitörése (1982) óta a nemzetközi bankvilág az adós országok IMF-megállapodásaitól teszi függővé hitelezési készségét (a növekvő adósságok további finanszírozását), az eladósodott országok az IMF-nek teljes mértékben kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. Különösen így van ez az olyan nyitott, importfüggő, sebezhető gazdaságok esetében, mint a magyar. Egy-egy ország szuverenitása, függetlensége néhány hét vagy hónap alatt semmivé foszlik. A kormányok anyagi tartalékok és társadalmi bázis hiányában nem vállalhatják fel az IMF-fel történő szakítást, így végre kell hajtaniuk a rendkívül udvariasan, ajánlások formájában előadott követeléseket, amelyek általában túlmennek a szűken értelmezett közgazdasági kérdéseken, politikai és ideológiai elemeket is tartalmaznak, terhei pedig az adós ország dolgozóira nehezednek. A legnagyobb teher a fokozott és azonnali exportkényszer. Ezt csak úgy lehet elérni, ha nemcsak a fogyasztást, a reálbéreket szorítják le szakadatlanul, hanem minimalizálják (általános restrikció útján) a beruházásokat is.

A fizetésmérleg-pozíció javításában (aktivizálásában) az IMF által ajánlott út követése minden ponton problematikus.

1) A dolgozóknak romló reálbérek mellett kell javuló teljesítményt nyújtani, ami az általános életszínvonal csökkenését, a társadalmi minimum alatt élők számának gyorsuló növekedését jelenti; nagy tömegek tartós, egy-két év alatt helyrehozhatatlan leszakadása következik be. Elszegényedő és marginalizálódó tömegekkel pedig nehezen képzelhető el a nemzetközi versenyképesség javulása.

2) A beruházások kényszerű visszafogása egyáltalán nem a gazdasági fejlődés (legkorszerűbb ágazatok és infrastruktúra kiépítése) felé hat, hanem megmerevíti a struktúrát, mivel azonnal csak a meglevő kapacitásokból lehet növekvő teljesítményt kihajszolni, a hosszú távú megtérülés (oktatás, K+F, infrastruktúra) nem minősül gazdaságosnak. A külföldi (működő) tőke távozik vagy távol marad, mivel egy instabil politikai és likviditási helyzetben és egy devalválódó valutában kellene értékesülnie, ami roppant bizonytalan és kockázatos, és a minél gyorsabb megtérülés kikényszerítésére, más néven rablógazdálkodásra ösztönöz. A beruházások ellehetetlenítése következtében a gazdaság azt a növekedést sem mutatja, amelyre képes lenne, s így a stagnáló gazdaság következtében stagnáló teljesítőképesség előbb-utóbb ösz-

szeütközik a növekvő adósságállomány miatt növekvő jövedelemkivonással, ami fizetőképtelenség, pénzügyi csőd formájában jelenik meg.
3) A tőkés piacokra átirányított termelés a fejlesztés visszafogása miatt szinte kizárólag az árakkal, mégpedig egyre alacsonyabb áraival tud versenyezni, és nem a korszerűséggel, minőségi jellemzőkkel, járulékos szolgáltatásokkal. Miközben a periféria a gazdaságtalan export erőltetése folytán állandó cserearány-romlást szenved, a centrum a gyengébb versenytársaktól megszabadulva és a perifériákról elszívott forrásokat felhasználva tovább növeli a fejlődés, növekedés, gazdaság terén fennálló előnyét. Az adós országok teljesítménye erőfeszítéseik és áldozataik ellenére egyre csak leértékelődik, és tovább nő a fejlettségi szakadék a különböző régiók között.
4) Az export túlzott erőltetése, a nemzeti valuta túlzott leértékelése szétzilálja a belső kooperációs kapcsolatokat. A kiépült termelési vertikumból a konvertibilis piacokra átirányított alacsonyabb feldolgozottságú, illetve félkész termékek kivitele hasonló mennyiségű és valószínűleg drágább importot tesz szükségessé a termelés fenntartása érdekében.
5) A privatizáció során – a nagy kínálat miatt olcsón – külföldiek tulajdonába kerülő vállalatok profitjának jelentős része a repatriálás lehetősége miatt külföldre vándorol, és sokkal nagyobb mértékben csökkenti az adósságszolgálatra fordítható összeget, mint amennyivel a vételár által növelte azt.
6) Hiába tud egy adós ország mérhetetlen áldozatok árán aktív külkereskedelmi mérleget produkálni és fenntartani, az aránytalanul nagy adósságszolgálat következtében a fizetési mérleg passzív marad, és a hiányt csak újabb hitelek felvételével lehet fedezni. Ezt a hitelezők – a feltételek újabb szigorítása mellett – általában megadják, mivel az aktív külkereskedelmi és passzív fizetési mérleg fenntartásában érdekeltek, amit a hitelek összegének, kamatának, futamidejének esetenkénti megállapításával tudnak biztosítani.

Ez tehát nem egy átmeneti állapot, nem egy néhány éves gyógykezelés vagy fogyókúra, hanem a függés és alárendeltség tartós és sokoldalú kiépítése, a gazdasági és politikai erőfölény agresszív érvényesítése, ami mind nemzetközi téren, mind az adós országokon belül gyors társadalmi differenciálódással jár, és robbanásig kiélezi a társadalmi feszültségeket, amelyek az adott körülmények között fel nem oldhatók, csak lefojthatók, s ez a végrehajtó hatalom diktatórikus, elnyomó funkcióinak felerősödéséhez vezet.

Adósságmenedzseri minőségében az IMF a nyolcvanas években csak tovább súlyosbította az eladósodott országok helyzetét. Mintha csak Agatha Christie lenne a nemzetközi pénzügyi rendszer szerzője: kiderül, hogy az orvos a gyilkos. Az IMF mégis kitart receptjei és azok forrásai, az ortodox liberális dogmák mellett. E kitartást az adósságválság mérlege magyarázza. Az "eredmény" ugyanis nem más, mint a termelő aktívák világméretű új-

raelosztása. Az adósok – a hitelezők ajánlására vagy anélkül – jövedelmező vállalataik eladására kényszerülnek, ami – mivel érzékelhetően nem járul hozzá az adósságállomány csökkenéséhez – lényegében e vállalatok átadását jelenti. A hitelezők és az őket képviselő IMF érdeke nem az adósséghelyzet felszámolása, hanem a perifériákról származó nettó jövedelemtranszfer állandósítása. Az ennek nyomán kialakuló feszültségek kezelésére ott és akkor hajlandók, ahol és amikor a robbanás már bekövetkezett vagy küszöbön áll.

Az adós országok gazdaságpolitikai mozgástere nemritkán a kamatfizetés és a profitátadás közötti választásra szűkül. Számukra az adósságok (a mesterségesen nagyra növelt adósságok) leírattatása az egyetlen megoldás. Ebben mindaddig csak részeredményeket lehet elérni, amíg a centrumországokban nem következik be jelentős politikai, gazdaságpolitikai irányváltás, vagyis amíg a hitelezők és képviselőik nem ismerik fel, hogy egy válságból lehetetlen kilábalni antiszociális intézkedésekkel és az egyenlőtlenségek növelésével.

Az IMF eleve nem is lehetett alkalmas a nemzetközi adósságválság megoldására. Hiszen 1944-ben Bretton Woodsban azért hozták létre, úgy alakították ki politikáját és működését, hogy az aranydeviza-rendszerben kisebb ingadozások esetén segíteni tudjon a fizetési mérlegek egyensúlyban tartásában. Az aranydeviza-rendszer 1971 óta nem létezik, és a nemzetközi pénzügyi rendszerben a kisebb ingadozásoknál jóval nagyobb problémák vannak. Bretton Woods hagyatékából mára mindössze két intézmény: az IMF és a Világbank maradt. A radikálisan átalakult világgazdaság, a trilaterális centrum és a transznacionalizálódott mikrogazdaság viszonyai között ezek puszta léte is anakronizmus, de legalább is diszfunkcionális. A nemzetközi pénzügyi folyamatokban bekövetkezett változások új nemzetközi pénzügyi intézményrendszer kialakítását is napirendre tűzik.

3. *Adósságállományunk döntően külső okokból halmozódott fel*

" Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált szegény magyarok,
És most jőjjetek, győztesek:
Üdvözlet a győzőnek."
(Ady Endre)

A hetvenes és a nyolcvanas évek során a tőkés világgazdaság válságfolyamatai kevés kivétellel eladósodáshoz és nyílt vagy látens fizetőképtelenséghez vezettek a világ minden olyan országában, amelynek adottságai a magyar gazdaságéhoz hasonlóak (perifériikus, alulfejlett, természeti kincsekben szegény, importfüggő). Ez nem azt jelenti, hogy már a kezdet kezdetén, az első hitelek felvételekor determinált és az objektív törvényszerűségeket ismerők számára előre látható volt, hogy Magyarország az elkövetkező években drámai módon eladósodik, és hogy ez a folyamat milyen ütemben, milyen formában játszódik majd le, és milyen következményekkel jár. A külső, objektív okok dominanciája azt jelenti, hogy az eladósodás az adott körülmények között és adottságok mellett elkerülhetetlen volt, s a kétségtelenül és szép számmal elkövetett, helyenként kifejezetten súlyos gazdaságvezetési hibák e folyamat konkrét formáját adták csak; a hazai gazdaságvezetésnek csak az adósságválság lefolyásának enyhítése s nem elkerülése állt módjában. E lehetőséggel a vezetés az eladósodás egyes fázisában különböző mértékben tudott élni.

Eladósodásunk eseménytörténete azt mutatja, hogy 1973 - tól ismétlődően, hatéves ciklusokban olyan extern hatások érték a magyar gazdaságot, amelyek a realteljesítménytől függetlenül és rövid távon kivédhetetlen módon járultak hozzá a fizetési mérleg hiányának növeléséhez, és így - a vezetést újabb hitelfelvételekre késztetve - az adósságállomány további halmozódásához. Az ismétlődő sokkhatások azt jelentették, hogy mire a stratégiaváltás megtörtént, és a gazdaság alkalmazkodni kezdett a megváltozott feltételekhez, újabb elháríthatatlan csapások érték a fizetési mérleget.

A hetvenes évekre a világgazdaság olyan jelentős átalakuláson ment keresztül, hogy a reálfolyamatok és a pénzfolyamatok – a korábbiaknál sokkal nagyobb mértékben – elszakadhattak egymástól. A mélyben rejlő piaci viszonyokra és mechanizmusokra más jellegű rétegek: monopolhatások és politikai értékek rakódtak. Pontosan ezáltal vált lehetségessé, hogy a hetvenes évek során a jövedelemelosztási arányok a nyersanyagtermelők, mindenek előtt az olajtermelők javára tolódjanak el. A monopolista áremelések következtében Magyarország az 1973-as olajárrobbanás utáni három év során

több mint 20 százalékos cseerearányromlást szenvedett. Ez az árveszteség tehát nem az export és import struktúrájából származott, hanem abból, hogy a világpiaci verseny adott formája mellett exportáirainkat nem tudtuk olyan mértékben emelni, mint ahogy importáraink emelkedtek.

Az ország nyersanyag-számlájának megemelkedése következtében igen nagy mértékű külkereskedelmi passzívum keletkezett, s ezt a hiányt külső hitelfelvétellel fedezték. A hitelfelvételeket a szakértők egy szűk csoportja ellenezte, elsősorban azzal érvelve, hogy a bevont összegeknél előbb-utóbb mindenképppen többet kell visszafizetnünk, aminek forrásai nem biztos, hogy megteremthetők, és valószínűsíthető, hogy a tőkepiaci feltételek a későbbi évek során meg fognak változni. E később beigazolódott érvek a döntés pillanataiban gyengének bizonyultak a hitelfelvételek pártolóival szemben. Ők a hitelek olcsóságában kedvező feltételeket láttak, amit igazolni látszottak más országok nagyarányú hitelfelvételei. Átmenetinek vélték és hirdették a cserearány-romlást is. Az eladósodás alternatívája a gazdasági növekedés lassítása volt. Erre azonban csak akkor szánta el magát a magyar vezetés, amikor 1978-ban a konvertibilis adósságállomány a GDP csaknem egynegyedét tette ki, és ezzel igen veszélyes zónába lépett. Az erőteljes fékezésre késlekedve, de nem elkésve szánta rá magát a vezetés. A külgazdasági helyzet romlása megállt.

1978-ban – az egyensúly prioritását a növekedési célok elé helyező központi bizottsági döntés meghozatala idején – azonban már küszöbön állt a következő külső csapás: a kamatlábak drasztikus megemelkedése. Ez pedig – együtt a többi drámai változással (újabb olajár-robbanás, recesszió, a tőkés piacok beszűkülése, a hidegháborús tendenciák kedvezőtlen hatásai) – ugyanúgy, ahogy a hetvenes évek többi hitelfelvevője esetében, 1982-re Magyarországon is de facto fizetésképtelenséghez vezetett.

Ahhoz, hogy az országnak ne kelljen 1982-ben nyíltan bejelentenie a fizetésképtelenséget (és ezzel tönkretennie bonitását), csatlakozni kellett a Nemzetközi Valutaalaphoz, amely a későbbiek során a hitelfeltételeken keresztül ellenőrzése alatt tartotta a magyar gazdaságpolitikát is. A gazdasági vezetés teendőinek egyes elemeit explicite diktálta, valamint a doktrinájával egyező szemléletű szakembereket segített kormányzati pozícióba. Így mint a nyolcvanas hazai gazdaságpolitikájának egyik fő alakítóját – de hangsúlyozandó, hogy egyben mint külső tényezőt – az IMF-et jelentős felelősség terheli Magyarország jelenlegi adóssághelyzetének kialakulásáért.

1983-84-ben az IMF által megtűrt eszközökkel: adminisztratív importkorlátozással és az egyre gazdaságtalanabbá váló export fokozott erőltetésével meg lehetett állítani az eladósodást és konszolidálni a likviditást. A pénzügyi vezetés átstrukturálta az adósságállományt. Egyrészt sikerült olyan középlejáratú hitelekhez jutni, amelyek 1990 utánra tolva a törlesztési kö-

telezettséget, átmenetileg lazítottak az adósságállomány fojtogató szorításán. Másrészt az adósságállomány jelentős részét a még mindig magas kamatú dollárból a valamivel alacsonyabb kamatú jenbe konvertálták. Ezt ösztönözte, hogy a rossz adósoknak kezdetben túlzottan kiszolgáltatott amerikai bankok ez idő tájt szabadulni igyekeztek az ilyen bizonytalan behajthatóságú követelésektől. Harmadszor pedig az adósságállományban egyre nagyobb arányt tettek ki az egy hitelező intézményhez nem kapcsolható, "személytelen" konzorciális és kötvényhitelek, ami még inkább az IMF áldásos felügyeletére utalt bennünket.

1985-ben az Egyesült Államok egyezményt írt alá a dollár gyengítéséről (Plaza Agreement), aminek következtében a dollár három éven keresztül folyamatosan és tartósan leértékelődött a többi valutával, mindenek előtt a márkával és a jennel szemben. De mivel Magyarország konvertibilis exportbevételeinek döntő többsége dollárelszámolású volt, az adósságszolgálat teljesítéséhez az exportból származó dollárt jenre kellett váltani. A jen felértékelődése miatt azonban a nehezen megszerzett dollárokért egyre kevesebb japán valutához jutott az ország, s így e "közvetett cserearány-romlás" következtében ismét oda jutottunk, hogy az újra és újra előálló fizetésimérleg-hiányt csak újabb és újabb hitelfelvétellel lehetett fedezni, aminek következménye az lett, hogy e három év alatt a magyar adósságállomány több mint kétszeresére emelkedett.

1988-ban, a dollár újbóli megerősödésének évében az adósságállomány növekedése megállt. Ekkor viszont már 50 százalék körül volt az adósságszolgálati ráta, az egy évtizede stagnáló gazdaság a dezorganizálódás jeleit mutatta, és szignifikánssá vált a romlás az életszínvonal, a valamilyen oknál fogva hátrányos helyzetűek tekintetében; igen kedvezőtlen képet mutattak a demográfiai folyamatok. Elkerülhetetlenné vált a válságkezelés politikai síkra terelése. Ez azonban pozitív fejleményei mellett azzal is járt, hogy a gazdasági folyamatok, a meg nem állított romlás és a leépülés a napi – de tartós kihatású – döntésekben leértékelődtek, háttérbe szorultak, sőt helyenként a különböző szándékú politikai erők kifejezetten taktikai szempontjainak rendelődtek alá. Ez fékezte és meghatározatlan időre tolta ki a helyzet javításának megkezdését.

A magyar gazdaságvezetés kétségtelenül sok hibát követett el az utóbbi két évtizedben. A mindvégig jellemző végtermék-orientáltság, az infrastruktúra elhanyagolása, a horizontális integrációk olyan koncepcionális torzulást jelentenek, amelyek az egyéb körülményektől függetlenül is hosszú távon aláássák a gazdaság teljesítőképességét, növelik sebezhetőségét, válsághelyzetben pedig gyengítik ellenállóképességét. Utólag egyértelműen megállapítható az is, hogy a vezetés időről időre elhibázott lépésekkel válaszolt a kibontakozó adósságválságra. A hetvenes évek második felében késlekedett

az importot emésztő növekedés lelassításában. Struktúrapolitikai válaszai is tévesek voltak (energetikai beruházások), a fejlődés hosszú távú trendjei helyett az átmeneti változásokat vették figyelembe. Súlyos hiba volt, hogy 1985-től a vezetés változatlan struktúra mellett élénkítési kísérletet tett – amely egyébként hamar elvetélt – és a világgazdaságban akkoriban szenzációnak számító növekedés délibábjának kergetésébe kezdett, s a megújuló importéhséggel még drasztikusabbá tette az adósságállomány 1985 utáni megemelkedését. A 80-as évek sorában egyre gyakrabban követték egymást az olyan "reformlépések" is (kétszintű bankrendszer megteremtése, adóreform, lakossági devizaügyek, valutaleértékelések, monetáris restrikció stb.), amelyek átgondolatlanságukkal, ellentmondásosságukkal növelték a gazdaság költségeit és veszteségeit (bár ezek jelentős része IMF-ötletként a külső tényezőkhöz sorolandó).

A hazai gazdaságvezetési hibák azonban "csak" súlyosbították az eladósodás objektíve beindult és elhatalmasodó folyamatát; a döntő tényezők az alábbiak voltak: a jórészt a nemzetközi monopolhatásokból fakadt közvetlen és közvetett cserearány-romlás, az amerikai neokonzervatív fordulat, valamint az IMF tevékenysége. A pénzfolyamatok a gazdasági reálfolyamatoktól elválva, a strukturális változásoktól függetlenül elvezethettek és el is vezettek a periférikus fejlődő országok többsége – és köztük Magyarország – tragikus eladósodásához. A pénzügyi válság nem a strukturális válság alapján alakult ki, sőt éppen hogy akadályozza az időközben valóban elmélyült fejlettségi szakadék felszámolásának megkezdését, vagyis a strukturális válság megoldását. A pénzügyi válság a strukturális folyamatoktól függetlenül alakult ki, így a strukturális problémák megoldásának feltétele a pénzügyi válság reálfolyamatoktól független megszüntetése.

THE CASKET-BY-CASKET APPROACH

4. *A létező gazdaságpolitikai alternatívák osztályérdekeket tükröznek*

" Másképpen lesz holnap, másképpen lesz végre,
Új harcok, új szemek kacagnak az égre.
Új szelek nyögetik az ős magyar fákat,
Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat."
(Ady Endre)

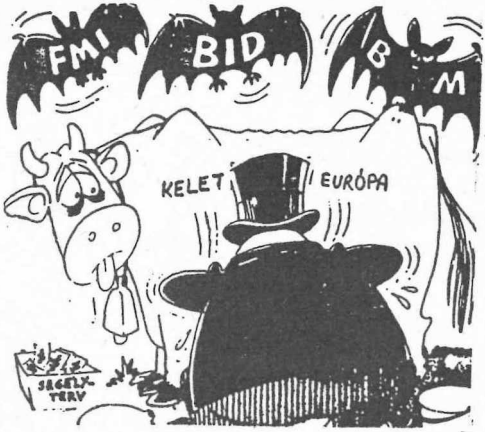

(A deneverek felirata: IMF, Világbank, Nemzetközi Fejlesztési Bank,

Az általános rendszerváltás magától értetődően Magyarországon is átmeneti zűrzavarral jár együtt. Mindaddig, amíg a társadalom új elvek, új intézmények és normák szerinti újrarendezése be nem következik, sokszoros inadekvációt tapasztalunk az egymással kapcsolatban álló politikai pártok, társadalmi csoportok, szavazótáborok, elméleti bázisok,történelmi örökségek és gyakorlati programok között. Ezt szemléltette már a Németh-kormány is, mely az MSZMP kormányaként kezdte rövid pályafutását, a jobboldali ellenzék mindvégig kommunistának nevezte, ő maga a nyugat-európai szociáldemokráciával érzett rokonságot, politikai filozófiáját a némi konzervativizmussal fűszerezett liberalizmus adta, neoklasszikus gazdasági elveket hirdetett, az államapparátus és a nagyvállalatok vezető csoportjaira támaszkodott, és mind e közben zokszó nélkül hajtotta végre az IMF programját.

Az IMF által diktált, a nemzetközi tőke érdekeit szolgáló, s a Németh-kormány által gyakorlattá változtatott gazdaságpolitika iránya a kooperációs kapcsolatok, a belső piac szétzilálása volt, integrált nemzetgazdaság létrehozása helyett a jövedelmező, perspektívikus vállalatok egyenkénti bekapcsolása a transznacionális tőke szervezeteibe, a maradék kapacitásokból és a felszabaduló munkaerőből pedig tartalékforrások kiépítése. Ez illusztrálja azt a tényt, hogy az adósságválság során a nemzetközi tőke a hitelfeltételeken keresztül érvényesülő függést fel tudja használni arra, hogy megszilárdítsa az alulfejlett gazdaság és társadalom szerkezetének dualitását, kiépítse és

pozícióiban megerősítse az adós országokon belül azokat a csoportokat, amelyek majd (az adósságválság után is) érdeküktől vezérelve társai lehetnek a fejlődő, esetleg korábban szocialistának nevezett országok nemzeti jövedelmének az egyenlőtlen nemzetközi csere, a világgazdasági aszimmetria, a transznacionális vállalatok profitkivonása és számviteli önkénye révén történő megcsapolásában. Ennek jegyében folyik ma Magyarországon a magántulajdonos osztály gyorsított ütemű megteremtése – részben kedvezmények, részben az állami tulajdon átjátszása által –, a pénzügyi (banki és adóügyi) bürokrácia hatalmasra duzzasztása és az értelmiség (ügyvédek, tudósok, pedagógusok, ujságírók stb.) – ígérgetéstől a fenyegetésig a legkülönbözőbb eszközökkel történő – megnyerése, valamint az ennek kedvező politikai struktúra és ideológiai közeg megteremtése.

A mindenkori kormányzatok meg-megujuló őszinteségi hullámaik közepette sem adnak valóságos tájékoztatást az adósséghelyzet lényegi részleteiről és következményeiről, a folyamatban lévő rendszerváltás tényleges jellegéről, miközben azt igyekeznek elhitetni magukkal és a társadalommal, hogy ez az egyetlen létező (és ezért helyes) út, nincs alternatíva. A választások előtti kormány politikájának, illetve e politika folytatásának logikus következménye az adósságállomány további növekedése volt, hiszen bizonyos részeredmények elérése mellett újabb és újabb csapásokat mért a fizetési mérlegre.

Az alternatívák létezését bizonyítja, hogy a kormány az elmélyülő tragédia ellenére sikeresnek tudta magát hirdetni, vagyis van olyan csoport (mindenekelőtt a privatizáció előnyeit élvezők), akik számára ez a felemelkedés útja.

A különböző pártprogramok azonban nem kizárólag az elitcsere igényét fejezik ki, hanem – bár semmi esetre sem a pártok nyújtotta keretekhez igazodva, de – más csoportok érdekeit tükröző elképzeléseket tartalmaznak. E programok közt egy sincs, amely a gazdaságpolitika teendőit az adósságválság, vagyis az adósságszolgálat problémájából vezetné le. Ez azt bizonyíthatja, de legalább is illusztrálja, hogy nemcsak hogy nem célszerű az adósság kezelését a gazdaságpolitika középpontjába állítani, de ez egyelőre politikai okokból sem vállalható fel. Mindamellett az aktuális adósságállomány és az azon keresztül érvényesülő függés minden lehetséges kormányzat mozgásterét behatárolja, és a különböző lehetséges kormányprogramok különböző – bár természetszerűen számos bizonytalansági pontot tartalmazó – következtetéssel járnak a fizetési mérlegre, és így az adósságállomány további sorsára nézve. Mégpedig attól függően, hogy mely osztály érdekeinek megfelelően, azaz mely osztály vezetésével próbál az ország kijutni a válságból, és ezek milyen prioritásokat tartanak követendőnek. A vezető szerepre alapvetően három osztály jöhet számításba: a multinacionális tőke, a

hazai burzsoázia és a hazai munkásosztály. Az 1990. márciusi országgyűlési választások valamilyen értelmű eredményt hoztak ebben a kérdésben, ezt azonban nemcsak azért nem tarthatjuk véglegesnek, mert a történelemben e véglegesség megítéléséhez objektíve bizonyos távlatra van szükség, de azért sem, mert a lakosság alacsony részvételi aránya és a válság elhúzódása miatt a választásokkal rövid távon sem juthat nyugvópontra a hatalom kérdése.

Azt sem lehet kizárni, hogy a kormány – tudatosan, vagy öntudatlanul – ígéreteivel ellentétes érdekeket szolgál, illetve hogy egyes kulcspozíciók birtoklása (MNB, média stb.) a kormány hatalmának korlátozására is alkalmas lehet.

A létező gazdaságpolitikai alternatívákat a mai helyzetben társadalmi hatásaik mellett elsősorban aszerint kell megvizsgálni, hogy milyen mértékben ütköznek vagy egyeznek a hitelezők minimális elvárásaival.

1.) A multinacionális tőke programja a Németh-kormány tevékenységének meghosszabbítása, annak következetesebb, kiteljesedettebb, könyörtelenebb megvalósítása. Elméleti bázisát, gazdasági filozófiáját az amerikai neokonzervatív irányzat, a monetarizmus és a kínálati gazdaságtan adja. Eszményének a thatcheri Nagy-Britanniát és a reagani Egyesült Államokat tekinti, melynek csak a pozitívumait konstatálja, negatívumait nem. Azt sem, hogy e politika a periférián, 2000-3000 dolláros egy főre jutó GDP mellett a török, chilei vagy thaiföldi adottságokat feltételezi, illetve az ott tapasztalható következményekkel jár. Modellszerű gazdaságképe liberális piacgazdaságnak nevezhető. Az ország modernizálását a multinacionális tőke forrásaira és érdekeire kívánja építeni. Ennek elősegítésére a gazdasági szabályozók és korlátozások lehető legszélesebb körű leépítését szorgalmazza. Ellenben szigorú monetáris politikát hirdet, hogy kiszelektálódjanak a kevésbé jövedelmező, kisebb piaci erőt képviselő, vagyis mindenek előtt a hazai vállalkozások. A külföldi tőkének az azonnali jövedelemkivonás lehetőségét ígéri és biztosítja, vagy az adósságszolgálat maradéktalan teljesítése, vagy a profitrepatriálás által. Így a jövedelmező külföldi befektetéseknek megfelelő környezet kialakítása ellenében a további hitelfeltételek méltányos megállapítására számíthat. Prioritásai közé tartozik a költségvetés egyensúlyának az alacsonyabb központosítás szintjén történő megteremtése és megőrzése. Ez a koncepció a hazai irodalomban elsősorban Tardos Márton, Antal László, Surányi György vagy Soós Károly Attila megnyilatkozásaiból olvasható ki.

Ez a politika számos bizonytalan tényezőt hordoz magában. Kérdés, hogy milyen társadalmi feszültségekkel jár a meglevő termelési kultúra leépítése, a növekvő munkanélküliség és a beláthatatlan időtávon átmenetileg emelkedő infláció. Kérdés, hogy az export erőltetése és a belső kooperációk szétzilálása milyen mértékben növeli meg az importszükségletet. Kérdés, hogy ilyen

instabil társadalmi és gazdasági helyzetben valóban vonzódik-e az országhoz a termelés korszerűsítésében szerepet játszó külföldi tőke. És az is bizonytalan, hogy a nemzetközi pénzvilág a hitelfeltételek könnyítésével érdemben honorálja-e a megfelelő lépéseket. Ezért e koncepció nagyon távol van attól, hogy határozott javulást tudjon ígérni akár középtávon is az infláció vagy az eladósodás megfékezése ügyében. Ismerve az Egyesült Államok és az IMF karitatív hajlandóságának csekély fokát, ez az út a nyílt fizetésképtelenség és a gazdaság működőképességének, irányíthatóságának elvesztése felé halad, és nem zárja ki az ország szuverenitása minimumának megszűnését sem.
2.) A hazai burzsoáziára építő, annak vezető szerepét feltételező program lényegesen különbözik az előzőtől. Képviselői szerint a modernizáció szempontjából nem a multinacionális tőke és a vele együttműködő komprádor réteg a döntő, hanem szükség van egy a mai kismagánszektor és a menedzsment megerősödéséből létrejövő hazai polgárságra. Ennek érdekében a privatizáció során preferálni kell a potenciális hazai tulajdonosokat, sőt bizonyos szektorokban adminisztratív módon meg kell tiltani a külföldi tulajdonos belépését. Mivel a hazai vállalkozók elsődleges működési terepe a belső piac, meg kell teremteni annak stabilitását. Ehhez szükség van a forint védelmére, az infláció visszaszorítására. Szükség van a kereslet és kínálat védelmére, vagyis nem szabad visszaszorítani a reálbéreket, és nem szabad a monetáris restrikció és a túlzott adóztatás által lehetetlenné tenni a beruházásokat. Modellszerű megfogalmazásban egy nemzeti piacgazdaságról van szó, amely a hazai vállalkozókat védő és segítő menedzser államot feltételez. Természetesen nem zárja ki a külföldi tőkét, de vigyáz arra, hogy az ne spekulatív, hanem termelő céllal jöjjön be. Ez az út elsősorban Kádár Béla, Lóránt Károly, Kornai János, Bokros Lajos írásaiban körvonalazódik.

E koncepció képviselőinek eszménye a centrumban Japán. A perifériián az utóbbi évtizedekben és ilyen fokú eladósodottság mellett talán csak Dél-Korea a példa. Ott azonban az ilyen irányú kitörés olyan hathatós külföldi segítséggel történik, amely nem volt tekintettel az ország likviditási és belpolitikai helyzetére, és amely a mi esetünkben egyelőre nem látszik. E koncepciók problematikus pontja tehát az, hogy a nemzeti burzsoázia növekedési törekvése szöges ellentétben áll a jövedelemkivonás (adósságszolgálat + profitrepatriálás) kötelezettségével és az IMF programjával. Ezért amíg a multinacionális tőke (és az IMF) stratégiája az eladósodott országokat illetően nem változik meg, ez a koncepció nem számíthat külföldi támogatásra és finanszírozásra, és ezért nyílttá válhat a hitelezőinkkel fennálló konfliktus, s mivel az ország a más irányú gazdasági kapcsolatait gyorsuló ütemben számolja fel, valószínű, hogy az ország ezen az úton magára marad, elszigetelődik, ami a XX. század végének gazdasági viszonyait tekintve a stagnálással, visszafejlődéssel, rosszabb esetben az összeomlással egyenértékű.

3.) A munkásosztály lehetséges vezető szerepének koncepciója a legkevésbé kidolgozott, elsősorban Wiener György, Szegő Andrea, Tütő László, Hoch Róbert munkásságából rajzolódik ki. Ennek lényege, hogy a dolgozók az adott feltételek között nem tudnak egy hazai polgárságot eltartani, ezért maguknak kell tulajdonossá válni, a termelést megszervezni, és a demokráciát a termelésben, munkástanácsok, tárgyalások, érdekegyeztetés útján létrehozni. Eszménye a centrumban a skandináv modell, mely a periférián csak a társadalmi tulajdon dominanciájával adaptálható. Modellként megragadva ez lényegében egy demokratikus tervgazdaság, mely az önigazgatás rendszerének nemzetgazdasági szintű megszervezését jelenti. A belső piac és a külföldi tőke kérdésében érdekei a nemzeti piacgazdaság programjával vannak összhangban.

Ezen kitörési irány felé a társadalom csak vészhelyzetben, a másik két út csődjét vagy azok veszélyét érzékelve orientálódik, vagyis egy olyan fokú dezorganizálódás fázisában, amikor rontani már nem lehet a helyzeten. Ha viszont egy ilyen orientáció nem egyedi megoldásként merül fel, továbbá belpolitikai stabilitást teremt és biztosítja a jövedelemkivonás elkerülhetetlen szintjét, akkor nemcsak a környező társadalmak, de a multinacionális tőke számára is elfogadhatóvá válhat. Esélyeit azonban egyértelműen a centrum perspektívikus válságai és belpolitikai fordulatai fogják megnövelni a 90-es évek során.

5. Függőségünk az adósságválság után is fennmarad

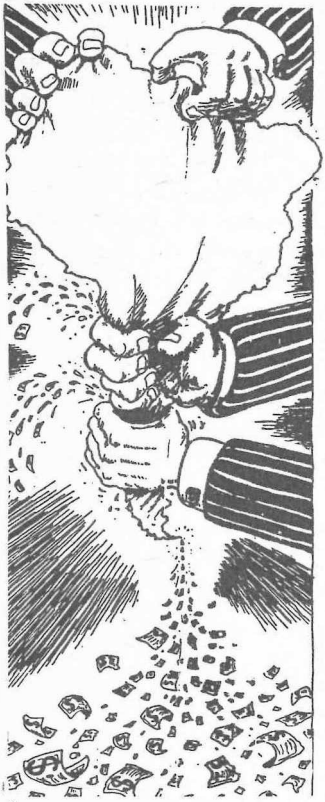

"Ezer este múlt ezer estre,
A vérem hull, hull, egyre hull,
Messziről hívnak, szólongatnak
És mi csak csatázunk vadul:
Én s a disznófejű Nagyúr."

(Ady Endre)

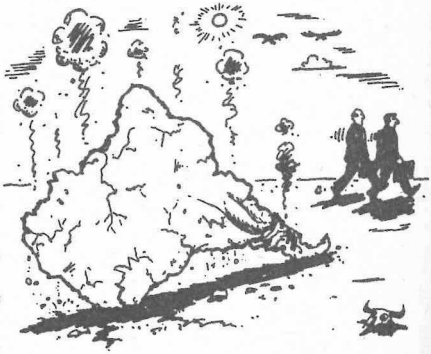

A külső adósságon keresztül érvényesülő függőség ma a magyar gazdaságpolitika, sőt talán az egész magyar politika legdöntőbb momentuma, legsúlyosabb determinánsa. Ez az egyre nyilvánvalóbb tény azt a látszatot keltheti, hogy az adósság az egyetlen tényező, amely az országot alárendeli a nemzetközi tőke akaratának, s így a nemzetközi adósságválság megoldása után az ország egyenlő partnerként jelenhet meg a világgazdaság és a nemzetközi politika terepén. Tovább menve, ebből az a hibás következtetés vonható le, hogy csak az adósságválság idejére kell a nemzetközi függést és alárendeltséget figyelembe vevő gazdaságpolitikában és mechanizmusban gondolkodnunk, mert utána – akár a függetlenség, akár a kölcsönös függés formájában – radikálisan más helyzet áll elő, és Magyarország is úgy visel-

kedhet, mint bármely más tőkés ország, akár úgy is, mint a fejlett tőkés országok.

A valóság ezzel szemben az, hogy a nemzetközi adósságválság csak az aktuális formája a centrum és periféria egyenlőtlen viszonyának. Bár a gyarmati háborúkhoz hasonlóan egy látványos és erőszakos folyamatról van szó, ez mégis csak átmeneti és szélsőséges formája a nemzetközi kizsákmányolásnak. Éppen a függés többi és állandóan fennálló tényezője alapján dőlt el a hetvenes évek során – számunkra is kedvezőtlenül – az adósságválság szereposztása, vagyis az a kérdés, hogy ki viselje a világgazdaság strukturális átalakulásának terheit.

Magyarország és a periféria hasonló, többnyire eladósodott országai halmozottan hátrányos helyzetűek. Ez kezdetben csak a történelmi lemaradásban jelent meg, majd a fejlett tőkés centrummal való érintkezés kialakulása után a klasszikus jegyek többségét felvonultató alulfejlettséggé változott. A nemzetközi érintkezés mechanizmusai a kedvezőtlen komparatív adottságok (tőkehiány, agrárjelleg, feudális örökség stb.) alapján egy torz gazdasági szerkezetet hoztak létre, növelve a centrumtól elválasztó technológiai szakadékot. Váltakozó intenzitású szívóhatást gyakoroltak a hazai tőkére, munkaerőre és értelmiségre, időről időre kiélezték a gazdasági függésből és politikai kiszolgáltatottságból fakadó feszültségeket. E hatásokkal szemben jelentős eredményeket ért el a századelő nemzeti kapitalizmusa, és még sikeresebbnek bizonyult a II. világháború utáni államszocialista korszak. Ezek eredményeit azonban felmorzsolták a világgazdasági válságra adott hibás válaszok, a megváltozott nemzetközi feltételek, maga az adósságválság. Sőt az ország 1990-re olyannyira kiszolgáltatottá vált, hogy gyakorlatilag semmiféle védekezésre, ellenhatásra, önálló akaratnyilvánításra, önálló gazdaságpolitika megfogalmazására nem képes.

Az a tény, hogy az ország tőkehiánya, technológiai lemaradása az adósságválság után is fennmarad, és a kiépülő új kapitalizmus számtalan feszültséggócot épít be a rendszerbe, mindenképpen egyfajta válságprogram felé orientál arra az esetre, ha az ország ismét képes lesz önálló gazdaságpolitikát folytatni. Ez azonban nem lehet sem néhány hónapos,sem néhány éves válságkezelő koncepció, mivel a válságot előidéző tényezők nem iktathatók ki ennyi idő alatt. Általános gazdasági szükségállapot bevezetéséről van tehát szó, illetve gazdasági mechanizmusunknak az alulfejlettséghez való hozzáigazításáról. Ilyen stádiumban már nem a világgazdasági alkalmazkodás vagy a gazdasági szerkezetváltás ténye a fő kérdés, hanem a válságból és az alkalmazkodásból adódó terhek elosztása, az ország technológiai fejlődésének, adottságaink közvetlen javításának meggyorsíthatósága. A jelenlegi politika a terhek lehető legegyenlőtlenebb elosztásával és a fejlesztés teljes visszatartásával gyorsított ütemben építi ki az alulfejlettségre jellemző duális

struktúrát. Ennek egyik oldalát a nyugati életnívót követelő magántőkés osztály, pénzügyi és államapparátus, valamint politikai elit képezi, a másikat az infláció, munkanélküliség, lakáshiány, romló közbiztonság és egészség által sújtott vagy fenyegetett dolgozók. Csak az utóbbi ellen fellépni reménytelen vállalkozás, a romlási folyamat csak egészében megragadva állítható meg.

Tehát csak olyan válságprogram érhet el valóságos eredményeket, amely nemcsak verbálisan szakít az utóbbi évek gyakorlatával, s amely ezt a váltást el tudja fogadtatni nemzetközileg is. Ezért sem lehet szó egyoldalú, hazárd lépésekről. El kell fogadni bizonyos objektív feltételeket, mivel a közelmúltban is számos (francia, svéd, csehszlovák stb.) példa mutatja, hogy a nemzetközi viszonyokban az egyoldalú diktátumokon túl is egyfajta "rendőr-elv" érvényesül. (Egy ország környezetében bekövetkező politikai irányváltások kényszerítő erővel hathatnak az adott ország törekvéseinek módosítása felé.) Ez azonban nem determinálja a rendszer minden mozzanatát, csak a haladás alapvető irányát. Ezért meg lehet és – tárgyalások útján – meg kell értetni, el kell fogadtatni hitelezőinkkel, hogy egy új gazdaságpolitika mindkét fél érdeke, hiszen közép- és hosszú távon ettől remélhetnek több jövedelmet a perifériáktól, ettől várhatnak stabil gazdasági kapcsolatokat és megbízható társadalmi hátteret, és nem attól, ha most egy-két év alatt romba dől és teljesen fizetésképtelenné válik az ország. E vélt megértőkészség és együttműködési hajlandóság valószínűségét a centrumországokban bekövetkező válságok és balolali politikai fordulatok növelik majd meg.

Az önálló gazdaságpolitika léte a XX. század végén semmi esetre sem jelenthet elzárkózást, valamiféle autarchiát. És a külső kapcsolatok nem is csak a közvetlen segítség és segélyek miatt fontosak, de legalább ilyen mértékben a működő tőke, a transznacionális vállalatok direkt beruházásainak megjelenésétől is várhatóak kedvező hatások. Ezért a nemzetközi tőke minden olyan közeledését, amely valóban hoz be technikát, technológiát, fejlesztési és piaci értékesítési lehetőséget, és nem pusztán a hazai ipar krémjét kívánja megszerezni, támogatni kell, sőt ösztönözni is, mivel műszaki, technológiai elmaradásunk csökkentése elképzelhetetlen az ilyen jellegű külső kapcsolatok nélkül. A legfőbb ösztönzést a gazdasági és politikai stabilitás jelenti, a társadalmi nyugalom, a relatíve olcsó és képzett munkaerő, az ellenőrzött és stabil árszínvonal és valutaárfolyam, a fejlett struktúra. Ezekből ma csak a munkaerő olcsósága áll fenn, a jelenlegi elképzelések, mechanizmusok és törekvések csak tovább rontják a helyszetet, és a szükséges változtatások által is csak évek távlatában teremthetők meg a hiányzó feltételek. Várni azonban nem lehet, mert az automatizmusok számunkra további torzulásokat jelentenek, fennáll a tragikus mértékű periferizálódás veszélye, ami teljes mértékben kilátástalanná teheti a helyzetet.

Az önálló gazdaságpolitika megfogalmazásának elengedhetetlen feltétele, hogy az alulfejlett, periferikus társadalmak gazdasági filozófiájában a neoklasszikus ideológia átadja a helyét a baloldali, az utóbbi időben elsősorban a Harmadik Világ országaiban kimunkált irányzatoknak. Ezek szellemében alapvetően olyan mechanizmusokra van szükség az alulfejlettség felszámolásának megkezdéséhez, amelyek fel tudják gyorsítani a gazdaság és társadalom regenerálódásának, újjáépítésének, megújulásának folyamatát, és ehhez gazdaságon kívüli, de legalább is elsődlegesen nem pénzügyi tartalékokat is mozgósítani tudnak. Olyanokat, mint a társadalmi konszenzus, (belföldi és nemzetközi) kooperáció, szervezés, szolidaritás. Ez nagy mértékben feltételezi az önkormányzatok és érdekképviseletek kiépítését, megerősödését, a közöttük folyó tárgyalásokat, egyeztetést. A demokratikus tervezés rendszerének kialakítása mellett szükség van országos kampányokra, aminek viszont még a gondolatát is elutasítják a piacisten hívői. A kampány azonban – ahogy azt a tőkés országok példái is igazolják –, válsághelyzetben nemcsak hogy megtűrt eszköz, de egyenesen szükséges és nélkülözhetetlen. Voltaképpen arról van szó, hogy egy krízishelyzetben a vezetés nem indirekt utasításokkal próbálja rávezetni a társadalom és gazdaság szereplőit a nyilvánvalóan szükséges útra és lépésekre, hanem tudatosítja mindenkiben, hogy tűz van, és az oltóanyagot nem diszkrét formában porlasztja a lángnyelvek irányába, hanem masszív sugarakban a tűzfészkekre irányítja (lásd erről az Egészséges erotika c. filmet!).

A közvetlenül a problémák megoldására irányuló program azt feltételezi, hogy véget vetünk az emberek figyelmének a valós problémákról való eltereléseinek, és a társadalmi tulajdon – legkülönbözőbb mondvacsinált jogcímeken – kevesek kezén történő, erkölcstelen felhalmozásával a társadalmi konfliktusok és antagonizmusok kiépítésének. Egy demokratikusan választott kormányzatnak meg kell gyökereztetnie a társadalomban azokat a vezérelveket, amelyek mentén megvalósítható az újjáépítés. A végrehajtás koordinálása – csakúgy, mint például a New Deal esetében – új kormányhivatalok feladata lehet.

A széleskörű társadalmi párbeszédben kialakítandó prioritások hipotetikusan íróasztalnál is megfogalmazhatók:

A hét vezérelv (a "hétvezér-elv") véleményem szerint a következő:

1) *antiinflációs* program (a normális gazdálkodás és megélhetés alapfeltételének biztosítsa; az infláció egyszámjegyűsítése a forintleértékelés felfüggesztésével és szigorú ár- és bérellenőrzéssel, az improduktív költségek lefaragásával, az adórendszer átalakításával);

2) *innovácvós* program (a termékszerkezet és a gazdasági szerkezet korszerűsítésének programja, az erőforrások átcsoportosítása, átáramlásuk megkönnyítése azokra a helyekre, ahol a versenyképes termeléshez szükség van rájuk);
3) *takarékossági* program (átfogó kampány, olyan alprogramokkal, mint struktúra-átalakító gazdaságos importhelyettesítési alprogram, energiaracionalizálási alprogram, vagy a recycling technológiák széles körű elterjesztése);
4) *lakásépítési* program (égető hiányt enyhítene, relatíve alacsony importigényességgel, a más helyeken felszabaduló munkaerő részleges felszívásával, növelve a megtakarításokat, kombinálva a magánerő, a vállalkozás és az állmi (közigazgatási) menedzsment előnyeit);
5) *nyelvoktatási* program (két idegen nyelv általános oktatásának és az érettségi vizsgán középfokú ismeretének megalapozása, mivel a nyelvtanulás nemcsak a művelődés húzóágazata és a nemzetközi érintkezés kulcsa, de ma a társadalmi elit felszámolandó monopoliuma is);
6) *testnevelési* program (a fizikai állóképesség növelése és karbantartása, gyermek- és ifjúkori szilárdabb megalapozása, az egészséges életmódra nevelő átfogó kampánnyal, tekintette arra, hogy bár a népesség egészségi állapota egyre csak romlik, a mai helyzetben a gyógyszerfogyasztás mennyiségi növelése se nem célszerű, se nem indokolt);
7) *információs* program (a távközlési rendszer kiépítése mellett a demokrácia alapintézményét képező sajtó valódi tömekommunikációvá változtatása, amelyben a társadalom valóban egyre szélesedő tömegei tényleg a valós problémákról és tennivalókról kommunikálhatnak, mely által a televízió – három csatornával – valóban eleget tehet hármas funkciójának: a nyilvánosság, szórakoztatás és művelődés követelményeinek (köztévé, néptévé, iskola-tévé)).

A feladat, melynek a vitákban kimunkált vezérelveket követő kormányzatnak – a hitelezők felől érkező motivációknak ellenállva – meg kell felelnie, nem kevesebb, mint a társadalom (a gazdasági és politikai rendszer, valamint a köztudat) dezintegrálódásának megállítása, mivel abból elsősorban az országon kívüli csoportok, valamint az országon belüli rendkívüli helyzeti előnyben levők húznak hasznot. De az sem kívánatos, hogy az új rend a bonapartizmus és a tekintélyelv különböző formáira emlékeztessen. E követelményeket felmérve értékelendő a kampányszerű privatizáció, a napjainkra elhatalmasodott nagyfokú politikai kalandorság és szélhámosság.

Úgy tűnik, hogy a majdan újjászerveződő magyarországi baloldalnak nem lesz más választása, mint szigorú és korrekt módon elvégezni az IMF-korszak értékelését, és felülvizsgálni az 1982 után hozott törvényeket, azok végrehajtásával együtt – a "gazdasági igazságtétel" (Tütő László kifejezése) érdekében.

A jövőt tekintve mindenképpen az számít hatékony és ezért szükséges tulajdonformának, amelynek keretében a nemzeti újjáépítési program – a leggyorsabban – végrehajtható. Ebből az következik, hogy a gyáripar privatizációja egyértelműen zsákutcás törekvés, a menedzsmentet anyagi ösztönzéssel és munkásellenőrzéssel kell eredményes munkára késztetni. A kisiparban, kiskereskedelemben és szolgáltatásokban ösztönözni kell a magánvállalkozásokat. Meg kell azonban akadályozni az állami gazdaságok és szövetkezetek felparcellázását, kezdeményezni kell viszont az eredeti, a településekhez kötődő szövetkezetek helyreállítását. A külföldi befektetésekhez a már kifejtettek szerint alapvetően pozitívan kell viszonyulni. Általában véve: nem viselkedhetünk úgy, mintha gondjaink pillanatnyiak lennének, nem engedhetjük meg magunknak, hogy a manhattani bankárok fejével gondolkodjunk, és nem bízhatjuk magunkat olyan mechanizmusokra, amelyek a nálunk sokkal fejlettebb és gazdagabb országokban is irracionálisnak és anakronisztikusnak számítanak.

Egyébként pedig Laár András szavaival:

> "Mindenkinek, aki bennragadt a liftben, azt üzenem:
> Egyszer majd felvirrad a Nap.
> Addig is szorgalmasan nyomják a vészcsengőt,
> Nehogy ellankadjanak!"

Irodalom

Ágh Attila: Globális kihívás (Magvető, 1987)
Palánkai Tibor: Gazdasági hadviselés a kölcsönös függés korszakában (Kossuth, 1985)
Forgács Imre: Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban (Kossuth, 1987)
Willy Brandt: Szervezett őrület (Kossuth, 1987)
Szegő Andrea: Világgazdasági függés, eladósodás, válság (Eszmélet/1. 65-99.o.)
Samir Amin: Az Új Nemzetközi Gazdasági Rend után: a nemzetközi kapcsolatok jövője (Fejlődés-tanulmányok/9. 28-37.o.)
André Gunder Frank: Globális válság és átalakulás (Fejlődés-tanulmányok /9. 38-54.o.)
Immanuel Wallerstein: A válság mint átmenet (Fejlődés-tanulmányok /9. 55-84.o.)
W.L. David: The IMF Policy Paradigm
L.H. La Rouche –D.P. Goldman: The Ugly Truth About Milton Friedman (Franklin House, 1980)
Joyce Kolko: Restructuring the World Economy (Pantheon, 1988)
J.C. Pool–S. Stamos: The ABCs of International Finance
S. Holland: The Global Economy (Weidenfeld and Nicolson, 1987)
R.E. Wood: From Marshall Plan to Debt Crisis (University of California, 1986)
J. Bangura: Structural Adjustment and the Political Question (Review of African Political Economy, 1988/8. 24-37.o.
Ankie Hoogvelt: The Crime of Conditionality (Review of African Political Economy, 1987/8. 80-85.o.)
Csáki György: Mit kell tudni a Nemzetközi Valuta Alapról és a Világbankról? (Kossuth, 1988)
D. Delamaide: Debt Shock (T.H.Bert, 1984)
Lőrinczné Istvánffy Hajna: Eladósodás a világgazdaságban (Akadémiai Kiadó, 1988)
Botos Katalin: Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány (KJK, 1986)
Bozzai Rita-Farkas Zoltán: Hitelválság (interjúk) (MORÁL–CODEX, 1990)
Bozzai Rita: A pénz bajjal jár (gyermekeknek) (Kossuth, 1989.), továbbá (elsősorban): Lóránt Károly, Vigvári András és Czabán László tanulmányai, a The Economist elemzései és a Világgazdaság tudósításai.

NYILAS ANDRÁS

Gazdasági válság – adósságválság Magyarországon

Tézisek *

Abból az evidenciából indulunk ki, amit a hivatalos és a nem hivatalos megnyilatkozások elég régóta és egyre erőteljesebben hangoztatnak, hogy jelenleg a magyar gazdaság (társadalom és politika) "válsághelyzetben" van. Ezt közismert tények igazolják. Fenyegető közelségben van a gazdasági katasztrófa: a nemzetközi fizetésképtelenség, a pénzügyi csőd, az államháztartás összeomlása.

Adósságaink mértéke elérte azt a szintet, amely kiválthatja az összeomlást. Ezt elkerülendő, de vállalva az olyan tényleges gazdasági válságot, amely megtisztítja az utat a gazdasági megélénkülés és fellendülés előtt, egyik alapfeltétel – véleményem szerint – nemzetközi adósságaink menedzselése, hitelképességünk megőrzése.

I. Az adósság-felhalmozódás természetrajza

Meglepő párhuzamosságot lehet találni Magyarország és a fejlődő országok eladósodásának tendenciája között. 1972/73-ban a magyar adósságállomány kb. 1 milliárd dollár volt. Ugyanebben az időszakban a fejlődő országok adósságállománya nem sokkal több mint 100 milliárd dollárt tett ki. Ezt követően 5-6 év alatt mind a magyar, mind pedig a fejlődő országok adósságállománya kereken az ötszörösére nőtt. 1978/79-ben a magyar adósságállomány 5 milliárd dollárra, a fejlődő országoké 500 milliárd dollárra emelkedett. 1985-re mind a magyar, mind pedig a fejlődő országok adósságállománya megkétszereződött. 1985 végén a magyar nettó adósságállomány – a nyilvános közlések szerint – kb. 10 milliárd dollár, a fejlődő országok adósságállománya pedig kereken 1000 milliárd dollár volt. Az ezt követő három év alatt a fejlődő világ adóssága kereken 20 százalékkal nőtt és 1988 végén kb. 1230 milliárd dollár volt. Magyarország *nettó* adósságállománya e három év alatt 40 százalékkal nő és 1988 végén – nyilvános adatok szerint – kb. 14 milliárd dollárra növekedett.

* Egy 1989 elején készült tanulmány alapján

A kezdeti eladósodás logikája (nemcsak nálunk) az volt, hogy a felvett hitelekkel jelentős mértékben lehet majd a gazdaságot fejleszteni, s az így keletkezett jövedelemtöbbletből könnyen lehet majd a kamatokat fizetni, később az adósságokat törleszteni.

Ezt a feltételezést támasztotta alá az akkori reálkamatlábak viszonylag alacsony szintje. Sőt, voltak olyan évek, amikor a kamatlábak reálszínvonala negatív volt, azaz a normális kamatszintet meghaladta a dollárexport árszínvonalának az emelkedése.

Ezt a logikát azonban sokszorosan megcáfolták a tényleges fejlemények. Nálunk is, és a legtöbb eladósodó (cserearány-vesztes) országban is, a felvett hiteleket vagy azok döntő többségét nem a gazdaság fejlesztésére, hanem a lakossági fogyasztás stabilizálására, sok esetben annak növelésére fordították. Ha pedig ezekből a pénzekből jutott még valamennyi fejlesztésekre, akkor azok hatékonysága rendkívül alacsony vagy egyenesen veszteséges volt. A cserearány-vesztes fejlődő országok többsége ugyanis úgy reagált kezdetben a világgazdasági korszakváltásra, hogy az energia- és kitermelő ágazatokat próbálták erőltetten fejleszteni. Ez a "befelé" forduló gazdaságpolitika azonban végül is további óriási veszteségeket okozott.

A nagyobbrészt a cserearány-romlásból adódó külkereskedelmi deficit hitellel történő finanszírozása lényegében 1978/79-ben véget ért. Magyarország és jónéhány eladósodott ország külkereskedelmi mérlege ezt követően nagyjából egyensúlyba került, sőt mi is és a többi fejlődő ország is tekintélyes aktívumot ért el. Ez annyit jelent, hogy az óriási cserearány-veszteséget ma már majdnem a legtöbb vesztes ország – így Magyarország is – nem hitelből, hanem saját nemzeti jövedelméből finanszírozza. (A csaknem 30 százalékos cserearány-romlás 1987-ben a magyar gazdaság számára kereken 90 milliárd forint veszteséget okozott, az 1970 évi árakhoz számított forgalomhoz képest.)

Időközben azonban a kamatok (különösen pedig a reálkamatok) növekvő mértékben felduzzadtak, és az 1974-78 között eladósodott országok többsége kamatfizetési kötelezettségeinek sem tudott eleget tenni, így ez óriásira duzzasztotta az adósságállományt. Azt mondhatjuk, hogy a fejlődő országok mai adósságállományának több mint a fele (és a mi adósságállományunknak is kb. ilyen aránya) a ki nem fizetett kamatos kamatokból tevődik össze.

A további veszteségek forrása a dollár világpiaci leértékelődése és az ezzel kapcsolatos devizapolitika volt: gyengülő dollárért exportáltunk és erősödő devizáért importáltunk, ami évente több száz millió dollár árfolyamveszteséget okozott.

A fent részletezett három veszteségforrásból általában is, de Magyarország vonatkozásában mindenképpen az az alapkövetkeztetés vonható le, hogy elsődlegesen a nemzetközi árviszonyok alakulása, a nemzetközi pénz-

és tőkemozgás folytán kialakuló óriási eladósodásból, a hatalmas hitelekből lényegében egyetlen ország, így a magyar gazdaság sem kapott volumenében többet ahhoz képest, mint amilyen az 1972/73-ban elért hazai felhasználási szintje volt. Más szavakkal: sem az 1230, sem pedig a nettó 14 (vagy a bruttó 18) milliárd forint adósságállomány mögött valójában és lényegében *semmiféle volumenben mérhető árutömeg, beruházási jószág vagy fogyasztási cikk nincs.* Ez az adóssághalmaz többségében a cserearányok romlásából, a kamatos kamatok felhalmozódásából, az árfolyamveszteségekből adódik.

Más kérdés az, hogy ezt a veszteséget okosabb, előrelátóbb gazdaságpolitikával a változásokhoz (az árváltozásokhoz, a nemzetközi pénz- és tőkemozgásokhoz, a megváltozott világgazdasági feltételekhez) való hatékonyabb hozzáigazodással, illeszkedéssel ha elkerülni nem is, de jelentősen csökkenteni lehetett volna. Az azonban történelmietlen kérdésfelvetés, hogy "mi lett volna, ha". Most inkább arra kell koncentrálnunk, hogy tudomásul kell venni ezt a veszteséget, tudatosítani kell a válsághelyzetet, és az ebből való kilábalás útját kell keresni. A felelősségre vonás mit sem segítene helyzetünkön. És egyébként is, a korábbi politikai és gazdasági rendszer a "szervezett felelőtlenség" rendszerét alakította ki, amelyben aligha lehetne megtalálni a felelősöket. Ha egyáltalán, azok inkább a politikai szférában kereshetők. Valószínüsíthető ugyanis, hogy – legalábbis nálunk – *a politika indította el az eladósodási spirált,* mivel rövid távú érdekei alapján *hatalmi pozíciójának megőrzése céljából* az életszínvonal kényszerű, drasztikus csökkentése helyett a hitelfelvételeket választotta.

A kialakult helyzet megköveteli az export expanzióját. Hogy ez mit jelent, azt a magyar gazdaság a saját bőrén tapasztalja. Az eladósodott országok ugyanis rá vannak kényszerítve arra, hogy fizetőképességük megőrzése érdekében egyre olcsóbban adják el a világpiacon termékeiket, azon a világpiacon, amely e nélkül is áldozatokra késztető versenyt jelent valamennyi exportőr számára.

Mindez a fejlődő világ, ezen belül is Magyarország fokozódó függésére utal. Függenek attól a világpiactól, amelynek alakulása jórészt a nemzetközi pénzvilág függvénye, amely viszont elsősorban a fejlett, a legfejlettebb, a legnagyobb tőkés országok befolyása alatt áll. Ez olyan tény, amelyet tudomásul kell venni, és az exportőröknek az így kialakult, kialakított világpiac igényeihez kell igazodniuk.

Az eddigi tapasztalatokat általánosítva úgy tűnik, hogy az adósságállomány menedzselését alapvetően azok a követelmények befolyásolják, amelyeket a nemzetközi pénzügyi szervek támasztanak (a magyar gazdasággal szemben is): a takarékosság, az exportorientáció, a strukturális változtatások, a költségvetési egyensúly helyreállítása stb. Ezek viszont jórészt egybeesnek a magyar gazdaságpolitika kitűzött céljaival.

II. A nemzetközi hitelképességet meghatározó tényezők

Abból az alapvető követelményből kell kiindulnunk – megítélésem szerint –, hogy meg kell őriznünk az ország hitelképességét, el kell kerülnünk a nyílt átütemezést.

1988-ban valamivel több mint 1 milliárd dollár kamatot kellett fizetnünk és 2,2 milliárd dollár lejárt adósságot kellett törlesztenünk.

A 3,2 milliárd dollár adósságszolgálati kötelezettségből kereken 1 milliárd dollárt tudtunk "saját" forrásból kiegyenlíteni. Ennek kb. fele adódott az áru- és az idegenforgalom aktív egyenlegéből, a másik fele pedig nemzetközi tartalékaink csökkentéséből. A fennmaradó 2,2 milliárd hiány finanszírozására újabb hiteleket kellett felvenni, ami az adósság rulirozását, "fekete", "csendes" átütemezését jelenti. (Az adatokat a nyílvános publikációkban és a külföldi szaklapokban megjelent közlésekből állítottam össze.)

A jelenlegi adósságállomány és adósságszolgálati kötelezettségeink alapján arra következtethetünk, hogy várhatóan még hosszú évekig másfél-két milliárd dollár hitelt kell "összekoldulnunk" a csőd, a fizetésképtelenség, az átütemezés elkerülése érdekében. Az átütemezés esetén ugyanis nemcsak az esedékes kamat teljes összegét és az átütemezett törlesztőrészt, hanem az átütemezés költségét is meg kell fizetni, ami együttvéve akár a 2 milliárd dollárt is megközelítheti. És ameddig ezt nem fizetjük ki, addig exportbevételünket ennek a finanszírozására kvázi lefoglalhatják. Persze, ez egy végletes helyzet, amit a nemzetközi gyakorlat már régen túllépett, mint ahogyan az adósságszolgálati ráta 25 százalékos végső határát is. De a lényeg az, hogy *a nyílt átütemezés mindenképpen sokkal nagyobb veszteséget jelent, mint az adósságok fekete rulirozása.*

III. A válságmenedzselés eszközei

Egy-egy ország hitelképességét, adósságállományának menedzselését (csendes vagy nyílt átütemezését), további hitelek nyújtását, a nemzetközi tőke mozgásának irányát számtalan tényező befolyásolja. E tényezőkről, e tényezők kombinációiról sokan sokféle listát állítottak össze. A követelmények jórészt egybeesnek a magyar gazdaságpolitika kitűzött céljaival és azokkal, amelyeket a közeljövőben leszünk kénytelenek célul kitűzni.

A következőkben fontossági sorrend és a teljesség, de főként a részletesebb kifejtés igénye nélkül néhány *válságmenedzselő gazdaságpolitikai eszközre* hívjuk fel a figyelmet. Ezek önmagukban nemigen állják meg helyüket, szorosan összefüggnek egymással, egymásba fonódnak, átlapolják egymást.

1. A szerkezetváltás - létszükséglet

Először is azért, mert a válságágazatok, vállalatok, tevékenységek látható és láthatatlan támogatása különböző becslések szerint legalább évi 200 (300?) milliárd forintot emészt fel. Ez az összeg nem csökken, hanem számos ok miatt tovább fokozódik (a rohanó infláció, a politikai indíttatású keresetnövelések, a növekvő műszaki-technológiai lemaradás stb. folytán).

Évente ilyen óriási összeget kell elvonni a progresszív, jövedelmező ágazatoktól és vállalatoktól, hogy a halódó, veszteséges ágazatokat és vállalatokat életben tartsuk. Ugy tűnik, hogy az 1988-as év és az 1989-es tőkés rendelésállomány összetétele a szervezett nagyvállalati lobbyk álláspontját igazolná. E két évben ugyanis a válságágazatok – természetesen növekvő támogatással – jól ki tudták használni a nagyon is átmeneti konjunktúrát, a világpiaci lehetőségeket. 1988-ban a fél milliárdos aktívum jelentős része ezen ágazatok és vállalatok tőkés exportjából adódott. Azt azonban még sohasem próbáltuk ki, hogy ha a támogatásoknak és a fejlesztési forrásoknak arányaiban hasonló részét a feldolgozóipar szelektív fejlesztésére és tőkés exportjának támogatására fordítanánk, ennek a szerkezetváltásnak mi lenne az eredménye.

A gazdaságpolitika korábban is egyetértett a támogatások csökkentésével és azt be is ütemezte. E mögött az "elcsöpögtetés" mögött azonban valójában a támogatások növekedése húzódott meg, és csupán olyan fogyasztói ártámogatásokat csökkentettek, ahol pedig e szükségletkielégítés jórészét mindenütt a világon támogatják (ezek egy része valójában nem is támogatás, hanem pl. a társadalombiztosítási juttatások szerves része, például a gyógyszerárak "támogatása").

Másodszor azért tekinthető alapkérdésnek a szerkezetváltás, mert ma már a nemzetközi összehasonlítások és gazdaságossági számítások tükrében sokszorosan bebizonyosodott, hogy a Magyarországon évtizedek óta folytatott fejlesztési és exportpolitika – enyhén szólva – hibás, helytelen, gazdaságtalan, veszteséges volt, és ellentétes volt a világ progresszív régióinak és országainak strukturális átalakulásával.

A szerkezetátalakítás akár egy nemzeti takarékossági program egyik (fő) célja is lehetne, aminek a lényegét abban lehetne összefoglalni, hogy a válság terheit ne "arányosan", például az infláció nevü közgazdasági fűnyírógéppel terhelje rá az *egész* lakosságra, (persze ez esetben az "arányosság" is illúzórikus) hanem csak a lakosság egy részét terheljék, és jelentősebb részét a válságágazatok visszaszorításából, illetve a nemzeti takarékossági programból finanszírozzák.

2. Nemzeti takarékossági program

Elkerülhetetlennek látszik az életszínvonal jelentősebb csökkentése. Nem valószínű ugyanis, hogy néhány év alatt a gazdaság jövedelemtermelő képessége jelentősebben fokozódjon. Az sem valószínű, hogy ilyen rövid idő alatt számottevő külföldi tőkét, beruházást lehetne gazdaságunkba becsalogatni.

Egy nemzeti takarékossági programban – a teljesség és a fontossági sorrend igénye nélkül – címszavakban fogalmazva a következőket kellene kidolgozni:

- A termelés és az export – s ennek folytán az import – radikális strukturális átalakítása.
- A gazdaságtalan beruházások visszafogása, leállítása.
- A 20-25 százalékos kapun belüli munkanélküliség felszámolása.
- Az állami vezetés, valamint a politikai és társadalmi szervek széles értelemben vett rezsiköltségének drasztikus csökkentése.
- Az alacsony hatékonyságú oktatási és az általtudományos kutatási formák és tevékenységek megszüntetése.

Azt kellene végiggondolni, hogy mennyiben tudná vállalni a politika az ilyen program megvalósítását. Ugy gondolom azonban, hogy egy ilyen vagy hasonló nemzeti takarékossági program meghirdetése (és megvalósítása) mellett a széles közvélemény még az életszínvonal némi globális csökkentését is jobban el tudná fogadni.

3. Az adósságállomány menedzselése külföldi tőkebevonással

A fejlődő országok gazdasági növekedésének forrása mindig és mindenütt elsődlegesen a külföldi, a nemzetközi tőke volt és ma is az.

Ezt a magyar tőkés gazdaság másfél évszázados fejlődése is igazolja.

Ma Magyarország az ENSZ, az IMF, a Világbank által elismert egy főre jutó 2000 dolláros GDP-jével messze belefér a gyengén fejlett országok kategóriájába, abba kategóriába, amelybe azok az országok tartoznak a fenti világszervezetek megállapítása szerint, amelyek fejlődésüket jórészt csak külföldi tőkével tudják megalapozni.

A nemzetközi tőkemozgás ismert nagyságrendjei arra utalnak, hogy jelenleg rendkívül nagy a nemzetközi tőke mozgása. Magyarul: van pénz a pénzpiacon, csak be kell csalogatni az országba.

Sőt! Ugy gondoljuk, hogy gazdálkodás liberalizálásával és határozott politikai döntés nyomán érvényesülő exportorientációval hitelképességünk is jelentősen javulhat. Az ázsiai "tigrisek" példája azt az egyszerű képletet

bizonyítja, hogy nem az import növekedése okoz problémát, hanem sokkal inkább az, hogy ha ettől elmarad az export fokozódása.

A következőkben röviden a külföldi tőkebevonás két lehetséges változatával foglalkozunk. A vegyesvállalatok tőkebevonó szerepére itt nem térünk ki, mert annak propagandája ma hatékonyságához képest talán túl hangos is.

a) Az adósságcsere (swap) módszere

Ez a módszer egyre inkább elterjed a fejlődő világban, és ma már a nemzetközi pénzpiac néhány válságos helyzetben lévő eladósodott szocialista ország adósságát is értékeli.

Az adósságok így kialakuló "árfolyama" azt jelenti, hogy az adós ország "eladja" (lecseréli) adósságát értékpapírok formájában, éspedig a pénzpiacon kialakult árfolyamra. Magyarország esetében például 100 millió dollár névértékű adósság 1987 végén 70 millióért eladható lett volna, a vevő Magyarországon az akkori hivatalos árfolyamon 3,5 milliárd forintot kapott volna (és ezzel "azt csinálhat, amit akar": Magyarországon beruházásba fektetheti be, vegyes vállalatokba szerveződhet, most már magyar vállalatok részvényeit is megvásárolhatja, de vehet érte magyar árucikkeket és azt exportálhatja).

A lecserélés nyilvánvaló veszteséget jelent az eredeti hitelezőnek, mert a kölcsönadott pénznek csak egy hányadát, példánkban annak 70 százalékát kapta vissza. De számára ez még mindig megéri, mert azzal számol, hogy e követelés behajtása bizonytalan, kockázatos. Az adós ország számára azonban mindenképpen előnyös, mert bár azonnal növeli a hazai keresletet, a belső felhasználást, de mindenképpen csökkenti az adósságállományt. És ami még annál is fontosabb: az ilyen akciók során erősödhet az ország hitelképessége.

b) Szabad gazdasági övezetek

A szabad gazdasági övezetek kiépítése, fejlett infrastruktúrával való ellátása sok pénzbe kerül. Valószínűsíthető, hogy ehhez a hazai magántőke is szívesen hozzájárulna. Bizonyos, hogy "megéri a pénzt", mert hiszen például ez a forma az egyik magyarázata az újonnan iparosodó országok jóval átlagon felüli gazdsági növekedésének és látványos export-expanziójának.

A szabad gazdasági övezetek előnyeit messzemenően részletezik a nemzetközi szervezetek tanulmányai és ma már a magyar közgazdasági szakírók is.

Az ilyen vámszabad területek, de a vegyes vállalatok létesítésére is csaknem egy évtizedes törvényes rendeletek által biztosított lehetőségek vannak. Szinte megfejthetetlen, hogy mi akadályozta ilyen sokáig a működő tőke magyarországi hasznosításának törvényes lehetőségeit.

A külföldi tőke itteni működésének előnye az általa generált exportban, a konvertibilis valutában fizetett magyar szolgáltatásokban, beszállításokban,

a technológiai és menedzsment-transzferben stb. rejlik (emellett még magasabb bért is fizet a munkásoknak).

A válságmenedzselés feltétele, amely egyben a nemzetközi pénzvilág velünk szembeni bizalmának a feltétele is, az a politikai stabilitás. Egy-egy ország hitelképessége sokban múlik azon, hogy a közvélemény mennyire érti meg a kormány gazdaságpolitikáját, mennyire azonosul vele és mennyire támogatja azt.

A magyar gazdaság másfél évtizede tartó válsághelyzete, az egy évtized óta stagnáló, csökkenő éleszínvonal, az óriási eladósodás végül is fokozódó politikai instabilitást eredményezett. A kiúthoz vezető első lépés *a válság beismerése*.

A drasztikus struktúraváltás, a nemzeti takarékossági program, annak radikális végrehajtása és a szükséges átalakítások következetes megvalósítása a feltétele annak, hogy a válság leküzdéséhez a politikai (gazdaságpolitikai) vezetés megnyerje a magyar közvélemény és a nemzetközi pénzpiac bizalmát.

CZABÁN LÁSZLÓ

Világgazdaság és nemzetközi pénzügyi rendszer

Tézisek

1. A világgazdaság nyolcvanas évekbeli helyzetét legáltalánosabban úgy jellemezhetjük, hogy a világgazdaság egésze stagnál, "rejtett válságban" van, amelyben azonban egyes régiók vagy ágazatok prosperálhatnak.
2. A világgazdaság fő erőviszonyai átrendeződnek. A termelékenység fokozásában és a monopolhelyzet megőrzésében vagy átalakításában érdekelt erők mozgásának eredményeként az első tényező válságokat illetve fellendüléseket eredményez, az utóbbi tényező pedig e folyamatokat egyfelől regionálisan jeleníti meg, másfelől az elsőszámú felelős a világgazdaság egészének stagnálásért. A világgazdaság a hetvenes években a transznacionális monopolkapitalizmus korába érkezett.[1]

A fenti folyamatok egyben azt is jelentik, hogy a világkereskedelem egyre nagyobb része elszámolóárakon bonyolódik le, mind teljesebb mértékben vetik alá a piaci mozgásokat a transznacionális vállalatok világméretű hosszú távú profitérdekeinek. A tőke – különösen a multinacionális vállalatok – termelési folyamata egyetemessé válik, globalizálódik, és eközben meghatározott hierarchiába szervezi a világot. A fő terület továbbra is a fejlett országok régiója marad, és ehhez kapcsolják hozzá függelékként a világ különböző területeit, és létrehozzák a fejlett országokon belül is a perifériát.

Miközben a transznacionális vállalatok egyrészt termelésüket mindinkább világméretekben folytatják, eközben fenntartják azt az elosztási struktúrát és eszközrendszert, amelyen egyáltalán létezhetnek. Ez azt eredményezi, hogy az elérhető erőforrásokat a transznacionális vállalatoknak összpontositaniuk kell, saját rendszerükön belül kell megkötniük. Létrejött egy világgazdasági rendszer, amelyet a nyolcvanas években a stagnálás és az úgynevezett globális problémák jellemeztek.

3. A nemzetközi pénzügyi rendszer nem egyéb, mint egyrészt a világgazdaságban végbemenő folyamatok felszíni tükröződése, másrészt a folyamatok főbb viszonyainak rögzítése, "intézményesítése" akár jogilag, akár a szokás által. Igy a nemzetközi pénzügyi rendszer a világgazdaság "felépítménye", amelynek kisebb-nagyobb szabadsággal, de igazodnia kell az alapstruktúrához, azonban – éppen viszonylagos függetlensége miatt – csak megrázkódtatásokon keresztül képes erre: a nemzetközi pénzügyi rendszer két funkciója időről időre ellentmondásba kerül egymással.

4. A világgazdaság fenti folyamatainak hatalmas pénz- és tőkemozgásokkal kell együttjárniuk. Olyan mozgásokról és tranzakciókról van szó, amelyek biztosítani tudják a tőkék folyamatos nemzetközi átcsoportosítását a helyi érdekektől függetlenül. Ezek az europiacok.[2]

5. A keresztül-kasul települő bankok között természetesen kiéleződött a verseny és felerősödtek a monopolizálódási tendenciák.[3] A konkurencia fokozódott a japán bankok megjelenésével a hetvenes évek elején, majd ezek a bankok döntő szerephez jutottak a nyolcvanas évek második felében.

A "nemzeti" részarányokban végbement eltolódás ellenére a vezető bankok nagyjából megtartották vezető pozíciójukat.

A fejlődés eredményeként a nyolcvanas évek elejére kialakult a nemzetközi bankhálózat struktúrája. Ennek csúcsán 20-30 bankból álló csoport áll, e bankok globális hálózattal rendelkeznek, csaknem valamennyi üzletágban vezető szerepet játszanak. A második csoport kb. 80 bankot fog át, amelyek elsősorban regionálisan szerveződnek és rendszerint különösen erősek néhány üzletágban. A rendszert kiegészíti egy kb. 300 bankból álló csoport, amelyek viszonylag szerény hálózattal rendelkeznek.

6. A termelés globalizálódása megnyitotta a nemzeti pénz- és tőkepiacokat a világ számára, ezek a piacok a nyolcvanas évek második felére többé-kevésbé integrálódtak egy erősen hierarchizált és homogenizálódó struktúrába.[4]

Ez a függőségi rendszer végső soron azt fejezi ki, hogy a tőketransznacionalizálódást követte az államok monetáris politikájának transznacionalizálódása, az államok monetáris politikája is hierarchiába szerveződött, ami a tőke erőviszonyait követi.

7. A II. világháboru után időről időre előfordult, hogy az akkor még nyersanyagtermelő országoknak nevezett országcsoport likviditási helyzete megromlott, lecsökkentek monetáris tartalékai, megnőtt adósságszolgálata.

A hatvanas évek világgazdasági fejlődése elfedte a gondokat, a hetvenes évek közepének válsága sem okozott akkor különösebb megrázkódtatást, mert az olajországok a többletet az europiacokon, különböző értékpapírokban helyezték el, a bankrendszer pedig visszaforgatta a többleteket a fizetési mérleghiánnyal rendelkező országokba.

8. Az 1973-75-ös válságból éppen csak magukhoz tért közepesen fejlett fejlődő országok, amelyeknél a fizetési mérleg hiánya, így a finanszírozási szükséglet óriási mértékben megnőtt, szembetalálták magukat azzal, hogy a fő hitelfelvételi piacukon, az europiacokon a magántőke restriktívvé vált velük szemben, ami jelentős részben abból adódott, hogy a legjelentősebb adósok adósságának növekedése 1981-re megállíthatatlannak tűnt.

9. 1981-ben a problémák gyújtópontjává a kamatok váltak: 1970-ben még csak 2 Mrd dollárt fizettek ki kamat fejében, 1973-ban az összeg még mindig

csak 3,9 Mrd dollár, 1981-ben azonban már 27,4 Mrd. Ez a fizetési mérleg problémái mellett újabb bankhiteligényt jelentett.[5]

1981 végén 1982 elején a már meglévő gondok (a kamatláb emelése és a jelentősen megnőtt adósságállomány miatt az 1971-es 9,5 százalékos adósságszolgálati ráta 1975-re 20,9, majd 1981-re 81,8 százalékra nőtt,[6] a második olajárrobbanás okozta növekvő fizetési mérlegdeficit, a hitelforrások elapadása) tovább súlyosbodtak, a fejlődők egy része megkapta a "kegyelemdöfést": megkezdődött a világgazdasági válság, jelentősen csökkent a világkereskedelem, az adós országokban visszaesett a növekedés. Anélkül, hogy teljes egészében felmenteném az adós országokat, idézem az Euromoney adatait: a fejlődő országok adósságállománya 1973-1982. között 480 Mrd dollárral nőtt, amelyből 260 Mrd dollár az olajszámla növekedésének, 70 Mrd dollár a kamatok emelkedésének, 40 Mrd az alapanyagok áresésének, 20 Mrd dollár az OECD-országok importcsökkentésének volt a következménye.[7]

1982-ben a Mexikó által bejelentett átütemezési kérelem lavinát indított el. 1965-1973 között 10 fejlődő ország 24 esetben 7 Mrd dollárt ütemezett át. 1974-1979 között ugyancsak 10 fejlődő ország 16 esetben 10 Mrd dollárt. 1980-ben 6 fejlődő ország 4,5 Mrd-ot ütemezett át, azonban ebből 3 Mrd dollár Törökországot érintette. 1982-83-ban azonban már több mint 30 ország 100 Mrd dollár törlesztésére kért halasztást.[8]

Mexikó után a másik két nagy adós, Argentína és Brazília is átütemezte hiteleit. Kirobbant az adósságválság.

10. Az adósságválság óriási nyomást gyakorolt a nemzetközi pénzügyi rendszerre, sőt közvetlen formában az amerikai bankrendszert is veszélyeztette (legalábbis akkor úgy tűnt, hogy ez a legveszélyesebb az amerikai bankrendszerre nézve).

Azok az óriási hitelek, amelyeket a hetvenes évek második felében nyújtottak, és azok a kamatok, amelyek igen nagy nyereséget hoztak, 1982-ben elveszni látszottak.

A hitelezők kartellja azért jött létre, hogy megakadályozza bármely adós ország kiugrását, vagy az adósok kartelljének létrejöttét.[9]

A gazdasági megfontolás találkozott az Egyesült Államok nyolcvanas évek eleji rendkívül aggresszív politikájával is. Az adósságválság révén felszámolódtak azok az intézkedések, amelyekkel a közepesen fejlett fejlődő országok gazdaságukat védték, megszűnt önálló gazdaságpolitikájuk.

Az adós országok számára egyetlen utat hagytak: a "piacgazdaság" rendkívül gyors "bevezetését". Ezzel egyoldalú világgazdasági függés jött létre, amelyet a fejlett tőkés országok és a transznacionális monopóliumok határoznak meg.

A hitelezők kartellja több vonalon működik, de valamennyi szál a Nem-

zetközi Valutaalap kezében fut össze.

11. Az IMF szerepe döntő módon felértékelődött 1982-ben, a sorozatos adósság-átütemezésekkor: ez volt az a szerv, amely fenntartotta az érintkezést a hitelezők és adósok között.

Amennyiben egy ország akár államilag garantált vagy kormányközi, akár magánhitelt kíván átütemezni, akkor a Párizsi Klub, illetve 1982 óta a kereskedelmi bankok előírják, hogy az illető ország hozzon létre megállapodást az IMF-fel. A további hitelnyújtás feltétele az IMF-program teljesítése.

Ebben a helyzetben az IMF kulcspozícióba került. Azok az országok, amelyek súlyosan eladósodtak, nem tehetnek egyebet, minthogy beleegyeznek az IMF követeléseibe. A nyolcvanas évek közepétől ez azokra az országokra is vonatkozik, amelyek még nem ütemeztek át, de helyzetük a pénzügyi világ szerint nem stabil. Ez kb. 60 országot jelent ma.

12. Azt IMF olyan programot ír elő, olyan intézkekdéseket javasol, amelyek azt célozzák, hogy a fejlődő országok pénzügyi szervezete a fejlett tőkés országokéra (ezen belül is az USA- éra és Angliáéra) hasonlítson. Ez az alapállás szoros kapcsolatot tételez fel a költségvetés, a fizetési mérleg, az infláció és az állami szabályzók között, így az egyes intézkedések annyiban mindenképpen rendezettek, hogy a pénzügyi szférát meghatározott irányba kényszerítik.

Az előírások fő tartalma a következőkben foglalható össze:

1.) Az árfolyam csökkentése. Ez a jól ismert dogmán alapul: az árfolyam csökkentésének hatására erősödik az export, gyengül az import. Valójában azonban ez az összefüggés legfeljebb a legfejlettebb[10] országoknál bizonyul valamennyire igaznak, de a többi ország esetében a belső gazdaság és a külgazdaság árai között nincs ilyen szoros kapcsolat: a belső piacra irányuló termelés és az exportra termelés közötti helyettesítés nagyon gyenge. Emellett ezen országok exportcikkeinek ára zömében a tőzsdéken, multinacionális társaságoknál dől el, és dollárban határozzák meg ezeket. Továbbá, mivel az exportcikkeket gyártó szektoroknak a belső gazdasággal meglévő kapcsolata igen laza, ezért végső soron az árfolyamcsökkentés hatása igen kismértékű a fizetési mérlegre. Ezt a kevés pozitív hatást azután elviszi a cserearány romlása, mert az adósságszolgálat nyomására az exportstruktúra rendkívül rugalmatlanná válik, az árfolyamcsökkentés olyan termékeket von be az exportba, amelyeknek semmi keresnivalója a világpiacon.

Az árfolyam csökkentésének így egyetlen hatása marad: az infláció fokozódása. A leértékelési előírás alaptalanságát mutatja, hogy

1982-1985 között az adós országok fizetési mérlegének javulása az import csökkenéséből származott, valamint a gazdasági növekedés korlátozásából.
2.) Az állami költségvetés hiányának csökkentése. Ez önmagában lehet helyeselhető cél, mindamellett egyenlegének önmagában nincs közgazdasági tartalma. Másodszort fontos kérdés, hogy milyen eszközökkel valósítható meg az IMF által követelt hiánycsökkentés és mi fogja betölteni azt a funkciót, amit addig a költségvetés hordozott. A költségvetés bevételeinek növelésére az adós országokban nem sok remény volt, hiszen a gazdasági növekedés igen lanyha volt, ha éppen nem csökkent a GDP, másrészt az IMF fontos előírása az adóreform a magántőke ösztönzése érdekében, amely keretében csökkenteni kellett a tőke- és a magas személyi jövedelmek adóit, továbbá az export növelése érdekében csökkenteni kellett, illetve meg kellett szüntetni az exportadókat (bár itt van kivétel, például Argentína).
A kiadási oldalon sem volt jobb a helyzet: a költségvetési kiadások mind nagyobb részét tette ki a felgyülemlett államadósságok törlesztése, így a költségvetés szabadon felhasználható eszközei szűkreszabottak voltak. Egyetlen lehetőségként a nem termelő infrastruktúra finanszírozásának visszafogása (ez azt jelentette, hogy az ezek kiépítésére felvett nagy külföldi hitelek kidobott pénzek lettek) és a szociális jellegű kiadások, ártámogatások csökkentése volt (ezt fejezte ki az IMF-nek az a követelése, hogy az árképzési, árellenőrzési rendszereket meg kell szüntetni, az ártámogatásokat fel kell számolni). A katonai, igazgatási kiadások csökkentése fel sem merült...
Harmadszor, az állami költségvetés és a külső gazdasági kapcsolatok (fizetési mérleg) közötti szoros kapcsolat, amit az IMF-előírások feltételeznek, egy monetarista elméleten nyugszik, amelynek feltételrendszere még a legfejlettebb tőkés országokra is csak korlátozottan érvényes, nemhogy a fejlődőkre.
3.) A magántőke ösztönzése. Az állami költségvetés szerepének csökkentése már magában foglalja ezt a célt, hiszen a kiszorítási effektust érinti. Az IMF gazdaságpolitikába ülteti át azt a neoklasszikus előfeltevést, hogy az állami tevékenység és ennek finanszírozása magántőkét szorít ki, holott ez jóval rugalmasabb és hatékonyabb. Ezért nem elegendő a költségvetés szerepének csökkentése, hanem az állami vállalatokat is magánkézbe kell adni. Ez azon a feltételezésen nyugszik, hogy a magántőke hajlandó e tevékenységet folytatni, és hogy létezik az a magántőke, amely működni fog ezen a területen,

valamint, hogy a magántőke a lehető leghatékonyabb. Az első előfeltevést nem erősíti meg az a tény, hogy a 80-as években óriási tömegű magántőke áramlott ki az adós országokból, a második előfeltevés pedig nagyon is kétségbe vonható számos fejlődő ország esetében, de jó néhány közepesen fejlett fejlődő ország esetében is csak kevéssé érvényes, mert egyrészt az államoknak érdekük volt, hogy külföldiek vásárolják meg e vállalatokat, mert így valutához, devizához jutottak, másrészt még ezekben az országokban is kevésnek bizonyult a hazai magántőke az állami vállalatok átvételére.

4.) Az inflációellenes politika. Ez az a kitétel, amelyet a leginkább el lehet fogadni, mert az infláció kétségkívül visszatartja a magántőkét, elsősorban a spekulációra ösztönöz és fokozza a költségvetés deficitjét. Azonban itt is van két problematikus pont, amely "kimarad" az IMF-nél. Az egyik az, hogy az árellenőrzés felszabadításával szemben semmilyen antiinflációs monetáris politika sem lehet hatásos rövid távon, különösen mert nem érinti azon érdekeket, amelyek az árnövekedésben érdekeltek. A másik probléma, hogy az inflációs ütem csökkentése először az outputra hatott, visszavetette azt.[11]

Ezek a szabadpiaci ideológiát tükröző intézkedések (amelyek részleges sikerekre persze vezettek, elsősorban a fejlett országokban és más eszközökkel kombinálva) teljesen idegenek a fejlődő országok viszonyai számára, ennélfogva ezek az országok hatalmas árat fizettek a programok végrehajtásáért.

Egyrészt valamennyi fejlődő országban, amely számára a Valutaalap hasonló programot írt elő, visszaesett a gazdasági növekedés.

Másodszor radikálisan átalakultak ezeknek az országoknak a külső kapcsolatai, a fejlődő országok külgazdasági stratégiája a többi fejlődő országnak árt.[12]

Harmadszor, valamennyi országban jelentős mértékben pusztult a nem termelő infrastruktúra.

Negyedszer, komoly szociális feszültségeket hozott létre a programok végrehajtása, például éhséglázadásokhoz vezetett (Venezuelában egy szociáldemokrata kormány lövetett a lázongló tömegekre), bár megfigyelhető egy olyan törekvés is, hogy egy kiterjedt középosztályt hozzanak létre.

Végül, e programok lehetetlenné teszik a fejlődést az adós országokban, mert ezeknek, ha fizetési mérlegüket egyensúlyba akarják hozni, csökkenteniük kell gazdasági növekedésüket és importjukat, holott éppen arra lenne szükségük, hogy új termékeket fejlesszenek ki, és új exportpiacokra tegyenek szert.

13. A magánbankok 1983-tól kezdve elkezdtek kivonulni a fejlődő országok

hitelezéséből: jelentősen csökkentették az általuk nyújtott hiteleket, sőt hamarosan néhány viszonylatban az eladósodott országok váltak nettó tőkeexportőrré. Ezt mutatja a fejlődő országokba irányuló bankhiteláramlás elképesztő ütemű csökkentése.[13]

14. Az adósságválság megoldására kidolgozott megoldási javaslatok (leszámítva a kifejezetten politikai indíttatású Baker-tervet és a Brady-tervet) egy szokatlan jelenséggel birkóznak: a kölcsöntőke örökjáradékos tőkeként működik. Ez teljesen abszurd és veszélyes. A tervek egy része éppen ezért ezt a helyzetet igyekszik legalizálni (részvénytőkévé vagy kötvénnyé akarja átalakítani a hiteleket), a középutasok a helyzet szabályozottságát akarják fenntartani, végül vannak olyanok, akik "valódi" kölcsöntőkére kívánják visszavezetni az adósságokat.

A nyolcvanas évek közepe óta az adósságválság kezelésében fontos változást hozott Japán fokozott szerepvállalása, legalábbis ennek óhaja.

15. Az adósságválság kirobbanásában és a feszültségek kiéleződésében fontos szerepe volt az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának, különösen az 1980-82-es válságkezelő gazdaságpolitikájának.

Az USA konjunktúrapolitikájának – amely egy évtized után először adott segítséget viszonylag stabil növekedéshez – fő jellemzői a következők voltak.

1.) Azáltal, hogy a kormány kismértékben csökkentette a jövedelemadókat, valamelyest élénkítette a végső keresletet, aminek eredményeként csökkent az amúgy is alacsony megtakarítási hányad.

2.) E csökkenést a kormányzati kiadások és a folyó fizetési mérleg hiánya kísérte. Így a fellendülés és a folyó fogyasztás finanszírozásához külföldi forrásokra volt szükség. Az europiacokra döntő hatást gyakorolnak a kamatláb-differenciák, tehát magas belföldi kamatszintet kellett kialakítani. Az amerikai és az egyéb pénzpiacok közötti kamatkülönbségek elérték azt mértéket, ami jelentős tőkebeáramláshoz vezetett.[14]

3.) A magas kamatszint jelentősen emelte a dollár árfolyamát, ennek hatására ugrásszerűen megnőtt az import és gyengült az export, aminek antiinflációs hatása az USA-ban nyilvánvaló volt. Ezzel azonban a folyó fizetési mérleg az 1981-es minimális többletből hamarosan súlyos deficitbe fordult, a hiányt elsősorban rövidlejáratú tőkebeáramlás finanszírozta.

1985-ben megtört a fellendülés. A konjunktúra-helyzet legnagyobb bizonytalansági tényezője a folyó fizetési mérleg és a költségvetés hiánya volt, és ma is az. Ezután következett a vállalatok "adósságválsága", amit fokozott a defláció, hiszen így a hitelek visszafizetése egyre nehezebbé vált (különösen az energia- és olajiparban, valamint a mezőgazdaságban). Emiatt a hazai

tőke inkább külföldön keresett profitlehetőséget, a külföldi tőke beáramlása pedig 1986 után csökkent.

1987-től a struktúrapolitika ismét meggyengülni látszik, elmúlt a válság kényszerítő ereje, a fellendülés kifulladásával, a magántőke "új" politikájával szemben a kormányzati politika visszatért az összkeresletet befolyásoló (egyszer már hatástalannak bizonyult) gazdaságpoltikához: óvatosan gerjeszti az inflációt, a pénzkibocsátás ütemét igyekszik befolyásolni, a gazdaságfejlesztési prioritások kevéssé világosak. Ebben az alapvető ok (a fellendülés kifulladása) mellett szerepet játszik az, hogy a felhalmozódó adósságok miatt beszűkült a kormányzat mozgástere: a költségvetés mind nagyobb részét viszi el a kamatfizetés és a törlesztés.

Az USA-kormányzat által követett gazdaságpolitika vitathatatlan sikereket ért el, azonban "utánam az özönvíz" politika volt.

Az Egyesült Államok külső pénzügyi helyzete jelentős változáson ment keresztül a nyolcvanas években. Az adósságállomány megháromszorozódott, az USA külső követelései megkétszereződtek, így az Egyesült Államok nettó hitelezőből nettó adóssá, a világ legnagyobb adósává vált. Az eladósodás a válság, majd a fellendülés utolsó szakaszában, míg a követelések növekedésének csökkenése a fellendüléssel kezdődik. Nem egyszerűen arról van szó tehát, hogy az USA konjunktúraciklusa és gazdaságpolitikája hat a világgazdaságra, hanem arról, hogy az USA a nyolcvanas évek "csodáját" csak monopolhelyzetére támaszkodva, a világgazdaságon keresztül és annak rovására tudta megvalósítani.

Az amerikai kormányzat elsősorban a nemzetközi tőkepiacok mozgására támaszkodott. A kamatdifferenciák hatására a fizetési mérleg hiánya miatt kiáramló dollár visszakerült az amerikai gazdaságba, sőt a profitlehetőségek miatt a tőkebeáramlás[15] képes volt fedezni a költségvetési hiány jelentős részét is.

Az amerikai gazdaság a nyolcvanas évek első felében tehát a krónikus egyensúlytalanság állapotába került, miközben a világot, különösen a fejlődőket, a követendő kiegyensúlyozó politikára figyelmeztette. Arra, hogy fogják vissza fogyasztási célú kiadásaikat, miközben az Egyesült Államokba beáramló tőke félelmetes nagysága mellett is a felhalmozás 1983-85-ben csak 60 Mrd dollárral nőtt 1981-82-höz képest. Az óriási tőkebeáramlás tehát túlnyomó többségben amerikai folyó fogyasztást szolgált.

Az amerikai fellendülés és életszínvonal-növekedés tehát meghaladta a gazdaság belső erejét, lehetőségeit. A finanszírozásnak ezt a luxusát csak a kulcsvalutával (döntő kulcsvalutával) rendelkező ország engedheti meg magának azzal, hogy a világgal fizetteti meg ezt. A beáramló tőke mennyisége messze meghaladta fizetési mérleg dificitjét, így lehetővé vált a költségvetési hiány egy részének finanszírozása is. Azaz az Egyesült Államok a dollár

révén kikényszerítette a világ (köztük az ettől ódzkodó nyugat-európai szövetségesek) hozzájárulását a fegyverkezéshez is.

Az USA hatalmas egyensúlyhiánya aodtt esetben veszélyeztetheti az egész világ – igen törékeny – egyensúlyát, hiszen egy rövid, féléves recesszió kb. 300 Mrd dollárral növelné a szövetségi deficitet, és kérdés, hogy ez a teher milyen módon hárulna a világra.

"A 20-as években a közgazdaságtanban a walras-i csodálatos világ, a tiszta verseny ideológiája uralkodott, miközben minden előfeltétele kialakult az első világméretű monopolista válságnak. Csak a válság mélypontja után alakultak ki azok az eszközök, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a gazdasági életet normalizálják. Az ideológia azonban a piaci automatizmusok mítoszának teljes kudarcát csak nagy késéssel tudta korrigálni.

A 70-es évek végén a keynesiánus gazdaságpolitika romjain újjászületett a 20-as évek közgazdaságtana. Ez a szélsőséges és konzervatív liberalizmus lényegében ugyanúgy nem látja napjaink égető problémáit mint 'nagy elődje', ennek megfelelően válaszai sincsenek; a hithez, a szabadpiacba vetett bizalomhoz, az 'örök emberhez' utal minket. Eközben a világgazdaság jelenlegi szerkezetét, a termelés fennálló rendjét, az elosztási viszonyokat óriási erők feszítik; így a kialakuló és felbomló monopolista szövetségek, a konkurenciaharc kiéleződése, a centrum vándorlása, 'uralkodó nemzetek' lehanyatlása, a periféria ellehetetlenülése, termelékenységi forradalmak stb.

Fennáll a veszélye annak, hogy a világ – miközben az uralkodó ideológia apostolai a centrumok (véleményünk szerint nagyon is ingatag) harmóniáját dicsőítik, és átvételét mindenki számára javasolgatják – ugyanúgy eszközök nélkül áll egy minden eddiginél nagyobb válság kirobbanásakor, mint 1929-ben."[16]

JEGYZETEK

1. A monopolizálódás előrehaladását jól jellemzik azok az adatok, amelyeket az amerikai statisztikai hivatal adott ki. Eszerint az USA-ban kevesebb mint 300 vállalat rendelkezik az aktívák 68 százalékával és a profitok 69 százalékával. Ebből az is látszik, hogy mit jelent az, amikor a Fortune vagy más lap 500-as listát közöl (ezekre az adatok: az aktívákból a részarányuk 78,6 százalék, a profitból 79,5 százalék. US Statistical Abstract 1989. National Census Bureau Washington DC 1989.
Egy ilyen óriási monopolizálódás természetesen tükroződik az USA nemzetközi gazdasági kapcsolataiban is. 1960-ban 49,2 Mrd dollár volt az amerikai magánaktívák nagysága külföldön, 1980-ban már 516,5 Mrd dollár, 1986-ban pedig már 929,9 Mrd dollár. (Ugyanott)
E folyamat mutatható ki a nemzetközi kereskedelemben is: 1985-ben az Egyesült Államok vállalatai és ezek leányvállalatai közötti forgalom adta az USA exportjának

harmadát és az import ötödét.
A nem hivatalos külföldi aktívák nagyságának alakulása hasonló dinamikát mutat ahhoz, mint amit az előbb láthattunk. Itt elsősorban a nyolcvanas évekre válik egyre nagyobbá a részvétel.
A kereskedelem területén ismét azonos tendenciát találunk: a külföldi tulajdonú leányvállalatok által lebonyolított forgalom súlya az USA áruexportjában 1/4, az importjában 1/3. Ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok áruexportjának 61 százaléka, importjának 50 százaléka vállalatokon belüli forgalomként bonyolódik le. (Ugyanott)
A külföldi tőkebefektetések növekedését valószínűleg a nagyarányú visszafektetésekkel lehet magyarázni. Ugy gondolom továbbá, hogy ez a transznacionalizálódás egyik fő bázisa.
A folyamatok felgyorsulásában nagy szerepet játszott – különösen a nyolcvanas évektől – a nemzetközi részvénytőke-áramlás gyors növekedése.
A transznacionális monopóliumok globális tevékenységének eredményeként a fő irányokon belül igen gyors változások zajlanak le. 1986-tól a közvetlen tőkebefektetés fő célpontja az USA-ból ismét Nyugat-Európa lett.

2. E tőkék azért jelentek meg, mert származási helyükön nem lehetett ezeket jövedelmezően felhasználni, vagy mert az europiacok nagyobb profitot kínáltak. Az europiacok döntő feladata az itt megjelenő tőkék profitjának biztositása. Az europiac ezt egyrészt azzal tejesítette, hogy résztvett a kölcsöntőke működő tőkévé alakításában, másrészt különböző mechanizmusokon keresztül értéktöbbletet osztott el (szivattyúzott el); harmadszor egyik gerjesztője volt a világméretű inflációnak, amelynek révén látszólagos profitot kínáltak az europiacok a megjelenő tőkéknek, végül árfolyam- és kamatnyereségre lehetett itt szert tenni.

3. Ilyen monopóliumok például a nyugat-európai bankkonzorciumok, amelyek lényegében a verseny korlátozását célozzák nyílt együttműködés révén.

4. Ez a tény az USA és a fejlett tőkés országok érdekeinek egyszerre felelt meg, mégha például Japán és számos nyugat-európai ország csak igen lassan és vonakodva, nem kis mértékben az USA nemzetközi pénzügyi politikájának eredményeként liberalizálta is a 80-as évek második harmadában pénz- és hitelpiacait, aminek eredményeként az USA-n kívüli fejlett tőkés országok pénz- és hitelrendszere az addigiaknál sokkal szorosabban függőségbe került a nemzetközi piactól. A tőke jórésze ugyanis éppen a kamatdifferenciáknak megfelelően áramlik. Az az ország, amely előnyös pozíciót tud elérni kamatszínvonalában, képes megakadályozni a tőkekiáramlást és valutájának árfolyamát is védi. Az egyes országok függősége azonban éppen e tekintetben nem azonos; az Egyesült Államok esetében a nemzetközi és belföldi dollár-kamatlábak az amerikai pénz- és tőkepiac súlyából következően meghatározóak a külső dollárkamatlábakra. Ezzel szemben a fejlett tőkés országok függősége jóval nagyobb. Az europiaci kamatlábak mozgását ezeknek az országoknak követniük kell, mert a szabályozás liberalizációja miatt az europiac a tőke számára feltétlenül alternatívát jelent. Ugyanakkor a nemzeti

kamatláb hatása az europiacokra ezeknél az országoknál jóval kisebb, mint az amerikai.
Az USA kamatlábai többé-kevésbé tükrözik az amerikai gazdasági ciklust. Ezek a kamatok meghatározzák az europiaci kamatlábakat. Mivel a dollárkamatlábhoz a többi ország kamatainak igazodniuk kell, mégpedig a dollár árfolyammozgásán keresztül, így végső soron az árfolyammozgások centruma a transznacionális tőke mozgásának megfelelően alakul; az értékesülési feltételek változását támasztja alá az árfolyamok mozgása.
Másrészt azonban mindez a fejlett tőkés országok közös érdekeit is kifejezi, mert ilyen módon a kulcsvalutafunkcióból származó előnyöket több ország osztja meg. A 80-as években (különösen a végén) újabb szakasz kezdődött a valuták közötti szerepvállalásban. Japán bejelentette igényét arra, hogy a dollár mellett a jen is kulcsvaluta legyen.

5. A fejlődő országok egészébe 6,8 Mrd-dal kevesebb hitel áramlott 1981-ben, mint 1980-ban. A tizenkét, akkor legfontosabb adós ország 1978-ban még nettó 33 milliárd dollárt, 1979-ben 27 Mrd dollárt, 1980-ban 19 Mrd dollárt, 1981-ben pedig 8 Mrd dollárt tudott bevonni. (Brian Kettel – George A. Magnus: The International Debt Game. Graham and Trotman Ltd. London 1986. 57. o.)

6. Development Cooperation Efforts and Policies of the Members of DAC. OECD Paris 1982. 236. o.

7. Euromoney 1983. november

8. Kettel-Magnus idézett műve, 146. o.

9. Így például megszervezték a bankok közötti koordinációt. Ez természetesen a kilenc vezető amerikai bankra hárult, hiszen például 1983. végén az amerikai kinnlevőségek Latin-Amerikában 59 Mrd dollárt tettek ki, amiből a 9 bankra jutott 54 Mrd dollár, ugyanakkor egyes országokban 200-300 bank volt jelen. (Charles P. Alexander: Enormous loans – enormous risks. Time, 1984. december 4.)

10. Sőt, az USA esetében a dollár árfolyamesése ellenére a nyolcvanas évek második felében a fizetési mérleg nem javult jelentősen: az árfolyam csökkenésével már nem tudott lépést tartani az export növekedése, illetve a több valuta drágulásával az import csökkenése.

11. Nem véletlen az, hogy az 1986-ban Mexikóval aláírt megállapodásban, miközben az 1982-esnél jóval nagyobb szerepet kap az antiinflációs politika, nagyobb tere van az állami tevékenységnek is.

12. Különösen érdekes volt ez Brazília, Argentína és Mexikó esetében. Miközben az IMF egy szabadabb piacért lépett fel, hogy bővüljenek az exportlehetőségek,

ezek az országok importkorlátozásokra kényszerültek. E három ország egymás közötti kapcsolatai meglehetősen kiterjedtek voltak, így az IMF előírásainak első hatása az volt, hogy a kereskedelem volumene visszaesett: az egyik ország politikája ártott a többinek. Igy ezek az országok elvesztették exportpiacaik egy részét és ezzel még inkább függővé váltak a multinacionális társaságoktól és külföldi hitelektől.

13. Tőkeáramlás Latin-Amerikában (Mrd dollár)

	Nettó tőkebeáramlás	Nem regisztrált tőkebeáramlás	Kamat, profit kifizetések
1980	35,0	-5,5	17,9
1981	48,4	-11,1	27,1
1982	29,1	-9,2	38,7
1983	6,2	-2,9	34,4
1984	16,7	-2,5	36,0
1985	9,8	-3,8	35,0
1986	9,5	-0,9	30,5

Tőkeáramlás a 111 adós ország esetében

	Tőkebeáramlás	Adósságszolgálat	Összes adósság
1981	124,3	89,1	498,0
1982	116,9	98,7	562,5
1983	97,2	92,6	664,9
1984	91,6	101,8	686,7
1985	89,6	112,2	793,7
1986	87,7	116,4	893,9
1987	87,1	125,5	998,4
1988	92,3	142,4	993,2

Forrás: Economic Survey of Latin-America and the Carribean 1986. United Nation. Santiago, Chile 1988. 58. o.
Világbank 1989-es évkönyve 28. o.

14. Ugyanakkor az USA-ban a kamatpolitikát meglepő módon szelektíven, lényegében a monopóliumok javára alkalmazták, így támogatták a szükséges struktúraváltáshoz az óriáscégek profitérdekeit. Egyrészről a kamatok levonhatók az adóalapból, az állam tehát átvállalja a kamatterheket (illetve ezek egy részét), de ez nem általános, ugyanis csak a nyereséges vállalatoknál van miből levonni. Másrészt nyilvánvaló, hogy egy monopólium, különösen a transznacionális cégek, viszonylag könnyen jutnak hitelekhez, számukra elviselhetőbb a kölcsönforrás miatti költségnövekedés, másrészt maguk is jelentékeny likviditással rendelkeznek. Végül, az összes hitelfelvételben nem volt visszaesés: a költségvetés költekezése pótolta a kieső magánhitelfelvételt. A költségvetést ebben az időszakban nem korlátozták a kamatlábváltozások.

15. A nyolcvanas évek közepén bekövetkezett árfolyamcsökkenés ellenére a külföldi tőkebeáramlás folytatódott az Egyesült Államokba. Sőt, a beáramló tőke 1986-ban volt a legnagyobb (elsősorban a nemzetközi értékpapír-piacon keresztül és ingatlanvásárlások révén történt ez a tőkebeáramlás), 1987-ben a tőzsdekrachig pedig a külföldiek részvétele az amerikai részvénypiacon elérte a 30 Mrd dollárt. A tőzsdekrach természetesen visszávetette a világ tőkepiacait, azonban alig egy év múlva újból fellendültek, válaszul a spekuláció megélénkülésre, ami elsősorban a reálszféra stagnálásának volt köszönhető.

16. Czabán László-Vígh László: A keynesi gazdaságtan válsága avagy a keynesi gazdaságpolitika objektív korlátai. Kézirat, 1990.

Adósság—politika
Válogatott kronológia

Nemzetközi	Magyar
1968	**1968**
Január	Január
1. Johnson elnök dollármentő indézkedéssorozata.	1. Életbe lép a gazdaságirányítás új rendszere
3-5. Változás a CSKP élén, az új főtitkár A. Dubcek.	Február
Február	13. NET törvényerejű rendelet államtjtkár tisztségek létesítéséről. Államtitkár lesz többek között Péter György (KSH), Csikós-Nagy Béla (OÁH) és László Andor (MNB).
4. Kádár és Dubcek találkozója.	Április
X. Japán az előállított nemzeti összetermék tömege alapján a világ 4. gazdasági hatalma lett.	7. Az MNB, a PM és a KKM közösen szabályozzák a vállalatok devizahiteleit.
24. Kádár vezette pártküldöttség Prágában.	27. MNB közgyűlés. Az Elnökség új tagjai Baczoni Jenő (KKM), Csikós-Nagy Béla (OÁH), Gadó Ottó (OT), Huszár István (KSH).
Június	Június
27. 70 csehszlovák értelmiségi nyilatkozata 2000 szó címmel.	5. Az első konzorcium-bankkölcsön szocialista országnak: az N.M. Rotschild és Fiai Bankház 15 millió dollár, négy éves kifutású kölcsöne az MNB-nek.
Augusztus	15. Dubcek és Cernik küldöttség élén Budapesten.
27-31. O. Sík és J. Hayek külföldön lemondanak tisztségükről.	Július
	1. Garamvölgyi Károly PM első helyettes, Faluvégi Lajos és Madarasi Attila pénzügyminisztériumi miniszterhelyettesek.

Nemzetközi	Magyar
	10. Pulai Miklós az MNB első elnökhelyettese, Fekete János elnökhelyettes.
	Augusztus
	20. Csehszlovákiai bevonulás, Kádár János 2 hónapra visszavonul a nyilvánosságtól.
	Szeptember
	Ács Lajos, egykori MDP KV titkár, az MNB főosztályvezető-helyettese öngyilkosságot követ el.
	Október
	26. Magyar közgazdasági társaság közgyűlése, a megválasztott alelnökök között Péter György.
	November
	8. Szirmai Jenő az OTP új vezérigazgatója.
	December
	9. A KB Titkárság állásfoglalása az MTA Filozófiai Intézetének és Szociológiai Kutatócsoportjának helyzetéről.
1969	**1969**
Január	Január
20. Beiktatták R. Nixont, az USA új elnökét.	3. Péter György öngyilkosságot követett el.
Március	Március
8. Izrael bombázta a szuezi olajfinomítókat.	1. Magyar-szovjet tárgyalások a gazdasági integrációról, Nyers és Apró Moszkvában.
29. Szovjet kormánynyilatkozat a fegyveres kínai határprovokációkról.	

Nemzetközi	Magyar

Április

17. A CSKP új első titkára Husak.

27. De Gaulle lemondott a Francia Köztársaság elnöki tisztségéről.

Május

11. Bázelban megbeszélést tartott a nyugat-európai nemzeti bankok vezérigazgatói a pénzügyi válságról.

Június

15. Pompidou az új francia elnök.

Augusztus

8. A francia kormány 12,5 %-kal leértékelte a frankot.

13. Újabb kínai provokációk a szovjet határon, több halálos áldozattal.

Szeptember

1. Líbiában kikiáltották a Líbiai Arab Köztársaságot.

Október

20. Kormányközi tárgyalások Pekingben a Szovjetunió és Kína között.

21. Willy Brandtot választotta kancellárrá a Bundestag.

24. A bonni kormány 8,5 %-kal felértékelte a márkát.

November

10. Az EK miniszteri tanácsa kereskedelempolitikai engedményeket szavazott meg Jugoszláviának.

14. A líbiai kormány államosította az összes külföldi bankot.

12. Biszku Béla előadása a MSZMP Politikai Akadémiáján, "nincs szükség új politikai mechanizmusra."

Április

13. Fekete János Londonban 15 millió dollár hitelről ír alá megállapodást. A hitelt az Alumíniumipari Tröszt fejlesztésére fordítják.

X. Szakértői munkák indulnak a reform "második hullámának" előkészítésére.

Június

9. Magyarország csatlakozni kíván a GATT-hoz.

November

26. KB-ülés: Nyers Rezső az 1969. évi fejlődésről és az 1970-es gazdasági feladatokról.

29. Megalakul a Világgazdasági Tudományos Tanács. Elnöke Bognár József.

Nemzetközi	Magyar

1970

Január

X. Egyre súlyosbodik az aranyválság.

Augusztus

7. Szovjet-NSZK szerződés az erőszak kizárásáról.

Szeptember

23. Az NSZK gazdasági minisztere Moszkvában.

1970

Február

12. Kormányülés: napirenden az energiahelyzet. Új OT elnökhelyettesek Gadó Ottó és Drecin József, Lázár György munkaügyi miniszter.

X. Kormányintézkedés másfél millió ember bér- és nyugdíjemeléséről március 1-jétől.

17-21. Bíró József külkereskedelmi miniszter az NSZK-ban, GB döntés további 5 millió dollár fogyasztási cikk importra.

Május

14. Az MNB 30 millió dollár középlejáratú kölcsönt vett fel a Bank of London and South-America-tól a gyógyszeripar fejlesztésére.

Július

11-12. Megalakul a KGST Beruházási Bankja.

Szeptember

14. Kormányküldöttség Moszkvában az 1971-75-ös terv egyeztetésére.

16. Aláírták a magyar-NSZK ötéves árucsereforgalmi és gazdasági szerződést.

November

23-28. Az MSZMP X. kongresszusa, új titkárok Aczél György, Óvári Miklós, PB-ben Aczél György, Benke Valéria, Németh Károly.

Nemzetközi	Magyar

1971

Január

13. Olajtársaságok tárgyalása az OPEC követeléseiről.

21. Jugoszlávia leértékelte a dínárt 20 %-kal.

24. Az IMF 4. kölcsönét (51,75 m. dollárt) folyósította Jugoszláviának.

Február

8-9. Az EGK országok megállapodnak a gazdasági és pénzügyi únióról.

14. Megegyezés az OPEC és az olajmultik között.

Május

Dollárválság robbant ki, a fejlett tőkés országok sorra felértékelik valutájukat.

9. Az NSZK bejelenti a márka "lebegtetését".

Június

16. Anglia belép az EGK-ba.

Július

28. A KGST legfelsőbb vezető testülete elfogadta a Komplex Programot.

1971

Március

9. PB-határozat a nemkívánatos munkaerőmozgás csökkentéséről.

25. Kormányülés: szénbányászat helyzete, a másodállásokkal való visszaélések, munkaügyi helyzet.

Május

6. 25 millió dollár értékben nemzetközi kötvényeket bocsát ki Londonban az MNB.

24. Magyar-szovjet államközi megállapodás több magyar nagylétesítmény építésében való szovjet részvételről.

X. Tímár Mátyás Franciaországban, Ajtai Miklós Angliában.

28. Az új kormány új miniszterei: Faluvégi Lajos pénzügy-, Keserű Jánosné könnyűipari-, Szekér Gyula nehézipari miniszter.

Június

3. Kormányülés: a bankrendszer reformjáról.

4. Befejeződött a kötvényjegyzés: túljegyezték a 25 millió dolláros magyar kötvénykibocsátást.

28-30. A nemzetközi Beruházási Bank igazgatótanácsa engedélyezte, hogy hitelt folyósítanak konkrét lengyel és magyar hitelkérelemre.

23-26. Biszku Béla és Nyers Rezső Moszkvában az SZKP és az MSZMP együttműködéséről tárgyal.

Július

15-16. KGST tervhivatali vezetők tanácskozása.

Nemzetközi	Magyar

1972

Január

10-20. Az OPEC és az olajmultik megállapodása a dollár-leértékeléssel kapcsolatban.

22. Nagy-Britannia, Dánia, Norvégia és Írország aláírta az EGK csatlakozási szerződést.

Május

26. Aláírják a Salt I. szerződést.

Október

1. Ausztria az EGK társult országa.

31. Kádár-Brezsnyev találkozó Moszkvában.

Augusztus

Beruházási restrikciós intézkedések a külgazdasági egyensúly romlása miatt.

Október

21. Fock Jenő a Parlamentben vállalatvezetőkkel aktívát tart.

X. A reform továbbfejlesztésével foglalkozó bizottságok alakulnak kb. 300 taggal. A bizottságok munkáját koordináló főbizottságot Nyers Rezső vezeti. Titkárai Nagy Tamás, Medgyessy Péter. A munkálatokat 1972. szeptemberében zárják le. Az eredményeket 1973. februárban publikálták.

December

3. Az MNB 50 millió dollár finánchitelt vett fel a Lloyds and Bolsa Bankháztól középlejáratra.

1972

Február

3-4. Országos agit.prop. tanácskozás. Nyers Rezső: Gazdaságpolitikánk a gyakorlat mérlegén.

11-14. Kádár János nemhivatalos útja Moszkvában.

19. Az MNB bankot alapít Bécsben: Központi Váltó és Hitelbank néven.

Március

1.Biszku Béla előadása az MSZMP Politikai Akadémiáján az

Nemzetközi	Magyar
11. Kína és az NSZK diplomáciai kapcsolatot létesít. 18. Szovjetunió-USA kétoldalú átfogó kereskedelmi egyezmény és a kölcsönbérleti szállítások pénzügyi rendezése. November 8. Parafálták az NSZK-NDK alapszerződést. December 15. Romániát felvették az IMF-be és a Világbankba.	állami munka fejlesztéséről és a pártirányításról. 10.MKT Közgyűlés: Fock Jenő: "legfontosabb feladat: a vállalati üzem- és munkszervezés korszerűsítése". 21. A Legfelsőbb Bíróság kimondja: a népgazdasági érdek a csoport- és egyéni érdekek elé kell kerüljön, a melléküzemágnak és a kisiparosoknak is be kell tartani a törvényességet, a tsz-melléküzemág, ha nincs engedélye, üzérkedésnek minősül. 29. Aczél interjú a L' Humanité-ben a reformról. 27-29. Fock Jenő kormányküldöttség élén Moszkvában. Április 25. Budapesti Pártbizottság kibővített ülése. Fellép a kispolgári szemléletmód ellen. Május 29 - Június 5. Nyers Rezső Moszkvában tárgyal. Június 28 - Július 1. Aczél György és Óvári Miklós Moszkvában tárgyal. Október 14. Magyarország és az USA egyezményt parafált: rendezi a háború alatt és az utána keletkezett elintézetlen pénzügyi elszámolásokat. 18-27. Magyar-szovjet gazdasági tárgyalások, a magyar delegációt Vályi Péter vezette. November 14-15. A KB ülése, állásfoglalás a X. kongresszus határozatainak végrehajtására. November 27 - december 1. Brezsnyev Budapesten.

Nemzetközi	Magyar

1973

Február

12. Az USA 10 %-kal leértékelte a dollárt.

13. A japán és olasz pénzt "lebegtetik".

Március

11-12. EGK pénzügyminiszteri értekezlet: Franciaország, Dánia, Benelux-államok valutájukat "lebegtetni" fogják + NSZK márkát 3 %-kal felértékelik.

Április

2-3. EGK Valutaalapjának megalapításáról szóló okmány.

Május

20. D. Rockefeller, a Chase Manhattan Bank elnöke Moszkvában megnyitotta képviseletét.

Július

3-7. A helsinki konferencia első szakasza.

Október

17. Az OPEC 5 %-kal csökkenti kivitelét a közel-keleti háború miatt és 17 %-kal emelte a nyersolaj árát.

1973

Február

15. Kormányülés: OT előterjesztés a kiemelt nagyvállalatokról, pénzügyminiszteri előterjesztés a dollár leértékeléséről.

Március

X. MSZMP Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről.

Február 25 - március 14. Vályi Péter az USA-ban.

Május

3-5. Nemzetközi kerekasztal konferencia Budapesten a kelet-nyugati kapcsolatokról.

23. Vályi Péter MT elnökhelyettes fogadta G. Havge-ot, amerikai bankelnököt.

14-18. A Bank of England kormányzója Budapesten.

31. Az osztrák pénzügyminiszter Budapesten.

Június

6. Hatályba lépett a magyar-amerikai konzuli egyezmény.

27. KB-ülés: Nyers Rezső előterjesztésében: a gazdaság párt- és állami irányításának fejlesztése, a KB gazdaságpolitikai bizottságát újjászervezték, a gazdaságpolitikai osztály új vezetője Párdi Imre, aki eddig az OT elnöke. Román Pál vezetésével területi gazdaságirányítási osztályt hoztak létre. Az OT elnöke Lázár György.

Nemzetközi	Magyar
	Július 7. Az MNB árfolyamokat módosít. Augusztus 16. Fock Jenő, Lázár György, Vályi Péter Moszkvában. 30. Magyarország belépett a GATT-ba. A Minisztertanács megbízta az OT-t egy hosszútávú és az 1976-80-as középtávú terv kidolgozásával. Szeptember 15. Vályi Péter halálos kimenetelű balesete az LKM-ben. Október 16. Londonban hivatalosan megkezdte tevékenységét a Magyar Nemzeti Bank. November 2. Huszár István miniszterelnök-helyettes, Hetényi István az OT új első elnökhelyettese. December 13. Hazánk felveszi a diplomáciai kapcsolatot az NSZK-val.
1974 Január 1. A Perzsa-öböl két országa több mint kétszeresére emelte az olajárat. Február X. Sztrájkhullám Nyugat-Európában, fennállása óta a legmélyebb válság az EGK-ban. 11-13. A legnagyobb olajfogyasztó tőkés államok konferenciája.	**1974** Január 1. Az MNB árfolyamigazítást hajt végre. Február 12. Aláírták az Adria kőolajvezeték szerződést. 28. MT határozat jelentős bérrendezésről az állami iparban és egészségügyben.

Nemzetközi	Magyar

Március

18. 7 arab ország feloldotta az USA elleni kőolajszállítási tilalmat.

Július

15-17. EGK földművelési miniszteri értekezlet: felfüggesztették a marhahús-importot.

19. Életbe lépett a csehszlovák-NSZK államközi szerződés.

Augusztus

12-13. Az OPEC értekezlete úgy döntött, hogy 3,5 %-kal emeli az olajmultikra kivetett adókat és illetéket.

31. Az NSZK 3 Mrd dollár kölcsönt ad Olaszországnak.

December

12. A két német állam hitelegyezményt írt alá.

12-13. Az OPEC 3,9 %-os adóemelést hagyott jóvá Bécsben az olajmultikkal szemben.

Március

19-20. Az MSZMP KB kibővített ülése. A munkásosztály helyzetét összegző jelentést Biszku Béla terjesztette elő. Felmentik a KB titkári funkcióból Aczél Györgyöt és Nyers Rezsőt. Nyugdíjba vonul a kormányból Fehér Lajos és Ajtai Miklós. Komócsin Zoltán, aki súlyos beteg, a Népszabadság szerkesztőbizottsága vezetője lesz.

Május

28. Meghal Komócsin Zoltán.

Június

20. KB-ülésen Berecz Jánost külügyi, Grósz Károlyt agit. prop. osztályvezetővé nevezik ki.

29. 100 millió dollár kölcsönt vett fel az MNB 20 amerikai banktól.

Július

4. A Minisztertanács a szénbányászat helyzetét tárgyalta.

Augusztus

2-5. Kádár-Brezsnyev találkozó Moszkvában.

X. E hét közepétől az EGK kitiltotta a marhahúsexportunkat.

Szeptember

3-6. Németh Károly gazdaságpolitikai titkár moszkvai megbeszélései. Fogadja őt Brezsnyev.

25-30. Kádár vezette párt- és kormányküldöttség Moszkvában.

Nemzetközi	Magyar

1975

Január

3. Kissinger külügyminiszter egy nyilatkozatban amerikai katonai fellépéssel fenyegette meg a közel-keleti olajexportőr-országokat.

Ford aláírta a törvényt, amely felhatalmazza az elnököt a feltételek megléte esetén a legnagyobb kedvezmény elvének megadására a szocialista országok számára.

14. A Szovjetunió felmondta az USA-val 1972-ben kötött kereskedelmi megállapodást.

Február

28. Lomé-ban az EGK és 46 fejlődő ország egyezményt írt alá a gazdasági kapcsolatokról.

Október

3-4. A külkereskedelmi törvényt tárgyalja az országgyűlés.

November

X. Bíró József külkereskedelmi miniszter Angliában és az USA-ban.

9-12. Az NSZK gazdasági minisztere hazánkban.

December

4. Az MNB 40 millió dollár értékű kötvényt bocsátott ki Kuvaitban.

5. KB-ülés, téma a következő évi terv és az V. ötéves terv előkészítése. Németh Károly beszéde az új gazdaságpolitikáról.

1975

Február

14. Az MNB 100 millió dollár bankkölcsönt vett fel 25 banktól.

25. Megváltoztak a KGST valuták árfolyamai.

Március

Az MSZMP XI. kongresszusa. Nyers Rezső és Fehér Lajos kimaradnak a PB-ből.

Április

21. A Creditanstalt megnyitotta Budapesten képviseletét.

Május

15. Az MSZMP KB ülésén Fock Jenőt nyugdíjazták. Az új miniszterelnök Lázár György, új helyettesei Szekér Gyula és Huszár István, aki egyben az OT elnöke is lett.

Nemzetközi	Magyar

Március

15. Az EGK 1 Mrd dollárt Olaszországnak, 300 milliót Írországnak kölcsönzött (minden idők legnagyobb pénzkölcsönzése).

Április

2. Románia megkapta az USA-tól a legnagyobb kedvezmény elvét.

Valutaválság az EGK-ban, a frank kilép a valutakígyóból, Jugoszlávia, 150 millió dollár hitelt vett fel az IMF-től.

Június

9-11. Az OPEC miniszteri tanácsa az USA dollárról az SDR elszámolásra való áttérést határozta el.

Jelentés: Jugoszlávia 1974-75-ben 250 millió dollárt kapott kölcsön Kuvaittól.

Július

23-25. William Simon USA pénzügyminiszter látogatást tett Lengyelországban, Romániában és Jugoszláviában.

Július 30 - augusztus 1. Helsinki csúcstalálkozó 35 ország részvételével.

Augusztus

2-4. G. Ford elnök Romániában és Jugoszláviában.

10. Spanyolország 1 Mrd dollár hitelt vett fel nemzetközi bankkonzorciumtól.

Szeptember

16. Az IMF 780.000 uncia aranyat adott el.

24-27. OPEC értekezlet: október 1-jétől 10 %-kal emelik a kőolajárakat.

Június

2. Az MSZMP KB ülése. A PB új tagjai Losonczi Pál és Huszár István.

Július

A Minisztertanács új tagjai Havasi Ferenc elnökhelyettes, Nemeslaki Tivadar KGM, Simon Pál NIM és Romány Pál MEM élén. Az MNB új elnök Tímár Mátyás, aki korábban miniszterelnökhelyettes.

Szeptember

9. Aláírták a szerződést a jugoszláv építő vállalatnak nyújtandó 30 millió dolláros MNB hitelről, amelyet az Adria vezetés építéséhez nyújt.

Szeptember

27. G.W. Richardson, a Bank of England kormányzója Budapesten (Tímár M., Lázár Gy., Faluvégi L.)

December

5. 150 millió dollár kölcsönt vett fel az MNB amerikai bankoktól.

Nemzetközi	Magyar

November

15-17. Tőkés csúcstalálkozó Párizs mellett. Az elfogadott nyilatkozatban többek között az árfolyamok stabilizációjáról, a munkanélküliségről, az olajáremelkedés megakadályozásáról, a fizetési mérleg stabilizációjáról esik szó.

1976

Február

16. EGK-KGST megállapodás a két fél közötti előkészítő tárgyalások megkezdéséről.

Május

14. Egyiptom felmondta a Szovjetunióval kötött szerződést.

Június

Lengyelország és az NSZK vállalatai között 14 megállapodás jött létre több mint 3 Mrd DM értékben.

Július

23-25. Az USA pénzügyminisztere látogatást tett Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában.

Szeptember

16. Az IMF 780.000 uncia aranyat adott el.

Október

4-8. Az IMF és a Világbank közös évi konferenciája.

December

15-17. OPEC értekezlet: Szaud-Arábia és az Arab Emirátus kivételével 10 %-kal emelik az olajárakat 1977 január 1-jétől.

1976

Március

4. Huszár István Moszkvában egyezményt írt alá. A Szovjetunió 1980-ig 3 millió tonnával több kőolaj szállítását vállalta hazánknak.

Május

3-15. Szekér Gyula az USA-ban tárgyalt, fogadta őt Ford elnök is.

X. 24 vállalat az export fokozásáért pénzügyi kedvezményeket kapott.

Július

1. MT: az V. ötéves tervidőszak beruházásairól tárgyalt. Az MNB 150 millió dollár 5 éves kölcsönt vett fel amerikai és nyugat-európai bankoktól.

19-23. Szekér Gyula Nagy-Britanniában tárgyalt.

Augusztus

12. A Minisztertanács az alumíniumipar központi fejlesztéséről tárgyalt.

26. A Minisztertanács Kincsesbánya és Márkushegy megnyitásáról határozott.

28. Kádár-Brezsnyev találkozó a Krímben.

Szeptember

31. Az exporttámogatási hitel pályázati határideje lejárt, az MNB a 45 Mrd-ból kifizetett 22 Mrd-ot, a többit elutasította.

Nemzetközi	Magyar

1977

Január

18. Egyiptomban országos méretű megmozdulások kezdődtek a kormány ellen, amely bejelentette a dotációk megszüntetését és az áremeléseket, a kormány visszavonta a határozatait.

Carter elnök 31 Mrd dolláros gazdaságélénkítő programot indít.

Május

20-22. W. Mondale USA alelnök Jugoszláviában.

27-28. H. Schmidt Jugoszláviában.

26 – június 2. Észak-Dél konferencia Párizsban 26 ország részvételével.

Június

30. Az OPEC elállt a beígért július 1-jei 5 %-os olajáremeléstől.

Július

1. Megszűnt a vámhatár az EGK és az EFTA tagállamai között.

Október

4-13. Huszár István Japánban.

20-22. Németh Károly Moszkvában.

November

24-26. USA kereskedelmi minisztere Budapesten.

December

15-21. Kádár János Moszkvában.

1977

Január

18. Az MNB 150 millió dollár kölcsönt vett fel egy (főként nyugat-európai) konzorciumtól.

Február

16. Az MNB megállapodást írt alá Tokióban 200 millió dolláros kereskedelmi hitelről.

Március

5. A MÁV 5 millió rubel hitelt kapott a KGST NBB-jától.

Május

20. Külföldiekkel történő gazdasági társulás lehetőségeinek kiszélesítése (PM-rendelet).

Június

7-9. Kádár János Olaszországban.

Július

4-7. Kádár János az NSZK-ban.

Nemzetközi	Magyar

17-24. A Banco di Sicilia Roma elnöke Budapesten.

Szeptember

26-30. IMF és Világbank közgyűlés Washingtonban.

Október

26. NDK-NSZK tárgyalások kezdődtek a kapcsolatok elmélyítéséről.

November

Angol bejelentés szerint először hoz hasznot az északi-tengeri olajbefektetés.

1978

Január

30. Kína 5 éves kereskedelmi szerződést parafál az EGK-val.

Február

12. USA, Nagy-Britannia, Franciaország, NSZK és Japán pénzügyminisztereinek párizsi találkozója a tőkés világ pénzügyi problémáiról.

Június 20 - július 2. Kadhafi líbiai elnök Csehszlovákiában, Magyarországon, az NDK-ban és Lengyelországban.

Szeptember

25-28. IMF-Világbank közgyűlés Washingtonban.

Július

18-21. Az NSZK pénzügyminisztere hazánkban, pénzügyi megállapodás a két ország között.

18-21. Kádár-Brezsnyev találkozó a Krímben.

Szeptember

11-28. Tímár Mátyás vezetésével delegáció az USA-ban.

16. MNB 200 millió dolláros kölcsönfelvétele amerikai és kanadai bankoktól 7 éves lejáratra.

Október

20. Az MSZMP KB határozatot hoz a hosszú távú külgazdasági stratégiáról és szerkezetpolitikáról.

November

28. Magyar-brit pénzügyi egyezmény.

1978

Február

10. Az MNB 100 millió dollár kölcsönt vett fel Londonban, közép- és távolkeleti bankoktól.

21. Külkereskedelmi aktíva-értekezlet Budapesten.

Március

17. Magyar-amerikai megállapodás a legnagyobb kedvezmény nyújtásáról.

Nemzetközi	Magyar

November

1. Az USA kormánya a FED-del összehangolt lépéseket jelentett be a dollár zuhanásának megállítására.

11-14. A japán külügyminiszter Magyarországon és Csehszlovákiában.

December

4-5. EGK határozat: a nyugat-európai pénzügyi rendszer január 1-jétől életbe lép.

16-17. Az OPEC abu dhabi értekezletén 1979-től 14,5 %-os olajáremelést határoztak el.

Washington felvette a diplomáciai kapcsolatot Kínával.

Április

19-20. KB: Biszku Béla nyugdíjazása, Havasi Ferenc KB-titkár, Párdi Imre nyugdíjazása, Hoós János gazdaságpolitikai osztályvezető, Méhes Lajos Budapesti Pb. titkár, Marjai József MT elnökhelyettes, Soltész István KGM miniszter, Markója Imre IM miniszter.

Május

25. Londonban az MNB 300 millió dollár hitelt vett fel 7 évre.

Június

24. Tímár Mátyás vezetésével MNB küldöttség az NSZK-ban.

Július

16-21. A. Harrimann amerikai politikus Budapesten.

Augusztus

7-12. Magyar származású amerikai üzletemberek 18 tagú csoportja Budapesten.

Szeptember

20. Az MNB 200 millió dollár kölcsönt vett fel Japán bankoktól.

28. Országos MSZMP titkári értekezlet. Havasi Ferenc időszerű gazdasági kérdésekről beszél.

Október

3. G. Havge amerikai bankelnök budapesti sajtótájékoztatója tárgyalásairól.

6. Az Országgyűlés Terv- és Költségvetési Bizottsága a népgazdasági egyensúly helyzetét tárgyalja.

Nemzetközi	Magyar

1979

Január

Acélháború az EGK valamint az USA és Japán között.

Március

12. Megkezdte működését a nyugat-európai pénzügyi rendszer (EMU).

Április

11-12. Befejeződött az ún. Tokiói Forduló, a GATT tárgyalássorozata.

Május

5-15. Az USA kereskedelmi minisztere Kínában: amerikai-kínai kereskedelmi egyezmény születik (legnagyobb kedvezmény elve).

7 - június 3.

UNCTAD ülésszak Maníliában: KGST felszólalás: a nemzetközi társaságok befolyása egyre nő, veszélyeztetik a fejlődő államok szuverenitását; McNamara, a Világbank Elnöke: a fő baj a fejlett tőkés országok protekcionizmusa; IMF vezérigazgatója: a fejlett tőkés országok nyújtsanak több hitelt, alacsony kamatra.

Június

26-26. Az OPEC 18 dollárra emelte az olajárakat.

November

18. Magyar-amerikai vámengedmény-megállapodás.

December

6. MSZMP KB ülése, új gazdaságpolitikai irányvonal meghirdetése.

1979

Január

30. Kádár János, Havasi Ferenc, Hoós János a PM-be látogattak, a megbeszélésen jelen voltak az MNB vezetői is.

Február

15. Az MNB Londonban 300 millió dollár kölcsönt vett fel (szervező: Morgan Bankház).

9-21. Faluvégi Lajos az USA-ban.

20-23. Havasi Ferenc Moszkvában.

Március

4-8. Kádár-Brezsnyev találkozó Moszkvában.

8. A VI. ötéves terv előkészítéséről tárgyalt a kormány.

8-9. A magyar-amerikai kormányközi gazdasági és kereskedelmi vegyes bizottság első ülése Budapesten.

30. Az új külkereskedelmi miniszter Veress Péter.

Május

9-11. Az USA Külügyminiszterének küldöttsége Budapesten.

Május 30 - június Brezsnyev küldöttség élén Magyarországon.

Nemzetközi	Magyar

28-29. A hét legnagyobb tőkés ország csúcstalálkozója Tokióban, téma az energiaválság.

Július

7. Iránban államosították a nagybankokat.

Szeptember

20. Aranyláz söpört végig a világ tőzsdéin, utána pénzügyi vihar következik.

24. A DM felértékelése.

Október

2-5. IMF és Világbank közgyűlés Belgrádban, megnyitotta J.B. Tito. Duplájára emelték a Világbank tőkéjét (80 Mrd dollár).

December

22. Felavatták a Adria kőolajvezetéket.

27. A Szovjetunió katonai segítséget nyújtott Afganisztán új kormányának. Szövetségeseit utólag értesítette a lépésről.

Június

14-15. Az Országgyűlés elfogadta az állami pénzügyekről szóló törvényt.

20. Az MNB 400 millió dollár kölcsönt vett fel amerikai bankoktól.

Július

11-12. OT küldöttség Huszár István vezetésével Moszkvában.

16-18. J. Moore, az USA export-import bankjának elnöke Budapesten.

15-24. Huszár István az USA-ban.

23. Drasztikus áremelések, amelyek nyomán a lakosságot először érinti meg a gazdasági válság szele.

30. Strauss magánúton Budapesten.

Szeptember

6. Helmut Schmidt Magyarországon.

Október

5-7. A.W. Clause, a Bank of America elnöke Magyarországon.

11-12. Magyar-svájci pénzügyi tárgyalások.

15-16. Magyar-amerikai gazdasági tanács ülése Budapesten.

23. Az MNB Frankfurtban 250 millió dollár kölcsönt vett fel.

25. Az MNB Tokióban 100 millió dollárt (20 Mrd jen) vett fel (szervező: Long-Term. Credit B.of.J.)

November

1. A KB-ülés a XVI. kongresszus előkészítését tárgyalja Kádár János előterjesztésében.
9. A közép-európai Nemzetközi Bank alapítása.

Nemzetközi	Magyar

1980

Január

4. Carter embargo jellegű intézkedéseket jelentett be a Szovjetunióval szemben.

24. Nagy-Britannia felmondta a Szovjetunió hosszúlejáratú hitelkeretét és több egyezményt.

Június 30 - július 1. Schmidt kancellár Moszkvában.

Augusztus

15. Sztrájkhullám a lengyel tengermelléken.

Szeptember

15. Az OPEC konferencia a kőolaj árát 30 USA dollárban állapította meg.

21. Nagy iraki offenzíva Irán ellen, kitört a háború.

November

28. Kanada feloldja a Szovjetunió elleni gabonaembargót.

December

15-16. OPEC értekezlet. 10 %-os olajáremelés.

1980

Január

12-14. Vanik vezetésével amerikai képviselők egy csoportja Magyarországon.
24. A kormány energiatakarékossági programot fogadott el.

Március

28. Az első olajszállítmány az Adria kőolajvezetéken.

Április

29. MNB 250 millió dollár hitelt vett fel amerikai és európai bankoktól.

Június

Huszár Istvánt felmentik MT elnökhelyettesi funkciójából.

Július

10. Létrehozták a kormány Gazdasági Bizottságát, Marjai József vezetésével.
8-12. G. Richardson, az Angol Központi Bank kormányzója Budapesten.
X. A MT Barta Ferencet az NGKT titkárságának vezetőjévé nevezte ki, Fekete János az MNB első elnökhelyettese lett, OT elnök Faluvégi Lajos, Pulai Miklós az OT elnökhelyettese.

23-25. Kádár János a Szovjetunióban.

Október

27-29. Lord Carrington brit külügyminiszter Budapesten.

November

12. E.L. Palmer, a City Bank VB elnöke Budapesten.

December

16. Az MNB 300 millió dollár hitelt vett fel Londonban.

Nemzetközi	Magyar

1981

Január

1. Görögország az EGK tizedik tagja.
2. Az USA egy évvel meghosszabbította a Szovjetunió elleni gabonaembargót.

Április

A GATT jelentése: 1980-ban (reálértékben) 1 %-kal bővült a világkereskedelem, 30 éve a legalacsonyabb növekedési ütem.

24. Az USA feloldotta a Szovjetunió elleni gabonaembargót.

Június

20-21. 7-es tőkés csúcs Ottawában: "maradnak a magas kamatlábak"

November

23. Brezsnyev Bonnban. Szovjet-NSZK földgázegyezmény: "Az évszázad üzlete". A Szovjetunió 1984-től évi 40 milliárd m3 földgázt szállít Nyugat-Európába.

December

11-13. NDK-NSZK csúcstalálkozó.

13. Lengyelországban szükségállapotot vezetnek be.

17. Berlinben meghosszabbították a két német állam közötti kamatmentes hitelnyújtásról szóló egyezményt.

29. USA 7 pontos szankció-programja a Szovjetunióval szemben.

30-31. M. Rakowski lengyel miniszterelnök-helyettes Bonnban.

1981

Március

11. Emelkedett a konvertibilis valuták nem kereskedelmi árfolyama.

20. Az MNB 50 millió dollár hitelt nyújtott Nigériának magyar kórház vásárlására.

30. Az MNB 150 millió dollár hitelt vett fel Kuvaitban.

Április

Amerikai és Japán üzletemberek látogatásai.

Május

19. A MKB 65 millió dollár hitelt nyújt jugoszláv társulásoknak.

22. Az MNB 400 millió dollár hitelt vett fel Londonban.

Június

17. Tímár Mátyás Svájcban a BIS közgyűlésen.

Július

9. Magyarország és az EGK textilkereskedelmi megállapodása.

30. Új elnökhelyettesek az OT vezetésében Cravero Róbert, Csendes Béla.

Augusztus

6. A kormány szénhidrogénprogramról és a VI. ötéves terv célcsoportos beruházásairól tárgyalt.

15. Tímár Mátyás, az MNB elnöke az exportbővítő hitelkeret és a vállalati hitelkamatok emelését jelentette be.

Nemzetközi	Magyar
	Szeptember
	14-16. A kuvaiti emír Budapesten.
	Október
	1. Az MNB ezévtől a konvertibilis devizákra egységes árfolyamot jegyez.
	27-29. Lázár György az NSZK-ban.
	27-30. A BIS elnöke Budapesten.
	November
	1. Módosultak a mezőgazdasági ár- és pénzügyi szabályozók. 4. Magyarország felvételét kérte az IMF-be és az ENSZ Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankba. 11-13. W. Brandt Budapesten. 11-21. Veress Péter az USA-ban. 16-20. Havasi Ferenc az NSZK-ban. 16-21. Berecz János (KB Külügyi Osztály vezetője) Londonban. 18-20. B. Kreisky Budapesten. 26. A kormány a vaskohászat helyzetéről és a költségvetési szervek takarékossági programjáról tárgyalt.
	December
	1. Áremelések: tartós fogyasztási cikkek és távolsági tömegközlekedés.
	3. A KB az 1982. évi terv- és költségvetés irányelveiről tárgyalt, szó volt az IMF-be való belépés szándékáról.
	10. A kormány a terv- és költségvetés 1982. évi előirányzatairól tárgyalt.
	16-21. Kádár János a Szovjetunióban.
	23. A kormány a mikroelektronikai programról, a munkaerőgazdálkodásról és a termékszerkezet-váltásról tárgyalt.
	28-29. Andropov Budapesten.

Nemzetközi	Magyar

1982

Június

4-6. Tőkés csúcs Versailles-ban.

Augusztus

6. Nyugat-Európa önkorlátozási egyezményt írt alá az USA-val acélipari vonatkozásban.

Szeptember

6-9. IMF és Világbank közgyűlés Torontóban.

24. 12 pontos gazdaságszilárdító program Jugoszláviában.

Október

19-20. Konferencia Washingtonban a Külügyminisztériumban: "A kommunista országok demokratizálódásának előmozdításáról".

27. Az USA felfüggesztette a legnagyobb kedvezmény elvét Lengyelországgal szemben.

November

10. Meghalt Brezsnyev.

December

19-20. OPEC értekezlet, marad a 34 dolláros olajár.

23. Az Európai Közösség egy évvel meghosszabbította Lengyelország elleni embargóját.

1982

Január

26. Az MNB (Tímár M.) sajtótájékoztatója: nem nőttek a devizafinanszírozás terhei.

Március

11. Kádár János a Külkereskedelmi Minisztériumban.

25-29. Marjai József az NSZK-ban.

Április

3-5. Hetényi István Kuvaitban.

15. A nemzetközi gazdasági és pénzügyi kérdésekkel foglalkozó 30 tagú konzultatív csoport ülése Budapesten.

21. W. Jaruzelski Magyarországon.

26.28. Kádár János az NSZK-ban.

29-31. Marjai József az USA-ban.

30. Az Elnöki Tanács módosítja a magánkereskedelemről szóló rendeletet.

Május

4-9. Tímár Mátyás Londonban.

6. Fekete János Washingtonban aláírta az IMF alapokmányát, Magyarország a 146. tag.

Június

11. Új KB titkárok: Aczél György és Várkonyi Péter.

24. Pozsgay Imre a kormányból a HNF főtitkári posztjára kerül.

Július

7. Washingtonban magyar részről aláírták a Világbank alapokmányát.

Nemzetközi	Magyar
	9-10. Az USA Szenátus megajánlási bizottsága Budapesten. 13. 7 %-kal leértékelték a forintot. 15. Kinevezték Soltész Lászlót az MNB elnökhelyettesévé. Augusztus 5. Az MNB 260 millió dollár kölcsönt vett fel Londonban. X. Az MNB megújítja a rövidlejáratú hitelezés feltételeit. Szeptember 13. Havasi Ferenc beszéde a Közgazdasági Egyetem tanévnyitóján. "Sikerült megőrizni fizetőképességünket." X. Létrehozták a Gazdaságirányítási Egyeztető Bizottságot Pulai Miklós vezetésével. Az OT-n belül önálló gazdaságirányítási osztályt hoztak létre Vissi Ferenc vezetésével. Október 1. Medgyessy Péter pénzügyminiszterhelyettes. November 26. Elnöki tanácsi törvényerejű rendelet a kötvénykibocsátásról. 26-27. Genscher Budapesten. November 31 - december 3. Losonczi Pál Kuvaitban. December 9. Kádár János az MNB-ben. 10. 600 millió dollár hitelt kaptunk az IMF-től, első stand by hitel. 18-24. Kádár János küldöttség élén Moszkvában.

Nemzetközi

1983

Március

4. R. Reagan bejelentette: megszünteti a legnagyobb kedvezmény elvét, ha Románia nem vonja vissza a kivándorlási rendeletet.

14. Az OPEC 34-ről 29 dollárra csökkentette az olajárakat.

21. Az EMS országok közösen felértékelték a DM-et (5,5 %) és leértékelték a francia frankot (2,5 %).

Június

9. Angliában a Konzervatív Párt történelme legnagyobb választási győzelmét aratta.

Július

24. Strauss–Honecker találkozó az NDK-ban.

Augusztus

25. Új ötéves USA-szovjet gabonaegyezmény.

Szeptember

1. Dél-koreai utasszállító gép lelövése Kamcsatka fölött.

27-30. IMF és Világbank közgyűlés Washingtonban.

Magyar

1983

Január

1. OTP kamatváltozások, gépkocsi-áremelés.

25. Tímár Mátyás sajtótájékoztatója: 1982-ben likviditási gondok miatt 760 millió dollárt vettünk fel.

Február

2-3. A. Hammer Budapesten.

7-9. Havasi Ferenc a KGST-országok KB-titkárainak találkozóján.

Március

1. Az OECD főtitkára hazánkban.
6-11. Marjai József Londonban.
16. Az IMF európai főosztályának igazgatója Budapesten.
21. Nyers Rezső 60. születésnapján magas állami kitüntetésben részesül.

Április

12-13. A KB a két kongresszus közötti időszak félidején határozatot hoz.
18. MNB 200 millió dollár hitelt vett fel (3 év múlva egyszerre fizetendő)

17-22. Marjai József Párizsban.

26. Az MNB képviseleti irodát nyit Tokióban.

Május

12. A kormány a hosszú távú iparfejlesztési koncepcióról és a mikroelektronikai programról tárgyalt.

Július

1. Megszűnt a CSVM tröszt.

6. KB-ülés az ipar helyzetéről (Méhes Lajos) és a népgazdaság helyzetéről (Havasi Ferenc).

Nemzetközi	Magyar
	8.) Elnöki tanácsi rendelet a leányvállalatok alapításáról.
	14-16. A világbank első elnökhelyettese Budapesten.
	18-23. Kádár János Moszkvában.
	X. Szűrös Mátyás új KB-titkár, Horn Gyula külügyi osztályvezető, Várkonyi Péter külügyminiszter.
	X. Washingtonban 109 és 130 millió dollár hitelt írt alá az MNB és a Világbank.
	Augusztus
	Dodd, az USA Szenátus külügyi és pénzügyi bizottságának tagja Budapesten.
	Szeptember
	2-6. Tímár Mátyás Londonban. 17. Az IMF és a Világbank országcsoportja Budapesten ülésezett. Az MSZMP Politikai Bizottsága gazdaságirányítási reformcsomagtervet tárgyalt. 19-20. Bush alelnök Budapesten. 19. Áremelések (cukor, margarin, étolaj). 25. Az MNB 200 millió dollár hitelt vett fel az ABC-től.
	Október
	3. Gorbacsov KB-titkár Budapesten
	12. A KB a szakszervezetek feladatairól és gazdasági kérdésekről tárgyalt.
	November
	eleje: Tímár Mátyás vezette MNB küldöttség Kínában.
	12-15. Marjai József az NSZK-ban.
	27. Az MNB 700 millió dollár kölcsönt vett fel (Japán és Világbank).

Nemzetközi	Magyar

1984

Január

1. Megindultak a szovjet földgáz-szállítások Nyugat-Európába.

Február

9. Meghalt Andropov.

Március

8. Románia lemondta az 1984-es stand by hitelkeret utolsó részletét.

11. Strauss – Honecker találkozó Lipcsében.

Június

8-9. Hét vezető tőkés ország csúcstalálkozója.

12-14. KGST csúcstalálkozó Moszkvában.

21-22. 11 latin-amerikai ország külügy- és pénzügyminiszterei értekezletet tartottak az adósságválságról.

Szeptember

24-27. IMF, Világbank közgyűlés.

Október

29-31. OPEC határozat: napi 1,5 millió hordós termeléscsökkentés.

December

4.EGK csúcs Dániában.

1984

Január

17. IMF hitel, 425 millió SDR (450 millió dollár).

26-27. Havasi Ferenc Moszkvában.

31. Tímár Mátyás sajtótájékoztatója Budapesten.

M. Thatcher Budapesten.

Március

22-28. A kínai Állami Gazdasági Bizottság elnökhelyettese vezette szakértőcsoport Budapesten.

26-31. Magyar-szovjet gazdasági tárgyalások.

Április

5. Az MNB és az OKGT 200 millió dollár hitelt vett fel a Világbanktól.

11-13. Az olasz miniszterelnök Budapesten.

17. A KB a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztéséről tárgyalt. Az előterjesztő Havasi Ferenc volt.

17-20. Gromikó Budapesten.

20. Az MNB 210 millió dollár hitelt írt alá a First Chicago ldt vezette konzorciummal.

Május

14-21. A Bank of China küldöttsége elutazott hazánkból.

21-24. P. Volcker, a FED elnöke Budapesten.

27. Csikós-Nagy Béla nyugdíjazása, az OAÁH új elnöke Szikszai Béla.

Nemzetközi	Magyar
	Május 30 - június 1. A Baden-Württembergi miniszterelnök Budapesten.
	Június
	11-14. Kádár János küldöttség élén a KGST értekezletén Moszkvában.
	Július
	19. Az MNB 385 millió dollár hitelt és 23 Mrd japán jen hitelt vett fel, mindkettőt a Világbank közreműködésével.
	16-25. Faluvégi Lajos kormányküldöttség élén Japánban és Szingapurban.
	Augusztus
	27-29. Faluvégi Lajos Moszkvában.
	Szeptember
	1. Vissi Ferenc az OAÁH új elnökhelyettese.
	13-14. A Krupp Művek vezetői Marjai József vendégei.
	Október
	4-6. Faluvégi Lajos Moszkvában.
	6-8. A. Hammer hazánkban.
	15-16. Kádár János Párizsban.
	22-27. A Kínai Népi Bank küldöttsége Magyarországon.
	29-31. A francia Société General Bank elnöke Budapesten.
	November
	1-4. Észak-Rajna-Vesztfália miniszterelnöke Budapesten.
	11-12. Lázár György Moszkvában.
	26-28. A Holland Központi Bank elnöke Budapesten.

Nemzetközi	Magyar

1985

Január

28-30. OPEC értekezlet megállapodott a kőolaj árának csökkentésében.

Március

Meghalt Csernyenko; az új főtitkár Gorbacsov.

12. Kohl – Honecker találkozó Moszkvában.

Június

25-27. A 2000-ig terjedő hosszú távú KGST program elfogadása.

Július

11. Gorbacsov új gazdasági mechanizmust ígér.

25. Az OPEC miniszterek a közép- és gyenge minőségű olaj árát mérsékelték.

Október

8-11. IMF, Világbank közgyűlés Szöulban. Bejelentésre kerül a Baker-terv.

17. Romániában katonai irányítás alá helyezték az energiatermelést.

24. Tőkés csúcstalálkozó New Yorkban.

1985

Január

1. Az MNB-ből kivált a Budapesti Hitelbank, a Vállalkozási Alap és az Innovációs Alap.

3. Az MNB áttért a napi árfolyamjegyzésre.

25 - február 9. Havasi Ferenc az USA-ban. Kíséretében van Németh Miklós, az MSZMP GPO helyettes vezetője.

Február

12. Tímár Mátyás MNB elnöke sajtótájékoztatója: 1984-ben javultak a fizetési pozíciók.

Március

20. A Kínai Állami Reformbizottság Budapesten járt.

25-28. Az MSZMP XIII. kongresszusa. Aczél György PB tagságának meghagyásával kiválik a KB Titkárságából. Korom Mihály nyugdíjba kerül, új KB-titkárok Horváth István, Berecz János.

Április

9-10. Magyar-amerikai gazdasági kormányközi vegyes bizottság ülése Budapesten.

22-25. Hetényi István Franciaországban.

25-26. Faluvégi Lajos Moszkvában.

Május

2. Magyarország csatlakozik az IFC-hez és az IDA-hoz.

17. I de La'rosieve, az IMF vezérigazgatója Budapesten.

Nemzetközi	Magyar

Június

5. Az USA újabb egy évre megadja a legnagyobb kedvezmény elvét Magyarországnak.

5. 7 millió dollár világbanki kölcsön a közlekedés fejlesztésére.

11. A Világbank társfinanszírozásában 300 millió dollár kölcsönt kaptunk.

19. SZOT ülés: Marjai József előadása a gazdasági élet kedvezőtlen tendenciáiról.

Augusztus

15. Az MNB 1 %-kal csökkentette a gazdálkodó szervezetek kamatát.

Október 31 – november 1. M. Camdessus, a Banque de France kormányzója Budapesten.

Október 31 – november 2. Kádár János Angliában.

November

1. Amerikai-magyar bank alakult budapesti székhellyel.

27-28. Faluvégi Lajos Moszkvában.

December

9. Az MNB 400 millió dollár hitelt vett fel (elsősorban japán bankokból álló konzorciumoktól).

Nemzetközi

1986

Április

A burgenlandi parasztok blokádja a magyar határon.

Május

8. A EGK felfüggesztette néhány élelmiszer behozatalát a szocialista országokból (Csernobil).
29. Az IMF felvette Lengyelországot.

Június

3. Az USA meghosszabbította 1 évvel a legnagyobb kedvezmény elvét Magyarországgal, Romániával és Kínával.

Július

20-22. NSZK-szovjet megállapodás a tudományos-műszaki együttműködésről.
Július 28 Az OPEC megállapodott az olajtermelés csökkentéséről.

Szeptember

9. N. Ceausescu bejelentette, hogy Románia 5 %-kal csökkenti fegyverzetét és katonai kiadásait.
30 - október 3. IMF, Világbank közgyűlés.

Október

11-12. USA-szovjet csúcstalálkozó Reykjavikban.

November

17-19. Törvény a Szovjetunióban az egyéni munkatevékenységről.

December

11-20. Az OPEC termeléscsökkentő és árnövelő intézkedéseket fogadott el.

Magyar

1986

Január

13. Áremelések.

11-14. Az NSZK gazdasági minisztere hazánkban.

Február

10-13. Fekete János Moszkvában.

Április

15. A.W. Clausen, a Világbank elnöke Budapesten, Lázár György, Havasi Ferenc fogadja.

Május

25-30. Havasi Ferenc az NSZK-ban, fogadja Kohl kancellár.

25-28. Marjai József Bécsben, osztrák-magyar szerződés Nagymarosról.

Június

1. Magyar-NSZK beruházásvédelmi megállapodás.

8-11. Gorbacsov és Rizskov Budapesten.

Július

9. A Világbankkal 100 millió dolláros kölcsönmegállapodást írtunk alá.

17. A kínai KB PB gazdasági és pénzügyi irányító csoportja hazánkban.

Augusztus 19 - szeptember 1. Faluvégi Lajos Kínában.

Szeptember

5. Dr. Bódy László az MNB új elnökhelyettese.

7-10. Kapolyi László az USA-ban.

Nemzetközi	Magyar

1987

Február

19. Az USA visszaadta a legnagyobb kedvezmény elvét Lengyelországnak.

Június

8-10. Tőkés csúcstalálkozó Velencében.

4-21. Csao Ce-jang végiglátogatta a kelet-európai szocialista országokat.

15-21. Sevarnadze Bulgáriában, Magyarországon, Jugoszláviában.

10. Rendelet az üzleti élet nyilvánosságáról.

November

9-12. A KGST pártvezetők munkatalálkozója Moszkvában, Kádár János részvételével.

19-20. KB-ülés. A gazdasági munka megjavításának feladatai.

28. Elnöki Tanács törvényerejű rendeletben módosította a pénzügyi törvényt, megteremtődött a kétszintű bankrendszer jogi feltétele.

December

5. F. J. Strauss magánlátogatása hazánkba, fogadja Kádár János.

12. Kádár TV-nyilatkozata: "nincs válság".

28. KB-ülés. Németh Miklós a KB új gazdaságpolitikai osztályvezetője, Falvégi Lajos és Hetényi István nyugdíjazása. ÓT új elnöke Maróthy László, Berecz Frigyes a kormány elnökhelyettese, Medgyessy Péter pénzügyminiszter.

1987

Január

1. Indul a kétszintű bankrendszer

15. Módosították az ÁTB feladatkörét, megszűnt a GB, helyette Gazdaságfelügyeleti Bizottság. Elnöke Berecz Frigyes. Marjai József az NGKB elnöke. 15-29. Havasi Ferenc Kínában és Japánban.

Február

8-11. Marjai József az EGK vendégeként Brüsszelben.

Nemzetközi	Magyar

25-26. Az SZKP KB jóváhagyta "A párt feladatai a gazdaságirányítás gyökeres átalakításában" c. dokumentumot.

27. Az USA félévre felfüggesztette a legnagyobb kedvezmény elvét Romániával szemben.

29-30. Közös Piac csúcsértekezlet Brüsszelben.

Július

21. Japán-USA megállapodás az SDI-ban (az un. csillagháborús tervben) való Japán részvételről.

Augusztus

3. NSZK-USA megállapodás az SDI-ban való NSZK részvételről.

Szeptember

7-11. Honecker az NSZK-ban.

26-29. Bush alelnök Lengyelországban.

29 - október 2. IMF és Világbank közgyűlése.

November

29. Lengyelországban népszavazást tartottak a gazdasági reformról.

December

7. Gorbacsov Londonban.

7-10. Gorbacsov Washingtonban.

11. Varsói Szerződés pártfőtitkárainak csúcsértekezlete.

16. Tímár Mátyás sajtóértekezlete.

17. Az MNB 200 millió dollár hitelt vett fel amerikai-japán és nyugat-európai bankoktól.

17-19. Lázár György Olaszországban.

19-21. Országos elméleti konferencia Szegeden. "A szocializmus fejlődéseinek időszerű kérdései".

Március

2-5. Németh Miklós Szovjetunióban.

9. Nemzetközi tőkeelhelyezési Ügynökség alakult Budapesten.

11. Átlagosan 8 %-kal felértékelték a konvertibilis valuták árfolyamát.

Április

28. A KB a gazdasági munkáról és az új adórendszerről tárgyalt.

Március 30 – április 3. Nyers vezette képviselőküldöttség az NSZK-ban.

Május

11. Ipari vezetők országos tanácskozása Budapesten.

13-14. Z. Brzezinski Budapesten, tárgyaló partnerei Berecz János, Szűrös Mátyás, Horn Gyula, Pozsgay Imre.

14-16. Havasi Ferenc az NSZK-ban.

23. KB-ülés, jelentős személyi változások a testületben és a titkárságban.

X. A KB új tagjai: Beck Tamás, Gyuricza László, Iványi Pál, Medgyessy Péter, Németh Miklós, Petrovszki István, Tatai Ilona; Németh Károly helyett Lázár György a főtitkár-helyettes, új titkárok: Fejti György, Lukács János. Németh Miklós, Losonczi Pál és Sarlós

Nemzetközi	Magyar
	István helyett Csehák Judit és Berecz János új PB-tagok, Havasi Ferenc és Horváth István felmentve titkári funkcióból. Németh Károly a NET elnöke, Grósz Károly az MT elnöke, Horváth István az MT elnökhelyettese (Czinege Lajos helyett). Havasi Ferenc helyett Németh Miklós a KB gazdaságpolitikai bizottsága és a közgazdasági munkaközösség elnöke, Havasi Ferenc helyett Szabó István a szövetkezetpolitikai munkaközösség elnöke, Németh Károly helyett Lázár György a Káderpolitikai Bizottság és a párt vezető szerepével foglalkozó munkabizottság és az ifjúsági bizottság elnöke, Havasi Ferenc a budapesti pártbizottság első titkára. Június 27 – július 2. W. Thalwitz, a Világbank magyar ügyekért (is) felelős elnökhelyettese Budapesten. Június 20. Jelentős áremelések. 22. Az MNB és 39 bank 400 millió dollár hitelről írtak alá megállapodást. Július 2. KB-ülés. Állásfoglalás a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról. Szeptember 16-18. A Minisztertanács munkaprogramja az Országgyűlés előtt. 27. Értelmiségiek és politikusok találkozója Lakitelken, ahol megkezdődik az MDF szervezése. 31. 150 millió dollár világbanki kölcsönt vett fel az MNB.

Nemzetközi	Magyar

1988

Január

10-13. H.D. Genscher Lengyelországban

30 – február 8. Whitehead Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Bulgáriában.

Február

11-13. EGK rendkívüli csúcsértekezlete döntött az 1992-es integrációs lépésről.

26. Az USA kormánya kijelentette, júliustól megvonja a legnagyobb kedvezmény elvét Romániától.

Október

7-10. Grósz Károly az NSZK-ban.

9-15. Kádár János Kínában.

27-30. Havasi Ferenc Nagy-Britanniában.

November

7-8. Marjai József az USA-ban.

9. Grósz Károly megbeszélései budapesti nagyvállalatok vezetőivel.

11. 5 %-kal leértékelték a forintot.

12. Megalakul a Pénzügykutató RT.

12-14. Whitehead USA külügyminiszter-helyettes hazánkban.

December

16-17. Országgyűlési döntéssel átszerveznek néhány gazdasági minisztériumot.

21-24. Németh Miklós Moszkvában.

1988

Január

1. ÁFA, SZJA bevezetése, áremelések.

14. Létrehozták a Tervgazdasági Bizottságot.

19. Az első tőzsdenap Budapesten.

Május

17. Stand-by hitelmegállapodás az IMF-fel.

20. Megalakul a vállalkozók országos szövetsége.

Nemzetközi	Magyar

Az EGK kereskedelmi mérleg-többletének feldolgozására szólítja fel Romániát.

Április

14. Afgán, pakisztáni, szovjet, amerikai résztvevők aláírták az afganisztáni rendezés elvét.
29. N. Ceausescu bejelentette, hogy 2000-ig végrehajtják a település-szerkezeti programot.

Május

11. A lengyel kormány rendkívüli felhatalmazást kap gazdasági ügyekben.
26. A szovjet parlament egyenjogúsította a szövetkezeti tulajdont.
29 - június 2. Reagan Moszkvában.

Június

4. Az USA újabb egy évvel meghosszabbította a legnagyobb kedvezmény elvét Magyarországnak és Kínának.
16. Világgazdasági konferencia Washingtonban (Magyarországról Németh Miklós)
19-21. Tőkés csúcs Tokióban.
28 – július 1. SZKP XIX. országos értekezlete.

Augusztus

15. Az NDK és az EK diplomáciai kapcsolatba lépett.

Szeptember

26. Az EGK és Magyarország aláírták a kereskedelmi és gazdasági együttműködésről szóló megállapodást.

Október

24. Az NSZK 3,5 milliárdos kölcsönt ad a Szovjetuniónak.

20-22. MSZMP Országos pártértekezlet.

Június

30. Brüsszelben parafálják az EGK és Magyarország egyezményét.

Július

1. 250 millió dolláros világbanki hitelt kap Magyarország.

19. Grósz Károly kéthetes utazásra az USA-ba indult.

Augusztus

30. Kormánydöntés a Ganz-Mávag felszámolásáról.

Szeptember

26. Aláírják a Magyarország és az EGK közötti 10 évre szóló megállapodást.

Október

5. Magánszemélyek is alapíthatnak részvénytársaságot vagy kft.-t.

25. Kormánydöntés a munkáltatói segély bevezetéséről.

November

24. Németh Miklós az új miniszterelnök.

Nemzetközi	Magyar

1989

Január

8. Gorbacsov bejelenti: csökkentik a védelmi kiadásokat.

Április

12. Ceausescu bejelenti, hogy Románia visszafizette az adósságait.
17. Bush bejelenti, hogy Lengyelország amerikai segélyeket kap.

Június

3. Véres megtorlás, a pekingi diáklázadások vége.
4. A Szolidaritás nyeri a választásokat.

Augusztus

1. Lengyelországban felszabadítják az élelmiszerárakat.

Október

6-7. Gorbacsov részt vesz az NDK 40. évfordulós ünnepségein.
18. Lemond Erich Honecker, Egon Krenz az új pártfőtitkár.
26-27. VSz külügyminiszteri értekezlet. Horn Gyula: "a VSz átalakult... és gyakorlatilag ideológiamentessé vált."

November

4. A Közös Piac feloldja a korlátozásokat Magyarországgal és Lengyelországgal szemben és vámkedvezményeket biztosít.
9. Megnyitják a berlini falat.
11-12. Magyar-jugoszláv-olasz-osztrák találkozó Budapesten a Duna-Adria együttműködésről.
17. Kormányellenes tömegtüntetések kezdődnek Prágában.
24. Lemond a csehszlovák pártvezetés.

1989

Január

28. Pozsgay népfelkelésnek minősíti 1956-ot.

Február

11. Az MSZMP KB a többpártrendszer mellett foglal állást.

Május

8. Kádár János nyugdíjba vonul.

30. Törvény az átalakulásról.

Június

16. Nagy Imre és társai újratemetése.

24. Az MSZMP KB elnökséget választ, élén Nyers Rezsővel.

X. Háromoldalú politikai egyeztető tárgyalások folynak az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal, illetve az ún. Harmadik Oldal képviselői között politikai és szakértői szinten.

Július

6. Meghalt Kádár János.

11-13. Bush Magyarországon – 25 millió dolláros segélyt ígér a magánvállalkozások támogatására.

Augusztus

21. Brit többségű vegyes vállalattá alakul a Ganz Járműgyár.

September

4-7. Magyarország meghívottként részt vesz az el nem kötelezettek belgrádi csúcsértekezletén.

11. Az NDK-állampolgárok Nyugatra utazhatnak Magyarországról.

Nemzetközi	Magyar

December

2-3. A máltai csúcstalálkozó.
25. Romániában megdöntik a rendszert, kivégzik Ceausescut és feleségét.
29. Csehszlovákia új elnöke V. Havel.

1990

Január

2. Az amerikai pénzügyminisztérium Lengyelország számára 1 milliárd dolláros nemzetközi különalapot hoz létre. Lengyelország január 1-től áttért a piacgazdaságra. (Balcerowitz-program)
16. Az IFC 30 millió dolláros hitel folyósításáról írt alá megállapodást Lengyelországgal.
24. Csehszlovákia felvételét kérte az IMF-be.

Február

27. Nicaraguában győzött az ellenzék a választásokon.

Március

10. Szovjet parlament döntése: ezentúl minden állampolgár rendelkezhet földtulajdonnal, bevezetik a többpártrendszert.

18. Megállapodást írnak alá a politikai egyeztető tárgyalások résztvevői – az SZDSZ és a FIDESZ kivételével.

Október

5. Az NSZK két tartománya 500 millió márka hitelt ad Magyarországnak.

9. Az EGK 1 milliárd dollár hitelt ad Lengyelországnak és Magyarországnak.

6-10. MSZMP-MSZP kongresszus.

26. Az USA biztosítja Magyarországnak a legnagyobb kedvezményt.

December

8-10. "Nemzeti csúcstalálkozó" Magyarországon.

22. Petrenkó János magánvállalkozó megveszi az Ózdi Kohászati Művek egyik gyárát.

1990

Január

8. Japán 500 millió dolláros hitelt nyújt Magyarországnak és Lengyelországnak.
18. Magyarország felfüggesztette a rubelelszámolású exportot.

Február

12. Az EK 1 millió dolláros segélyt hagyott jóvá Magyarország számára.
14. Az MNB szándéknyilatkozatot írt alá 150 millió dolláros stand-by hitelről az IMF-el.

Március

7. Magyarország és a Szovjetunió kereskedelmi háborúban áll – írja a Financial Times.
25. Az MDF nyerte a választások első fordulóját.

Nemzetközi	Magyar
20. A CDU nyerte az NDK választásokat. Április 24. NSZK-NDK megállapodás: július 2-tól életbe lép a pénzügyi unió. Május 7. A 4+2 tárgyalások első fordulója. 20. Az első "szabad" választások Romániában.	Április 2. Az EK 1 milliárd dolláros hitelmegállapodást írt alá Magyarországgal. 4. Budapest és Moszkva megállapodott, hogy 1991-től világpiaci árakon és dollárelszámolással kereskednek egymással. 8. Az MDF az FKgP-al és a Kereszténydemokratákkal abszolút többséget szerzett a második fordulóban. Május 2. Az új országgyűlés első ülésszaka. Miniszterelnök: Antall József (MDF) 15. Magyarország megkapja a BIS-től az áthidaló kölcsönt. 16. Antall József közzétette az új keresztény-konzervatív kormány miniszterein ek névsorát. 22. Az országgyűlésben Antall József ismertette új kormányának programját.

Összeállította: Somogyi Csaba és Vigvári András

az MTI Magyar Dokumentáció és MTI Világpolitikai Dokumentáció felhasználásával.

D e b t

Studies on past, present and future of debts of Hungary

Edited by VIGVÁRI András
(The Hungarian Trade Unions' Research Institute
for Economic and Social Studies)

VIGVÁRI András:
Indebtedness and Debt-Management in Hungary

The study analyses the antecedents of the debt-crisis in Hungary, the process of running into debt and the practice of managing debt during the past ten years. The work is based on available archivalia, the memoirs of leading politicans and experts, as well as on special public analyses and statistical materials.
The main phaeses of the process of indebtedness are as follows:
1) The period of spontaneous indebtedness, from the early years of the planned economy to 1968. 2) The conception of planned indebtedness (1968-1973). 3) The closing of the debt-trap (1973-1978). 4) The apparent results of managing debts (1979-1984). 5) The deepening of the crisis, and radical changes in the earlier conditions of managing debts.
The main conclusions:
1) The policy of debt is a basic problem of our economy. The emergence of indebtedness is the result of the conjugate effects of several factors. Owing to its size and general state of development, the Hungarian economy has been predisposed to indebtedness from the beginning of the 1920s, but indebtedness can be explained always in the system of concrete conditions and the same applies to the process in question as well. The correlations of world economy and world politics, the deliberate Hungarian endeavours and intentions in the field of politics and economic policy have all played a part in it. Also the processes that have been induced as a consequence of the gradual disintegration of the decision-making system of economic policy contributed to the emergence of indebtedness.
2) Indebtedness is not merely a financial problem or that of financial policy, but is closely connected to the structure of our economy, and the economic policy which we have pursued from the end of the 1960s.

3) The first results of managing debts and the soundness of the country which has been maintained so far, was partly due to the particular international political role of our country and partly to special economic factors. The processes of transformation in Eastern Europe are diminishing the earlier political capital. The steps being taken in the field of Hungarian economic policy and partly the objective processes point increasingly towards the elimination of the earlier more favourable economic background.

LÓRÁNT Károly:
The Debt Trap

The net debt of Hungary has risen from 0.5 billion of dollars to 16 billion in the course of the last two decades. The reasons were the unfavourable changes in the world economy and the mistakes made by the government. In the beginning of the eighties the debt trap closed. The resources began to flow out of Hungary, but, despite this, the debt grew greater. Altogether 3.5 billion of dollars flew into the country in the seventies and the same sum of money flew out in the eighties, while the net debt grew up to 16 billion.This means, that the present debt is nothing else, than accumulated interest payments. This type of indebtedness characterizes not only Hungary, but generally all the other indebted countries. The international financial authorities tried to do their best to solve the debt problem. Even some leading politician (Baker, Brady, Mitterand, Gorbatchov) proposed different kinds of solutions. But all their endeavors were in vain. The author tries to prove that in the current circumtances (international trade, interest rates financial rules) there is no solution to the world debt problem. For this reason the final conclusion of the author is, that it is necessary to estabilish an international organization from the representatives of the debtor and creditor countries, which would work out a new global approach to the debt problem.

ANDOR László:
A Counter-Opinion on the Debt-Crisis

The prevailing view in contemporary Hungary analyses the indebtedness of the country in a national context and emphasizes the role of the mistakes in economic policy, and the incapacity of the whole system to survive against world market competition. By this opinion the main causes of the crisis are internal, and consequently the application of the neoliberal IMF-remedy

within a national framework can lead to a significant improvement and financial stabilization.
The author claims that Hungary s indebtedness in the 70s and in the 80s took place as an organic element of the widening the global debt-crisis. All the countries with similar preconditions have run into debt, and the specific Hungarian characterictics derived from the "pioneer reform-Communist" role of the country. There were three main waves of a six-year cycle, whic came as external shocks to the national economy and severely disrupted it. These were the impact of the first oil-price shock after 1973,the impact of the second oil-price shock and the interest-rate increase of the Fed after 1979, and last but not least the impacts of the Plaza Agreement about the depreciation of the US dollar after 1985.
The continuation of the current trends and policies leads towards the Latin-Americanization of the country and the economy, but in the present situation there are neither any external nor internal forces capable of turning the tide. The further deterioration is unavoidable until the external factors change significantly and favourably, therefore, the restructuring of the internal economic relations should follow an alternative model, which is not similar to the IMF patterns.

NYILAS András:
Economic Crisis and Debt Crisis in Hungary

It is well-known fact, that the Hungarian economy is in a critical situation. The magnitude of her indebtedness is on the point of collapse.
The paper describes the processes and the characters of the indebtedness. There is a surprising similarity between most delevoping countries and Hungary, regarding the process of debt. The chief causing factors of the debt mountains are as follows: 1. the financing of the deficit deriving from the deterioration in the terms of trade. 2. the accumulation of compound interests, 3. the enormous exchange losses. Actually the heavily indebted countries have not got any additional resources for the expenditure side of their GDP from the foreign credits, at all.
Hungary can and must insure against international insolvency by the preservation of her creditworthyness. The chief tools of the crises-management policy can be - among others - as follows: 1. the transformation of the structure of production and export by the abolishen of subsidies, 2. such an overall national saving program would reduce not only the budget expenditure, but living standards, as well, 3. the import of the foreign capital by - for example - swap models and free economic zones.

CZABÁN László:
World-Economy and International Financial System

In this paper I would like to state some basic connections between the world economy and the international financial system in the 80s.
The main statements are:
1.) The development of capitalism has reached the stage transnational monopoly capitalism. This means that the whole world economy is submitted to the circulation of capital, it has become homogenous and hierarchical.
2.) This system is preconditioned by the fact that the financial system can manage the flows of capital without regard to local interests. This system is the euromarket.
3.) The power relations of the monopoly capitals (of the countries) are mediated through the euromarkets.
4.) The debt crisis is an inevitable form of the crisis at the stage of transnational monopoly capitalism.
5.) The threads of the debt crisis are held by the IMF. Its policy is a conservative, neoliberal one, and it is unable to solve the debt crisis. In the paper I detailed this statement.
6.) In the 80's the US government's policy had a great role in both the development of the world economy and the international financial system. This policy was a "Deluge after me" policy. This proves that the governments policies have become a form of the world economic cycle and of the movements the multinational capital different counties.
7.) I do think that the world economy is facing a world economic crisis, but the mainstream of economic thought is unprepared for the crisis, it only propagates the free market ideology and its dogmas.

GT Társadalomtudományi folyóirat

A GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

1990-ben indult, kéthavonta megjelenő társadalomtudományi folyóirat, amelyben neves hazai és külföldi szerzők tanulmányait, elemzéseit olvashatja korunk legégetőbb gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseiről. A folyóirat eddig nyilvánosságra nem került anyagokat, kor-dokumentumokat is közread.

Főszerkesztő:Thoma László
Kiadja: Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete
Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet igazgató

Az 1. szám tartalmából:
Ágh Attila: Modernizáció és legitimáció
Urbán László: A modernizáció-elméletekről
Kozma Ferenc: Ökonómia és ökológia
Gèrard de Bernis - Claudio Jedlicki: Nemzetközi adósság-gazdálkodás
Alec Nove: Megvalósítható szocializmus?
Alain Touraine: 1956-1968-1980: A kommunista uralommal szembeni ellenállás Közép-Európában

A 2.-3. szám tartalmából:
Gidai Erzsébet-Galgóczi Béla: A műszaki fejlődés jellege, gazdaságstratégiai összefüggései
Mach Péter: A hazai szénbányászat helyzete
Mocsáry József: Az államkapitalizmus csapdája
Munkás-önigazgatás a peresztrojka védelmére (dokumentum)

A 4. szám tartalmából:
Orolin Zsuzsa: A lakosság rétegződése jövedelemforrások szerint
Bognár Zoltán: Egy magánháztartás húsz éve a statisztika tükrében (1969-1988)
Czabán László: Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzete 1982-1989 között
Prugberger Tamás: Vállalati tulajdon, vállalati önigazgatás, polgári jogias munkajog
Az Európai Szociális Charta
Klaus Reiff: A „Szolidaritás" éve
Dokumentum: Rácz Sándor és társai perének vádirata (1957)

A folyóirat megrendelhető:
SZGTI, 1021 Budapest, Tárogató út 2-4.

„Olyan szakértői és bankári értékelések befolyásolták a (magyar) politikai vezetést, amelyek a kialakult kedvező pénzpiaci helyzetet (nagy eurohitel-kínálat, alacsony vagy éppen negatív reálkamatláb) a külső forrásbevonás felgyorsítására javasolták felhasználni.... A politika most meg akarta hallani a korábban is kapott tanácsot, és felhatalmazást adott a lyukak hitelekkel történő tömködésére."

(Vigvári András)

„Utólag gyakran hangzanak el olyan érvek is, hogy nem magával a hitelfelvétellel, hanem annak rossz befektetésével követtünk el hibákat. Sajnos ez a megállapítás sem állja meg a helyét..."

(Lóránt Károly)

„Adósságmenedzseri minőségében az IMF a nyolcvanas években csak tovább súlyosbította az eladósodott országok helyzetét. Mintha csak Agatha Christie lenne a nemzetközi pénzügyi rendszer szerzője: kiderül, hogy az orvos a gyilkos. Az IMF mégis kitart receptjei és azok forrásai, az ortodox liberális dogmák mellett. E kitartást az adósságválság mérlege magyarázza. Az 'eredmény' ugyanis nem más, mint a termelő aktívák világméretű újraelosztása."

(Andor László)

„Az adós országok számára egyetlen utat hagytak: a 'piacgazdaság' rendkívül gyors 'bevezetését'. Ezzel egyoldalú világgazdasági függés jött létre, amelyet a fejlett tőkés országok és a transznacionális monopóliumok határoznak meg."

(Czabán László)

„A szerkezetátalakítás akár egy nemzeti takarékossági program egyik (fő) célja is lehetne, aminek a lényegét abban lehetne összefoglalni, hogy a válság terheit ne 'arányosan', például az infláció nevű közgazdasági fűnyírógéppel terhelje rá az egész lakosságra, (persze ez esetben az 'arányosság' is illúzórikus) hanem csak a lakosság egy részét terheljék, és jelentősebb részét a válságágazatok visszaszorításából, illetve a nemzeti takarékossági programból finanszírozzák."

(Nyilas András)